Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları

Orhan Duru

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları • Orhan Duru

508

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

Genel Yayın: 508
Tarih Dizisi: 34

© Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Yayına Hazırlayan Mürşit Balabanlılar

Kapak Tasarımı Mehmet Ulusel
Düzelti Nihan Taştekin
Sayfa Düzeni Tipograf (0212) 292 41 11
Birinci Basım Ocak 2001
ISBN 975-458-257-2
OTM 10303401
Basımevi Şefik Matbaası (0212) 551 55 87
İstanbul

TÜRKİYE İŞ BANKASI Kültür Yayınları

amerikan gizli belgeleriyle türkiye'nin kurtuluş yılları

Orhan Duru

Tarih

İÇİNDEKİLER

Giriş 9

I. BÖLÜM
TÜRKİYE'NİN CEZALANDIRILMASI

1919 Yılında İstanbul'un Durumu 15
Yunanlıların İzmir'i İşgali ve Sonrası 23
İzmir'in İşgali 27
Süryani Ordusu Komutanı Ağa Petros 32
Hükümet Bunalımı, Erzurum Kongresi,
Trabzon'da Patlama, Manda Konusu 36
Asilere Karşı Önlemler 36
Manda Konusunda Amerikan Komiserinin Görüşleri 37
Trabzon ve Kafkasya'da Durum 39

II. BÖLÜM
ANADOLU-İSTANBUL ÇATIŞMASI

Anadolu İsyan Halinde... 46
Milliyetçiler Hükümetin Değiştirilmesini İstiyor 47
Harboard Heyeti 47
Damat Ferit Sallanıyor 49
Bir Köprü Uçuruldu 49
Ali Galip Olayı ve Kürtleri Kışkırtma 50
Bristol Kafkasya'ya Amerikan Askeri
Gönderme Önerisine Karşı Çıkıyor 51
Damat Ferit'in Düşüşü 52
İlginç Belgeler 55
Enver Paşa ve Turancı Güç 55
Türk Ulusu Milliyetçilerin Yanında 56
Sait Molla'nın Mektupları Amerikalılara Sızdırılıyor 58
Lawrence'in Görüşleri 61

II. BÖLÜM
KARANLIK GÜNLER

Anadolu'da Bir Radyo İstasyonu 67
Maraş Olayları... Maraş'ın Kurtuluşu 68

Maraş Olayları ile İlgili Türkler Aleyhine Bir Rapor 71
Bristol'un Maraş Olayı ile İlgili Görüşleri 73
Bristol'un Maraş Olaylarıyla İlgili İkinci Raporu 75
Enver Paşa Berlin'de mi? 77
Dört Bir Yandan Saldırı 78
Ege Bölgesinde Yunan Zulmü 78
İstanbul'un İşgali 81
Amerikan Gözüyle İstanbul'un İşgali 82
Tutuklananlar 83
Amerikalıların Askeri İstihbarat Raporları 84
İstanbul Milliyetçi Akımı İhanet Sayıyor 87
Yunus Nadi İmzasıyla Başkan Wilson'a Yazılan Mektup 89
Yunan İşgalinin Genişlemesi, Bursa'nın Düşüşü 93
Beykoz Çarpışması 95
Yunan Yayılmasından Sonra Anadolu'da Durum 97
İnanılmaz Söylentiler 99
Bristol, Mustafa Kemal'i Haklı Buluyor... 100
Yunan Yayılması Müttefiklerin Arasını Açıyor 102
Kocaeli Yarımadası Yunanlılara Bırakılıyor 104

IV. BÖLÜM
1921. SAVAŞ YILI

Birinci İnönü Zaferi 109
Anadolu Ajansı Bültenleri 111
Yalanlama 114
İstanbul'da İngilizlerin Bir Uygunsuz Davranışı Daha 114
İkinci İnönü Zaferi 117
Veliaht'ın Oğlu Damat Faruk Anadolu'ya Geçmek İstiyor 119
Silah Bulma Çabaları 120
Sakarya Savaşı Öncesi Atina'da Durum 123
Yunanlılar On Beş Köyü Yakıyor 124
Sakarya Savaşı ve Yunan Yenilgisi 124

V. BÖLÜM
SAKARYA SAVAŞINDAN SONRA

Bir İstihbarat Raporu 132
Bristol'un, Yunanlıların İzmir'i Boşaltması
Gerektiği Konusundaki Raporu 133
Gillespie Ankara'da 137
Gillespie'nin Bristol'a Mektubu 137
Gillespie'nin Raporu 143
Gillespie'nin Sorularına Rauf Beyin Yanıtları 153
Rus Altınları 155
İngilizlerin Kürt Sorunu Yaratma Girişimleri 156

VI. BÖLÜM
ZAFER YILI

Samsun'un Bombardımanı 165
Ankara'da Amerika'nın Gayri Resmi Temsilcisi 175
Büyük Taarruz ve Kurtuluş 180
Barışa Giderken Musul Sorunu 183
Vahdettin'in Yurtdışına Gidişi 188
Cumhuriyet'in İlanı 189

VII. BÖLÜM
ABD İLE İLK DİPLOMATİK KAVGA

İsmet Paşa - Amiral Bristol Görüşmesi 193
Adomopulos Olayı 194
Amerikan Okulları 196
İsmet Paşa'nın Yanıtı 197
İsmet Paşa: Arap Propagandasını Görmezlikten Gelemeyiz 198
Bristol Tehdit Ediyor 199
Bir Amerikan Şirketi ile Kontrat 200
Amerikan Banka Güvencesi 203
Prof. Fisher'in Durumu 204
Dokunulmazlık Tartışması 205
Amerika ile Özel Anlaşma Yok 206
Sözlü Anlaşma 207
Yanlış Anlama 208
Türk-Amerikan Dostluğu 210
İsmet Paşa Özetliyor... 211

VIII. BÖLÜM
CUMHURİYETİN İLK YILLARI

İzmir Suikastıyla İlgili Raporlar 228
Komünist Tutuklamaları 240
Mustafa Kemal'in Kişisel Yaşamı ve Etkinliği 250
İstanbul'un Orta Yeri Sinema 253
Elhamra Sineması 255
Projeksiyon Araçları 256
Giriş Ücretleri 257
Filmlerin Fiyatları 258
İstenen Film Tipleri 258
İthalciler ve Kiracılar 259
Başka Konular 260

GİRİŞ

Amerikan Dışişleri Bakanlığı (State Department) arada bir, dış ilişkilerle ilgili belgeleri serbest bırakıyor ve bilim adamlarının incelemesine açıyor. Türkiye ile ABD ilişkileri konusundaki belgelerin tümünün şimdiye kadar topluca açıklandığını bilmiyorduk. Oysa *bu belgelerin* mikrofilmleri Ankara'da *Amerikan Kütüphanesine* getirildi. 1803 yılından başlayarak 1929 yılına dek, Türkiye'de bulunan Amerikan temsilcilerinin, büyükelçilerin, konsolosların, komiser ve yüksek komiserlerin gönderdikleri telgrafları, raporları, istihbarat raporlarını kapsıyor bu mikrofilmler. Ayrıca dünyanın başka ülkelerinden Türkiye için gönderilmiş raporları da... *300'den fazla mikrofilm rulosu içinden, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı* ve Cumhuriyetin ilk yıllarıyla ilgili belgeleri taradık. İlginç raporlar, telgraflar ve yazışmalarla karşılaştık. Bunları bu çalışmamızın kapsamına alıyoruz. Belgelerin bir bölümü dağınık olarak başka yerlerde çıkmış olabilir. Kimine *Evans* adlı Amerikalı yazarın *"ABD politikası ve Türkiye'nin paylaşılması"* adlı betiğinde rastladık. Onları bir yana bıraktık. Daha çok okuyucuların ilgilenebileceği ve ilk defa açıklandığına inandığımız belgelere yer verdik.

Belgelerde görülebileceği gibi, Amerikalı temsilciler, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlattığı akıma önce bir "ayaklanma" gözüyle baktılar. Onlara "asi" dediler. Daha sonra "Milliyetçiler" demeye başladılar. Ankara Hükümetini "Milliyetçi Hükümet" olarak nitelendirdiler. Buradaki "Milliyetçi" sözcüğünü, İngilizce "Nationalist" karşılığı olarak kullandık. Mustafa Kemal'in milliyetçiliği ile bugünkü "Milliyetçi Cephe" arasında bir ilişki kurulabileceğini sanmıyorum. Önceden okurları uyarmak istiyorum.

"Milliyetçi" sözcüğü Mustafa Kemal için önemli olmalıydı. Belki de kendi yönetimini, hem Osmanlı İmparatorluğu düzeninden ayırmak ve büyük devletler karşısında Türk ulusunun da yaşamaya hakkı olduğunu ortaya koymak, hem de, İttihat ve Terakki döneminde o kadar yıldırımları üzerine çekmiş Pan-Turancı ve Pan-İslamcı akımdan farklı görüşte olduğunu belirtmek için kullanıyordu bu sözcüğü. Belgelerde Mustafa Kemal ve arkadaşları için kullanılan başka bir deyim de "Kemalist" idi. Bunun yorumunu yapmaya bile gerek yok.

Bir de burada Türk-Amerikan ilişkilerine göz atmakta yarar var. Birinci Dünya Savaşı başladığında İstanbul'daki Amerikan Büyükelçisi *Henry Morgenthau* idi. Türkiye, Almanların yandaşı olarak savaşa girince, birtakım ülkelerle ilişkisini kesti. Bunun üzerine İstanbul'daki Amerikan elçiliği, Belçika, İngiltere, Fransa, Sırbistan ve İsviçre'yi de Türkiye'de temsil etmeye başladı. 21 Temmuz 1916'da Morgenthau yerine *Abram Elkus* büyükelçi atandı. ABD, Almanya'ya savaş ilan edince, Babıâli, 20 Nisan 1917'de ABD ile ilişkileri kesti. Ondan sonra bir süre İsveç elçiliği, ABD'yi Türkiye'de temsil etmeye başladı. Bütün Amerikan konsoloslukları kapatıldı. Yalnız Bağdat'taki etkilenmedi bundan, çünkü İngiliz işgalindeydi orası. *Savaş, Osmanlı İmparatorluğu için yenilgiyle sonuçlanınca, Müttefik Devletler yüksek komiserler atadılar İstanbul'a. Bu arada Amerika'dan da, Lewis Heck Kasım 1918'de komiser olarak geldi İstanbul'a.* Onun yerine Mayıs 1919'da *G.B. Ravndal* komiser oldu. Yakındoğu işleriyle daha yakından ilgilenmeye başlayan ABD, en sonunda, Türk sularındaki Amerikan filosunun komutanı Tuğamiral *Mark Lambert Bristol*'u 1919 yılının sonlarında Yüksek Komiser olarak görevlendirdi. Ünlü Bristol budur. İstanbul'daki Amerikan hastanesi onun adını taşır. Pek çok raporunu ve telgrafını göreceğiz. Bu arada Amerikan konsoloslukları yeniden açıldı. Samsun'a da bir konsolos gönderildi ama iki ay sonra geri çektiler.

İlişki kesildikten sonra Türkiye'nin Amerika'daki diplomatik temsilcisi ve konsolosları geri çekilmişti. Uzun süre Türkiye'yi Amerika'da İspanya büyükelçiliği temsil etti. Gerek Kurtuluş Savaşı sırasında, gerekse daha sonra Ankara Hükümetinin ABD tarafından tanınması yolundaki girişimleri 1927 yılına dek bir sonuç vermedi. Bunda Yunan ve Ermeni propagandası da rol oynadı. Uzun yıllar Türk-ABD ilişkileri yüksek komiser Bristol aracılığıyla yürütüldü, Cumhuriyet kurulduktan sonra bile...

Belgelerin kimisinde yanlış ve abartılmış bilgilerle karşılaşıyoruz. Ama ABD'nin, o dönemde olup bitenleri en küçük ayrıntısına varıncaya kadar öğrenmek için nasıl çaba harcadığının belirtileri de var. Kurtuluş Savaşının ilk yıllarında ortaya çıkan Amerikan Mandası sorununu Amerikalıların mı ortaya attığını, yoksa Mustafa Kemal ve arkadaşlarının hiç olmazsa Amerika'yı kendi amaçları uğruna yansız bir tutum içine sokmak üzere, bir manevra mı çevirdiğini anlamak mümkün değil. Yalnız daha erken tarihlerden başlayarak Ankara Hükümetinin ABD'ce tanınmak için çaba harcadığının kanıtlarını buluyoruz. Bu arada, Amiral Bristol, Kurtuluş Savaşına olumlu gözle bakan, hiç olmazsa yan tutmayan bir kişi olarak beliriyor. Zaten o dönemde Ankara'ya giden her Amerikalının Türklerin çabasına eğilim duyarak geri döndüğünü kanıtlarıyla görüyoruz. Ama bir yandan da Amerikalılar, yeni kurulacak Türk devletinden ne gibi imtiyazlar koparırız, ne gibi ticari ilişkiler kurarız, Amerikan çıkarlarını nasıl koruruz? diye düşünüp duruyorlar. Bunların dışında Türklere, Kurtuluş mücadelesine veryansın eden Amerikan yetkilileriyle de karşılaşıyoruz.

En iyisi belgelerin kendilerine bakıp bir yorum yapmak...

Orhan Duru

I. BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN CEZALANDIRILMASI

Kurtuluş Savaşı dönemiyle ilgili Amerikan belgelerine girerken, önce o yıllarda yaşam koşulları neydi? Buna bir bakalım. Bu konuda *31 Ocak 1919 tarihli bir belge buluyoruz. Raporu hazırlayan İstanbul'daki Amerikan Komiseri Lewis Heck.* İstanbul'daki yaşam koşullarını abartıp kendi aylığını artırmak için yazmıştı bu raporu herhalde... Raporda anlatılanlarla bugünkü İstanbul arasında benzerlikler görülüyor. Elektrik kesintisi o zaman da var, su kesintisi o zaman da var. Pislik derseniz diz boyu.

Kurtuluş Savaşı başlarında Türkiye'nin durumunu göstermesi açısından, rapordan bölümler yayınlıyoruz burada:

"İstanbul'da, hayat pahalılığında ilk büyük artış 1917 Temmuz ayında görülüyor. O zaman, özel ve doğal nedenlerin etkisiyle birçok maddenin fiyatı *yaklaşık yüzde 1000 oranında artmıştır.* Doğal neden, *kaynakların azlığı, ulaşım güçlükleri, enflasyon ve abluka dolayısıyla ithal malları stoklarının eriyişidir.* Özel neden ise, *ülkenin ürettiği birtakım malları pazarlayan dairelerin davranışları ve taşıma konusunda çok yüksek rüşvet istemeleridir.* Bu özel ve doğal nedenler Küçük Asya'dan gelen ürünleri, Avusturya, Macaristan ve Almanya'dan ithal edilen maddeleri, ve en önemlisi şekerin gelişini etkilemiştir.

Bir ölçüde başarıyla dağıtımı yapılabilen tek yiyecek maddesi, ekmek olmuştur. 1917 yaz aylarında, kimi zaman, günlerce mısır unuyla "vesika" ekmeği çıkarıldı. Çok kötü nitelikteydi. 1917 sonbaharında tayınların denetimini askeri yetkililer üzerlerine aldılar, bir yandan daha düzenli yönetim altında, bir yandan da yeni ürün nedeniyle ekmeğin durumu düzeldi. Bu düzelme çok sürmedi ve 1918 yazında ekmeğin durumu bir yaz önceki kadar kötüleşti.

Ekmeğin dışında şeker, peynir, kibrit, zeytin ve patates dağıtımı yapıldı. Ama bunlar ne düzenli bir biçimde, ne de yeteri kadar dağıtılmıştı. Üç ayda bir, adam başına bir librenin dörtte üçü kadar şeker, *okkası 20 kuruştan dağıtılmıştır. Oysa şekerin okkası, aynı zamanda karaborsada 200 kuruşa satılıyordu. Bu da bize, işin içinde olan kişilerin nasıl büyük çıkar sağlayabileceklerini göstermektedir.* Aynı çıkar konusu, Avusturya parasının düşük olması nedeniyle belirmiştir. Türk parasıyla Avusturya'da bir kilo şeker 7 ya da 8 kuruşa gelmektedir.

İstanbul halkının çoğunluğu, Mütareke imzalandıktan sonra, büyük bir ferahlık olacağını, birkaç yıldır gelmeyen yiyecek maddesi, tekstil ve başka maddelerle, dış dünyanın, pazarı dolduracağını sanmış ve beklemiştir. Bu inanış Ekim ve Kasım ayının ilk günlerindeki gazetelerde görülmüştür. Bunlar çeşitli maddelerle yüklü gemilerin Çanakkale dışında beklemekte olduğunu, yakında geleceğini hemen her gün yazmışlardır. Dolayısıyla Müttefik filosunun gelişi durumu değiştirmemiş, tam tersine büsbütün bozmuştur, halk arasında büyük bir düş kırıklığı görülmüştür. Özellikle bu, kamu hizmetlerinde ortaya çıkmıştır. *İstanbul'da yerel su, elektrik, tramvay ve arabalı vapur hizmetleri için günde 1200 ton kömür gerekmektedir. Almanlar buraya günde ortalama üç yüz ton kömür* ve kok gönderirlerdi. Bunların çoğu mühimmat yapımı ve savaş gemileri için kullanılırdı ama Karadeniz kıyılarından gelen kömürü de desteklemiş olurdu.

Mütarekeden sonra hem Almanya'dan gelen kömürlerin arkası kesildi, hem de stoklar eridi, ayrıca Türk askeri yönetiminin düzensizliği yüzünden, askeri denetim altına alınan Zonguldak madenlerindeki işçiler çalışmaz oldular. Ayrıca bildirildiğine göre, Zonguldak'ta bulunan Alman subayları, ayrılmazdan önce ocaklardaki makineleri bozmuşlar. Sonuç olarak, Kasım ayında üç hafta elektriksiz bir dönem geçirildi. Bu dönem içinde kamu düzeni en bozuk durumdaydı ve *caddelerdeki ışıksızlıktan en çok ba-*

şıbozuk kişiler yararlandı. Sokaklarda, geceleri, ateş açılıyor, çok sayıda ölü bulunuyordu. Aynı süre içinde siyasal birkaç cinayet de işlendi. Durum bugün daha iyidir. Yetkililer kent halkını silahlardan arındırmayı kararlaştırdılar, ama koşullar nedeniyle bu önlem etkin bir biçimde yürütülemeyecektir. 19 Ocak Pazar gecesi, Büyükelçiliğin penceresini bir kurşun deldi, ama görünüşe göre, bir kaza kurşunu idi.

Aralığın ortasından bu yana, elektrik hizmetini daha düzenli yürütmek olanağı bulunmuştur. Artık uzun süre sönüp kalmamaktadır. Tramvay hizmeti Aralık ayı başından beri durmuştur. Hem kömür yoktur, hem de tramvay kumpanyası belediyeden tarifelere en az yüzde 400 zam yapılmazsa, çalışmak niyetinde değildir.

Terkos Gölündeki pompa istasyonu bozulduğu için su hizmeti de 1918 yılı içinde çok bozuk yürümüş, her hafta ancak birkaç gün su akmıştır. Her gün saatlerce suların akmadığı olmaktadır. Su çok azdır ve sokak temizliği için kullanılamamaktadır.

Boğaziçi ve öbür vapur seferleri kömür yokluğundan kısıtlanmıştır. Vapurlar tehlikeli bir biçimde yolcu ile dolmaktadır. Ama şimdiye kadar bir kaza olmamıştır. *Yakıt kıtlığı nedeniyle Asya ve Avrupa Türkiye'sinde demiryolları da kısıtlı çalışmaktadır.* Kentin yiyecek gereksinmesini karşılamak bakımından bu konu önemlidir. Konya'ya kadar demiryolu boyunca yeteri kadar hububat vardır... Bir de taşınabilse... Kömür kıtlığı un yapımını bile etkilemektedir. Kısacası, şimdilik kentin gereksinmelerini karşılayabilmek sorunu, başlıca kömür sağlamaya bağlıdır, denilebilir.

Özel önlemler alındığı için, şimdi Zonguldak'ın kömür üretiminin sürekli yükseldiği bildirilmiştir. (İşçilere daha yüksek ücret ödüyorlar ve yiyecek veriyorlar.) Günlük ücret bugün için 80 kuruşla 1 Türk lirası arasında değişmektedir. Ayrıca işçiler paradan daha önemli olarak tayın almaktadır. Üretim rakamlarının günde 600 tona eriştiği bil-

dirilmiştir. Deniz ulaşımı az olsa da, kömür iyi-kötü düzenli biçimde gelmektedir.

İnsan İstanbul'a dönünce, sokaklarda başıboş dolaşan *kalabalıktan* etkilenmektedir. Bu durum, öncelikle herkesin bir yere yaya gitmesi zorunluluğundan, ikincisi de *ticaret ve sanayinin hemen hemen durmuş olmasından ileri gelmektedir.* İç ve dış ticaret daha başlamış değildir ve *önemli yerel bir sanayi de yoktur.* Dolayısıyla tek ticaret uğraşı, halkın başta gelen gereksinmelerini, yerli ürünlerle karşılamaktır. Çoğunlukla insan gücüyle yapılan işlerde askerler kullanıldığı için Müttefik kuvvetlerinin burada oluşu, yerli halka bir iş olanağı da sağlamış değildir.

Savaş süresince ve *özellikle son iki yılda, yetkililerle ilişkileri uygun olan ya da hükümette bulunan birtakım kişiler, büyük servet edinmişlerdir. Halkın yüzde 95'inin içinde bulunduğu yoksullukla karşılaştırıldığı zaman bazı kişilerce yapılan servet inanılmayacak düzeye çıkmaktadır. Mütarekeden önce bu yeni zenginler kendilerini pek belirgin duruma sokmuşlardı, ama bugünlerde siyasal ya da başka nedenlerle daha az gösterişli yaşamaktadırlar. İçlerinden çoğu paralarını tarafsız ülkelerde, ya da Avusturya ve Almanya'da bağladıkları için, nakit sıkıntısı çekmeye başlamışlardır.*

*En doğal belediye hizmetleri, örneğin çöplerin kaldırılması, sokakların temizlenmesi vs. son derece kötü*dür ve kent genellikle pis koşullar içindedir. Sokaklar da, halk da aynı durumdadır. Kumaş yapılmadığı için çoğunluk bir elbiseyi yıllarca giymek zorunda kalmaktadır. Bugünlük bir salgın hastalık yoktur, ama *tifüs, tifo ve çiçek hastalığı* her zaman görülmektedir. Burada iki grip salgını oldu. Birincisi oldukça hafif geçti, bir iki ölüme yol açtı ama ikincisi geçen sonbaharda geldi ve özellikle gençler arasında büyük ölümlere neden oldu.

Yoksulluk egemen olmakla birlikte, İstanbul, gene de yüksek fiyatlar ödemeye hazır kişiler için, her şeyin en iyi bulunabileceği bir kenttir. Yeterince ödeme yapıldığı taktir-

de bulunamayacak pek az mal vardır. Bu yüksek fiyatlar sınırlı bir talep yaratmaktadır. Ancak kısıtlı da olsa kaynaklar kurumuş değildir. Kentteki iki önemli lokantanın mönülerini ekliyorum, buradaki fiyatlar kuruşla gösterilmiştir. Normal bir yemek 2-3 liraya ya da kolayca daha fazlasına çıkmaktadır. Bugünlerde yabancı paralara prim verildiği için bu fiyatlar yabancılar açısından, asker olsun, denizci olsun pek yüksek sayılmayabilir, ama yerli halktan pek azı bu fiyatları ödeyebilmektedir. Mönülerden görülebileceği gibi, parasını ödeyenler için tereyağı olsun, ya da başka önemli yiyecek maddesi olsun, buralarda hiçbir kısıntı yoktur.

Bazı özel ve kamu kuruluşları, personelinin ücretlerini büyük ölçüde artırmışlardır. 1917 yılının sonuna kadar *Osmanlı Bankası* personel ücretlerini yüzde 60 oranında yükseltmiştir, bu şimdi yüzde 100'e çıkmıştır. Osmanlı Kamu Borçları Yönetimi (Düyunu Umumiye) memurlarına eskiden ödediğinin iki buçuk katını ödüyor. Türk Hükümeti bile, 1917 yılında bütün ücretlerde yüzde 20-30 oranında artış kararlaştırmıştır. Son günlerde kamu borçlarını, savaş öncesi rakamlarına göre, dört katı artırmak önerisi yapıldı ama bu daha kabul edilmedi. Telefon kumpanyasının memurları, ayda 10 liradan az maaş alan memurların maaşlarının yüzde 200'e kadar artırılması, daha fazla maaş alanlarda orantılı biçimde zam uygulanması için grev yapmaktadır. Kimi yabancı diplomatik çevreler memurlarına altın ya da altınla temeline dayanarak ücret ödemek yoluyla hayat pahalılığını gidermeye çalışmışlardır, ancak bunların sayısı azdır. Ayrıca şu bilgi verilebilir: Telefon kumpanyasının eski direktörü *Mr. Douglas Watson*, İstanbul'a dönmüş olmakla beraber, kumpanyanın yönetimi bugün de Türk yetkililerin elindedir ve bu durum Türk Hükümetinden istekleri artıracaktır. Telefon kumpanyasının gerçek sahipleri, bu istekler karşılanmadan yönetimi üstlerine almaktan kaçınmaktadırlar. Kumpanyanın İngiliz direktörlerinden birinin bana bildirdiğine göre, toplam

istek, geri kalan imtiyaz dönemi içinde, hükümete ödemeleri gereken paradan fazla tutmaktadır.

o

İstanbul'da büyük bir yoksulluğun egemen olduğu yolunda dış dünyaya erişen haberler abartılmış değildir, ancak durumun geçen bir buçuk yıl öncesine göre daha kötü olduğunu söylemek güçtür. Türkiye'de yoksulların ıstırabını dindirebilmek için, mümkün olduğu kadar özgür girişim düzenini yeniden kurmak, demiryolu ve denizyolu ile ulaşımı geliştirmek, Küçük Asya'da üretici bölgelerde kamu düzenini yeniden kurmak gerekmektedir.

Böylece burada çiftçiler çabalarının karşılığını alacaklarına emin olmalıdırlar. Bu son nokta özellikle göç edenlere uygulanabilir, geri kalanlar getirilecek yeni bir düzene kadar, kendi kendilerine geçinebilir.

Saygılarımla."

Lewis Heck
Amerikan Komiseri

30 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da bir kısım malların perakende fiyatları şöyledir:
(okka = 2,82 libre)

Şeker	okkası	280 kuruş	libresi	3	dolar
Tereyağı	okkası	480 kuruş	libresi	5,14	dolar
Un	okkası	120 kuruş	libresi	1,38	dolar
Pirinç	okkası	100 kuruş	libresi	1,07	dolar
Peynir	okkası	200 kuruş	libresi	2,14	dolar
Buğday	okkası	38 kuruş	libresi	0,41	dolar
Kuru fasulye		80 kuruş	libresi	0,85	dolar
Yemeklik yağ		240 kuruş	libresi	2,56	dolar
Patates	okkası	30 kuruş	libresi	0,32	dolar
Et	okkası	80 kuruş	libresi	0,85	dolar
Süt	okkası	70 kuruş	libresi	0,75	dolar
Yumurta	tanesi	6,5 kuruş	libresi	0,19½	dolar
Gazyağı 5 galonluk	tenekesi	30 TL	galonu	18,00	dolar

Tokatlıyan lokantasının fiyat listesi

Osmanlı Donanma Cemiyetine mahsus varakadır.
Tokatlıyan Lokantası sahibi
Nikola Mdroviç - Beyoğlu

Akşam taamı
Akşamları saat ondan sonra taam verilmez.

Takım için 3 kuruş
Havyar 50, sardalya 35, yumurta salatası 35,
fasulye pilaki 30, dolma 45, kalamata 25,
midye fırın 35, turşu 25, tuzlu balık 25, salata 35,
kılıç tütünü 40, ton 40, turşu balığı 45,
pancar turşusu 40, yağ içinde siyah zeytin 25,
siyah havyar salatası 50, tereyağı 6,
zeytinyağı 5¼, limon 5.

Çorbalar
Konsome 17, sebzeli çorba 17.
ler
Tavuk katıyla pilav 40, tereyağlı makarna 40.

Balıklar
Mayonezli levrek balığı 65, Levrek filetosu tavası 55,
lüfer ızgarası 80, mayonezli ıstakoz 70, gümüş tavası 40.

Soğuk etler
Tavuk 75, türlü etler 85, jambon 100, galantin 80.

Etli yemekler
Sebzeli koyun buğulaması 60, salçalı sığır eti 50,
yeşil fasulyeli dana budu 60, pilavlı tavuk 95,
yumurtalı beyin tavası 50, patates ezmesiyle kuzu
kızarması 60, kuzu başı fırın 60, mercimekli tavşan 60,
yeşil biber dolması 50, sığır filetosu 110,
koyun filetosu 80, Rumstek 70, siniçel 60, biftek 85,
sığır külbastısı 100, tavuk kroketi 60, dana külbastısı 85,
koyun külbastısı 90, kuzu külbastısı 70.

Sebzeler

Etli kereviz 40, tereyağlı bezelye 40, tereyağlı ıspanak 45, tereyağlı kuşkonmaz 100, tereyağlı yeşil fasulye 40, patates ezmesi 30.

Tatlılar

Kuru meyve 30, envai türlü meyveler 50, portakal elma yoğurt 25, şekerli yoğurt 35, krem ranverse 25, envai türlü meyveli kompostolar 40, kaymaklı komposto 65, kaymak 50, gato 40,
Peynirler: Kaşar 30, beyaz 25, dondurma 30.
Bira 8, büyük kadeh 16, *kahve* 10, büyük kadeh 15, alafranga 20, filtre 25, *Balkan şarabı* şişesi 55, yarım şişesi 30.

fi 23 Kânunusani, sene 1335

YUNANLILARIN İZMİR'İ İŞGALİ VE SONRASI

İzmir 15 Mayıs 1919'da işgal edildi. 16 Mayıs'ta *Mustafa Kemal* deniz yoluyla Samsun'a hareket etti. İzmir'in işgali bütün ülkeyi karanlığa boğdu. Amerikan belgeleri arasında işgalden hemen sonra İstanbul'daki durumu belirten telgraflar buluyoruz. Mustafa Kemal'in Anadolu'da çabalarıyla ilgili ilk telgraf ise *1 Temmuz 1919* tarihini taşıyor. İşte bu belgeler:

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

17 Mayıs 1919, İstanbul

Türk kabinesi, İzmir trajedisi diye adlandırdıkları olay nedeniyle istifa etti. Yeni bir *Hürriyet* ve *İtilaf* kabinesinin kurulması bekleniyor. Başkentte *İttihat* ve *Terakki* partisi henüz etkisini göstermedi. İstanbul müttefik polisi güçlendirildi ve örneğin Yunan bayraklarının asılmasına karşı bazı yasaklar kondu. Konsolos *Chesboroug* 14 Mayıs'ta İzmir'den İstanbul'a hareket ederken, *Arizona* zırhlısından Amerikan denizcileri Konsolosluğu korumak ve Amerikan çıkarlarını gözetmek için gönderildiler. Konsolos Chesborough'nun bildirdiğine göre, Yunan işgalinin gelmesi olasılığı, İzmir'de, radikal Rumlar hariç, kızgınlık uyandırdı. Aynı duygular İstanbul'da bütün yabancı çevrelerde duyuluyor, Helenler hariç. Bandırma, İzmir ve Megri (Fethiye) bölgesindeki memurlardan, Yunan ve İtalyan çıkarmaları iddialarıyla Türkçe protesto telgrafları alıyorum. Gene de, İzmir konusunda Barış Konferansı kararı fazla kan akmadan uygulanmışa benziyor.

Ravndal
Amerikan Komiseri

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

18 Mayıs 1919, İstanbul

Yeni Türk kabinesinin, İzmir'in Yunanlılarca işgalini protesto ederek istifa eden büyük vezir Ferit Paşa tarafından, bugün kurulması bekleniyor. Yeni kabineye, *İttihat ve Terakki*'ye olduğu kadar, *Hürriyet ve İtilaf* partisinin kişisel cezalandırma ve intikam alma politikasına karşı olan, *Barış ve Selamet* partisinin bazı üyelerinin alınması olasılığı var.

Barış ve Selamet partisinin lideri Ferit (?) Paşa emekli bir general, üstün yetenekleri var, ayrıca Türkiye'nin savaşa girmesine karşı çıkmış. Büyük vezir Ferit Paşa ile onu karıştırmamak gerekir. Büyük vezir Ferit Paşa İngilizci sayılıyor, Harbiye Bakanlığına getirilecek general ise açıkça Amerikan yandaşı. Fransız görüşünün şampiyonu Bayındırlık Bakanı Ali Kemal ise, Dışişleri Bakanlığına aday olmuşa benziyor.

Hükümet ve basın, karışıklıkları önlemek için oldukça birleşmiş gibi görünüyor ama duygular gergin durumda... İç bölgelerden haber gelmiyor. Türk üniversite öğrencileri tarafından bugün bir gösteri düzenlenecek. Onlar açıkça Amerikan mandasından yana... İzmir, Yunanlılar dışında başka bir yabancı devlete verilmiş olsaydı Türkler bu kadar tepki göstermezlerdi. İstanbul'daki Türk gazeteleri matem ilanına hazırlanıyorlar.

Kentlerden, Yunanlılara teslim olmaktansa Türklerin öleceğini belirten bir yığın protesto telgrafı alıyorum. Hemen hepsi kan akacağı tehdidini öne sürüyor. Bu sabah Milliyetçilerin yürütme kurulu adına bana bir nota verildi ve İtalyanların Bodrum, Marmaris, Megri (Fethiye) ve Scala Nouvall'a (Kuşadası) çıkışı protesto edildi. Hükümet, görünüşe göre, belirmesi olası bir dağınıklığa karşı, neyi kurtarabilirse kurtarmak için çaba harcıyor ve yavaş yavaş üstün dış güçler karşısında geri çekiliyor. Muhalefetin Milliyetçi-İslamcı temele dayalı bir ihtilal gerçekleştirip, yabancı

savaş gemileri Boğaziçi'ndeyken hükümeti devirip devire-meyeceğini göreceğiz. İttihatçılar kaçırılmış olanaklara sahipken, hükümet müttefik politikasını hızla uygulayabilecek fonlardan yoksun. Çatışmanın sonucu Müttefik askeri gücüne bağlı, karışıklıklar çıkınca Rumlar ve Ermenilerin saklanacakları sanılıyor.

Ravndal
Amerikan Komiseri

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

10 Haziran 1919, İstanbul

Raporlar *Merzifon-Sivas* dolaylarında durumun ciddi olduğunu belirtiyor. Bu bölgede *Türk* ve *Kürt* birlikleri toplanmışlar ve Türk subayları tarafından açıkça talim ettirilmişlerdir. Bu gerilla birliklerinin çoğu Havza çevresinde birikmişlerdir ve İzmir'in Yunanlılarca işgalini ve Türkiye'nin daha da parçalanması olasılığını protesto etmişlerdir. Samsun'daki İngiliz istihbarat subayları karışıklığın bulunduğu bölgeye 1000 kadar Müttefik askeri gönderilmesini ve bölge üzerinde uçaklar uçurulmasını önermişlerdir. Ayrıca Samsun'a telsizi olan nir savaş gemisi gönderip İstanbul'a devamlı haber ulaşımının sağlanmasını salık vermişlerdir. *Trabzon* ile *Erzurum* arasında da durumun aynı biçimde karışık olduğu bildirilmiştir. Konsolos *Chesborough*'un Karadeniz kıyısında gelecek hafta bir geziye çıkacağı sanılmaktadır.

Ravndal
Amerikan Komiseri

Telgraf

1 Temmuz 1919, İstanbul

Güvenilir kaynaklardan belirtildiğine göre, *Mustafa Kemal Paşa* ve *Rauf Bey*, etraflarına bir ordu olarak, Amasya'da askeri bir hükümet kurmuşlardır. Padişah'a bağlıdır-

lar ama onun dışında bugünkü Türkiye Hükümetini tanımıyorlar. Yunan sızmasına karşı savaştıklarını belirtiyorlar. İkisi de Türkler arasında tanınmış kişilerdir. İlki Çanakkale'de komutan olarak ün yapmıştır. Rauf Bey ise Balkan Savaşında Hamidiye Zırhlısını yönetmiştir. Bu gelişmeye karşı hükümetin durumu zayıf gözüküyor.

Başka gelişme olursa ivedi bildirilecektir.

Ravndal
Amerikan Komiseri

İZMİR'İN İŞGALİ

İzmir'deki Amerikan Konsolosu *George Horton* 19 Temmuz 1919 tarihinde hazırladığı bir raporu ABD'nin Paris elçiliğine ve Amerikan Dışişleri Bakanına gönderiyor. İstanbul'da *Amiral Bristol*'a gönderip göndermediğini bilmiyoruz. Yalnız bildiğimiz bir şey *Horton* ile *Bristol*'un Yunanlılar konusunda yazışmalarla tartıştıklarıdır. Horton daha çok Yunan yandaşı gibi gözüküyor. Raporundan da bunu anlıyoruz. Gene de anlatılanlar ilginç ve korkunç.

İşte rapor:

Rapor

Amerikan Elçiliğine
Paris

19 Temmuz 1919, İzmir

Baylar,

Bu raporun amacı, Yunanlılar konusunda buradaki durumun güçlüklerine değinmek, yerli Rum ahalinin davranışlarının katkısıyla ortaya çıkan güçlükler de dahil, tüm güçlüklere ivedi çözüm bulmanın gereğini anlatmaktır. Güçlüklerin en ciddi ve temelden olanı, iki ırkın büyük bir bölümünün birbirine karşı duyduğu derin nefret ve antipatidir. Bir yıl öncesine kadar bu bölgede Rumlar, Türklerce şiddet, soygun, kıyım, yağma ve hakaret yoluyla yabanıl bir baskı altında tutuluyorlardı. Ve bunların anısı tazedir. Türkler ise *"eski kölelerimiz"* dediklerinin şimdi *"efendi"* olmasını kabule yanaşmıyorlar.

İşgalin ilk günü İzmir'de, daha sonraki günler dolaydaki köylerde görülen talihsiz olaylar, her yerde Türkler arasında yangın gibi yayıldı ve onları dehşete sürükledi. Yerli Rum halkı aşağı türden olup, Yunan işgalini sadece intikam alma

fırsatı gibi görüyor. Türkler, her gün konsolosluğa gelip, sığırlarını çalan, köylerine saldıran, evlerini tahrip eden Rum köylülerinin baskılarından yakınıyorlar. Her bakımdan iyi bir insan olan Yunan komiseri *Bay Sterghiades*, bu şikâyetleri kendine iletmemi istedi ve onun işbirliği sayesinde, çoğu kez kötülüklere uğramış Müslümanları tatmin etmeyi güvence altına alabildim.

Başka bir zorluk öğesi, Yunan askerlerinin çoğunun gururlu olması ve Yunan sivil memurlarının huzur ve sükûnu sağlama aracı olarak onları kullanmakta karşılaştıkları güçlüklerdir. Düzensiz (gayri nizami) Türk kuvvetlerinin çok sayıda ilkel davranışlarda bulunduklarına kuşku yok. Bu konuda tekrar tekrar anlatılanlar doğruya benziyor. Örneğin, yaralı Rumların ayaklarına nal çakmak ya da anlatılması olanaksız pis ve akıl almaz vahşet eylemleri... Bu olaylar Yunan askerlerinin kızgınlığını artırıyor ve onları daha denetimsiz bir duruma sokuyor.

Yüksek komiserden ve başkalarından öğrendiğime göre şeytanca düşünen bazı yerli Rumlar, saklı silahlar ve Türk hainliği konusunda Yunan subaylarına masallar anlatıp, onların Türk köylerini aramasına ve sivillerin kötü muameleye uğramasına yol açmaktadır. Bu gibi olaylar her gün Türklerle Rumlar arasındaki uçurumu genişletiyor. Ayrıca Yunanlıların askeri açıdan kimi zaman gerilemeleri Türklere cesaret vermektedir. Telgraflarımda belirttiğim gibi geniş bir Yunan birliği Bergama'dan dışarı atılmış, bunların hemen hemen yarısı bozgun sırasında öldürülmüştür. 30 bin nüfuslu Aydın'ın Türk düzensiz (gayri nizami) kuvvetleri tarafından geri alınması Yunan işgalinin en karanlık olayıdır. 3000 kadar Yunan askeri, Aydın'dan çekilmek zorunda bırakılmıştır. Burası alınırken sokak çarpışmaları sırasında kentin Türk mahallesi yanmıştı. Türkler geri dönünce intikam için Rum mahallesini ateşe vermiştir. Yunan albayı Schinas sivil halkın kendileriyle birlikte gelmesine izin vermemiş, onlar da Türklerce iç bölgelere götürülmüşlerdir. 3000 kadar Hıristiyan, Türkler tarafından Nazilli ve

Denizli'de rehin tutulmakta ve Yunanlıların başka Müslümanları öldürmesi halinde yok edilmekle tehdit edilmektedir. Birkaç hafta önce 30.000 nüfusu olan Aydın kentinde bugün 3000 kişi kalmıştır. Bunların ancak 105'i Müslümandır. 25 bin Türk dağıtılmış ya da İtalyan bölgesine sığınmıştır. Olayla ilgili duygular o ölçüde hassastır ki kumandan *Albay Schinas* şu anda hapistedir ve yargılanmayı beklemektedir. Ve bu bölgede çok sayıda bulunan Yunan düşmanları açıkça Aydın'a saldıran Türklerin sayısının 250 olduğunu söylemektedirler. Yalnız bir şey kesindir. Bu çarpışmada Türklerin silahları Yunanlılarınkinden daha üstün ve uzun menzilli idi. İşgal bölgesinde bugün genel bir dehşet havası egemendir, çiftliklerin çoğu tamamen terk edilmiş durumdadır.

Yunan Yüksek Komiseri *Bay Sterghiades* ve onunla birlikte olanlar, düzeni yerleştirmek, birlikleri denetim altında tutmak ve Türklere saldıran Yunanlıları cezalandırmak için olağanüstü çaba harcıyorlar. *Teğmen Cassimatis* adında çok zeki bir Yunan subayı, işgal günü Türklerin evlerinden ve dükkânlarından yağma edilen eşyaları bir araya getirmekle görevlendirilmiş ve bu eşyaların çoğunun geriye verilmesini sağlamıştır. Gerçekte, Yunanlıların yüksek tabakası ellerinden geldiğince genel vali ile işbirliği yapmaktadır.

İşgal günü İzmir'in yakınlarındaki *Buca* köyünde, kaba kimseler ortalığa yayılıp Türkleri dövmeye ve soymaya başladılar. Kaçan Türklere ateş eden 12 yaşında çocuklar bile görülmüştür. Yalnız burada şunu belirtmek doğru olur, bu Rumlar daha kısa bir zaman önce, Türklerin baskısı altındaydılar ve çoğu ya tavan aralarında ya da toprağa kazdıkları deliklere saklanıyorlardı. Burada *Athinoyenis* adında bir avukat intikam peşinde koşan Rumları denetim altına almak ve düzeni geri getirmek için çok şeyler yaptı.

Yunanlılar için bir başka güçlük ise, bura halkının bazı kesimlerinde yürütülen Yunan aleyhtarı propagandadır. Yunan aleyhtarlarının başında Katolikler gelmektedir. Doğu sorununu bilmeyen bir kimseye, Katoliklerin yürüttüğü

Yunan aleyhtarı propagandanın nasıl etkili olduğunu anlatmak güçtür. Ve ben sadece burada buna değinmekle yetiniyorum.

Buradaki yabancı koloninin büyük bir bölümünü oluşturan yabancı tüccarlar ve imtiyaz sahipleri, öyle Yunan aleyhtarıdırlar ki, Türkleri Yunanlılara tercih ederler. Bir tek atla çekilen eski püskü arabalardan oluşan İzmir'in tramvay sistemini ya da ortaçağdan kalma ışıklandırma düzenini görenler, Türk Hükümetinin himayesinde kötü hizmetlerini pahalıya satarak zengin olan bu bayların niçin Yunan aleyhtarı olduğunu anlayabilir. Hemen hemen bütün firmalar, Türk ortaklarla ya da Türk memurlarla birlikte çalışarak, büyük kâr sağladıkları ve özel ayrıcalıklardan yararlandıkları için, Doğu'da başlıca ticari rakipleri olan Yunanlıların gelişinden hiç hoşnut olmadılar. Bütün bu topluluklar, iç bölgelerde kolları olduğu için, güçlü bir propaganda biçiminde Yunan aleyhtarı haberler çıkarmaktadır. Bunlar kimi zaman o ölçüye varmaktadır ki, herhangi bir olayın içyüzünü anlamak olanaksızdır.

Yunanlıların ileri sürdüğüne göre, İtalyanlar, Türkler arasında propaganda yapıp, müttefiklerin hiçbirinin Yunanlıları burada istemediğini, *Venizelos*'un ısrarı yüzünden Yunanlılara izin verildiğini söyleyip Türkleri Yunanlılara saldırmaya teşvik etmekte, buna Müttefiklerin de göz yumacağını bildirmektedirler.

Geniş çapta servetin ve binlerce insanın hayatının yitirilmesine neden olan bu tehlikeli durumun bir an önce giderilmesi gerekmektedir.

Kısa süre önce buradaki iş çevrelerinin en aklı başında ve önde gelen kişilerinden *Mac Andrews* and *Forbes* firmasından *Mr. Forbes* ile, *Whittall* firmasından *Mr. Herbert Whittall* ile görüştüm. Her ikisi de Yunan yanlısı olmadıkları halde, Yunanlıların İzmir'den çıkarılmasının bir felaket olacağını, Türklerin bir daha yeniden efendi durumuna geçmesine ya da bir başarı kazanmasına karşı olduklarını belirttiler.

Mr. Forbes kısa bir süre sonra Paris'e uğrayacak. Ona

Paris'teki Amerikan elçiliğine yazılmış bir mektup vereceğim, umarım görüşlerini anlatmak olanağını bulur.

Yunanlılar her gün yeni birlikler getiriyorlar, bu çevrede şimdiden 70 bin askerleri var ve bu rakam gün geçtikçe büyüyor. *Bay Sterghiades* ile bugün konuştum, onun görüşleri benimkilere tamamen uyuyor. Küçük Asya'nın bu bölümünün işgali, Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşa dönüşürse, Yunanistan yıllarca burada geniş bir ordu tutmak zorunda kalacak, kan, ateş ve yakıp yıkma egemen olacak, bu da Yunanistan'ı mali bakımdan zor durumda bırakacaktır. Küçük Asya Yunanistan'ın mezarı olacaktır. İzmir'de *Atina* ikinci bir Sirakuza seferi ile karşılaşmış olacak, bunun altından bir daha kalkamayacaktır. Yunanistan'ın ve bu bölgenin iyiliği için, böyle bir şeyin olması önlenmelidir. *Bay Sterghiades* Türk kuvvetlerinin ulaşımını denetleyecek noktalara birkaç İngiliz ve Fransız birliğinin yerleştirilmesi gerektiği yolunda telkinde bulundu. Bunların sayısının kabarık olmasına gerek yoktur, varlıkları dahi Türklere, tek başına bırakılmış bir Yunanistan'la çarpışmadıklarını göstermeye yeter. Ayrıca İtalyanların, Yunanlılardan ayrılmalarını istiyor. Bu arada şunu da belirtmeliyim ki, daha başlangıçta *Bay Sterghiades*, buraya, Türkiye'ye savaş açmak amacıyla gelmedikleri konusunda bana güvence verdi.

Yunan birliklerinin kötü davrandıkları yolundaki iddiaların daha çok Yunan aleyhtarı propagandacıların abartmaları olduğu gerçeği karşısında, bir miktar İngiliz, Fransız ya da Amerikan subayının Yunan subayları ile işbirliği yapması Yunanlıların kendi çıkarlarına uygun olur, ama Yunan subaylarının böyle bir düzenlemeyi olumlu karşılayacaklarından kuşkuluyum.

Saygılarımı sunarım.
Hizmetkârınız
George Hortan
Amerikan Konsolosu

SÜRYANİ ORDUSU KOMUTANI AĞA PETROS

Bu da nereden çıktı demeyiniz...

Amerikan belgeleri arasında, 1919 ilkbaharında *"Süryani Ordusu Komutanı Albay Ağa Petros"* imzasıyla Bağdat'ta İngiliz sivil komiserine verilmiş bir rapor ve yazı buluyoruz. Bu rapor nasılsa Amerikan konsolosunun eline geçmiş. Kürt sorunu ile ilgisi var bu raporun. İngilizlerin daha o tarihlerden başlayarak Kürtlerle ilgilendikleri anlaşılıyor. Süryani Ağa Petros ise İngiliz Hükümetinden Kürtlerin değil, kendisinin desteklenmesini istiyor.

Bilindiği gibi *Süryani*ler Güneydoğu Anadolu'da ve Mezopotamya'nın kuzeyinde yerleşmiş eski bir Hıristiyan halktır. Bunların kilisesi, 4. yüzyılda toplanan İznik Konsülünde Hıristiyanlıktan kovulmuş, daha sonraki yüzyıllarda Arap uygarlığının kuruluşuna, özellikle eski Yunan klasiklerini Arapçaya çevirerek katkıda bulunmuşlardı. Şimdi Mardin'de bir manastırları vardır.

Ağa Petros'un Kürtlerle ilgili yazdığı yazı şöyle:

Sivil Komisere
Bağdat

2 Nisan 1919, Bağdat

Ekselans,

İlgileneceğiniz ümidiyle, aşağıdaki bilgileri size bildirmeme izinlerinizi rica ederim. Bu haberlere çok güvenmiyorum ama, *Kürdistan*'daki dostlarımdan geldiği için, gerçekler bulunabilir. Öyle görünüyor ki, Kürdistan'da birtakım siyasal girişimler vardır ve bu girişimler, *Arabistan*'a ve *İran*'a yayılabilir. Bunlar şöyledir:

Türkler bir komite kurmuşlardır ve bunların üyeleri

Türk çıkarlarını korumak için Kürdistan'a gelmektedir. Kürtler de milli bir komite kurmuşlardır. Bunun başkanı şimdi İstanbul'da oturmakta olan *Nareli* (Kürdistan) Şeyh Abdül Kadir'dir. Bu komitenin üyelerine ayda 5 ya da daha çok Türk lirası ödenmektedir.

Süleymaniye Kürtlerinin şeyhi, bu bölgedeki Kürtlerin imzaladığı bir mektubu (mazbata) iki temsilci ile Barış Konferansına gönderiyor. Bu mektup, İngiliz Hükümetinden yana öneriler taşıyorsa da, asıl amaç bu iki temsilci tarafından sözlü olarak bildirilecektir. Amacın mazbatada yazılanlardan tamamen farklı olduğu bildiriliyor.

Kuzeybatı İran Kürtlerinin lideri, *SİMKU*, kendi milli çıkar davasını yaymak için elinden geleni yapıyor. *Simku*, *Urmiye*'deki Amerikan temsilcisi *Dr. Packard*'a Amerikan garantisi altına girmek önerisinde bulunmuştur.

Nareli Seyyid Taha şimdi *Urmiye*'de *Simku* ile birlikte bulunmakta ve Süleymaniye şeyhiyle Kürtlerin milli birliği konusunda mektuplaşmaktadır.

Kürtler gizli olarak Türklerden yana çalışmaktadırlar ve benim fikrime göre, Türklerle birlikte çarpışmış olan Kürt subaylarını Kürdistan'a göndermek sakıncalıdır. Bunların gönderilmesi, Arap subayları ile birlikte durdurulmalıdır ve haberleşme de bir iki ay kesilmelidir. Araplar ve Kürtler aynı dindendir.

Dolayısıyla İngiliz hükümetine Türkler, Araplar ve Kürtler arasında güvenilir kişiler bulundurmasını ve buralarda ne olup bittiğini izlemesini tavsiye ederim.

Ekselans, hizmetkârınız kalacak olan

Ağa Petros
Albay

Ağa Petros bu yazısına *"Kürtler ve Savaş"* başlığıyla bir de uzun rapor ekliyor. Bu raporda Kürtlerin geleneklerinden başlayarak savaş biçimlerini anlatıyor. Raporda Kürtler aleyhinde pek çok görüşe yer verdikten sonra, İngilizlerin Kürtlerle çarpışmasının doğru olmayacağını öne

sürüyor. Bu iş için kendisini öneriyor. Ağa Petros'un raporu şöyle bitiyor:

Benim görüşümü almak isterseniz efendim, İngiliz kuvvetlerinin Kürtlerle çarpışması hiç doğru değildir. Büyük bir güç olan İngiliz Hükümeti, Doğu uluslarını hep korkutmalıdır. Bu büyük imparatorluğun birliklerinin, Kürtler gibi yabanıl bir ulusla çarpışmaya girişmesi bana doğru görünmüyor. Çünkü, Kürtler yenilirse, bu durum, İngiliz birliklerine zafer nişanları sağlayacak değildir. Tersine savaş uzarsa, Kürtler cesaret bulacaklardır. Bu durumda Kürtlerin İngiliz Hükümetinden korkusu büyük ölçüde azalacak, ayrıca İngiliz kuvvetlerine direndikleri için gurur duyacaklardır. Ayrıca, bir İngiliz askerini, bu vahşi kurtlardan birine değişmem, bir subayını ise daha çoğuna... Öyleyse İngiliz davası uğruna Doğulu savaşçıları göndermelerini öğütlerim. Atasözünün dediği gibi *"Bir kedi ile dövüşmek için bir kedi bul!.."* Kafkaslarda Rusların aynı şeyi yaptığını gördüm. Ermenileri, Gürcüleri, Tatarları birbiriyle çarpıştırdılar. Kürtler, İngiliz askeri kendi ülkelerine yabancı olduğu için çok dayanamayacağına inanıyorlar. Bu konuda Türklerden deneyleri vardır. Türkler kayaları bombardıman etmek için çok para harcamışlardır.

Özet olarak kendimi hizmetinize adıyorum. Bir kuvvet toplamama ve programımı uygulamama yardım ederseniz, isyancıları bastırmaya söz veriyorum. Hiç kuşkum yok, kuvvetlerimi *Zako*'ya, Kürdistan'dan geçirip *Süleymaniye*'ye götürdüğüm zaman, Ekselansları, yüzlerce Kürt reisinin Bağdat'a gelip boyun eğeceğini, anlaşmaya çalışacağını görecektir. Aynı şeyi, 1918 yılında *Urmiye*'den kalkıp, *Şamedınan, Oramsohall* ve geriye *Çölemerik, Başkale, Dizza, Govar* ve *Urmiye*'ye dönerek yaptım.

Böyle bir harekâtı yapmaya izin verirseniz, planlarım konusunda daha fazla açıklamada bulunurum. Ayrıca bu harekât, *Kürdistan*'da ve *Kafkasya*'daki isyancıları bastırmaya, Bolşevikleri uzaklaştırmaya yarayacaktır.

Bu konudaki yanıtınızı beklerken
Saygılarımla
Ekselans.
Sizin hizmetinizde
Ağa Petros
Urmiye'deki Süryani kuvvetleri başkomutanı
(Abakhane Caddesi 75/195 Bağdat)

HÜKÜMET BUNALIMI, ERZURUM KONGRESİ TRABZON'DA PATLAMA, MANDA KONUSU

Bu arada *Mustafa Kemal Paşa* ve arkadaşları Anadolu'da çalışmalarını sürdürüyorlar. İngilizler ve onların baskısı altında Babıâli, Mustafa Kemal'i İstanbul'a getirtmeye çalışıyor. Mustafa Kemal azlediliyor. 23 Temmuz 1919'da *Erzurum Kongresi* toplanıyor ve ulusal uğraşının ilk adımı atılıyor. İzmir işgalinin tepkisiyle bir yandan yeni seçilecek Meclisin Anadolu'da toplanmasını istiyor ama bunda başarılı olamıyor. Bu arada Amerikan Mandası sözleri de işitilmeye başlanıyor. İşte bu karışık dönemle ilgili olarak İstanbul'daki Amerikan temsilcilerinin kendi Dışişleri Bakanlarına gönderdiği telgraflar:

Asilere karşı önlemler

Telgraf

Dışişleri Bakanlığına
Washington

31 Temmuz 1919, İstanbul

Buradaki siyasal durum biraz karanlık. Padişah seçimlerin yapılmasını istemiyor, ama Padişah'ı yöneten Sadrazam, halkın isteğine boyun eğmeden kabinesini bir arada tutamayacağı için, milletvekili seçimi yapılması emredildi. Gene de, zaman kazanmak için eski seçim yasası uygulanacak ve sonuçlar dört aydan önce alınmayacak. Halk hareketini daha da ezmek için sıkıyönetim daha sıkı uygulanacak, böylece mümkün olursa siyasal partilerin miting düzenlemeleri engellenecek. Erzurum dolaylarında oldukları bildirilen *Mustafa Kemal* ve *Rauf*'un tutuklanması için müzekkere çıkarıldı. İç bölgelerdeki asi güçler,

paraları olmadığından, önerdikleri ulusal meclisi toplayamadılar ve erken seçim istemek üzere İstanbul'daki arkadaşlarına katılmışa benziyorlar. Seçimlere resmi müdahale olmazsa, yeni parlamentoda İttihatçılar çoğunluğu alabilir. *İzzet Paşa*, *Mustafa Kemal*'e sert önlemler alınmasına karşı olduğu için kabineden istifa etti. *Tevfik Paşa*'nın da istifası bekleniyor. Kabine, Anadolu ve Trakya'da dolaşıp halkın şikâyetlerini dinleyecek beş barış komisyonu kurdu. İstanbul'daki siyasal partilerin liderleri kendilerinin Amerikan mandasından yana olduklarını belirten bir belge imzaladılar. Barış konferansının uzaması yüzünden daha yumuşak bir belge bu. Bu belge şimdilik yayınlanmıyor, ancak genel duyguyu gösteriyor. Veliaht Amerikan mandasından yana, yalnız Padişah'ın, bütün Amerikalıları misyoner sanıp dini nedenlerle çekindiği belirtiliyor.

Ravndal

Manda konusunda Amerikan komiserinin görüşleri

5 Ağustos 1919, İstanbul

Komiser Ravndal ile yapılan konuşmanın tutanağı:

"Türkler ne kendilerini yönetebilirler ne de başkalarını, ama ıslah edilmeye değerdirler. Bir manda yönetimi gereklidir. Ahlaki ve maddi yönden Birleşik Devletlerin mandası en uygunu olabilir. Uluslararası kıskançlıklar ve ABD görüşü açısından gereksinme duyulmadığı için Arapça konuşan ahali bir tarafa bırakılmalıdır. Göçebeleri yerleştirmek Amerikan Kızılderililerini yerleştirmek kadar güç olacaktır.

Bulgaristan'dan *İran*'a ve *Kars*'ın kuzeyinden *İskenderun*'a uzanarak, *İstanbul*'da, *Anadolu*'da ve *Ermenistan*'da olmak üzere üç manda düşünülebilir.

Türk hükümetini İstanbul'da bırakmak bir hata olur, çünkü bu, Türklerin Avrupa politikasını izlemelerine ve

Rusya ve Yunanistan'la ardı kesilmeden çıkan dertlere karışmalarına neden olur. Mandacı ülke çekilirse, Türkler Boğazlarda kalabilirler. Dolayısıyla İstanbul'da bir manda düşünmek yerine, burada egemenlik Uluslar Birliğine (Cemiyeti Akvam'a) verilmelidir, yönetim de, ABD'nin de üye olacağı tarafsız ülkeleri temsil eden bir uluslararası komisyona bırakılmalıdır. Cemiyeti Akvam, İstanbul üzerinde egemenlik alırsa, Amerika, derneğin mandacısı olabilir.

Birleşik Devletler, İstanbul mandasını üzerine almazsa, Büyük Britanya mandayı İtalya'ya bırakabilir. İngilizler burada, Rusya ya da Fransa olsun istemez. Biz almazsak Türk hükümeti İstanbul'da kalabilir. Birleşik Devletlere, iyi bir sonuç almak için Kürdistan'a kadar bütün bölge gereklidir. Yüksek amaçlarımız olmalı. Birleşik Devletler sadece Ermenistan'ı ve İstanbul'u alırsa, ve arada, etki alanları demek olan acayip bir yorgan kalırsa, sonuç kötü olur. Yunanlıların ve İtalyanların çıkarılması mutlaka gereklidir. Başpiskopos'un söylediğine göre İzmir'in işgali, Küçük Asya'da Yunan genişlemesinin başlangıcıdır.

Ermenilere bir arazi ve başlangıçta bu arazinin bölünmezliği konusunda garanti verebiliriz. Ermeniler panik halindeler ve böyle bir garanti gereklidir. Karadeniz'de ve Akdeniz'de birer liman çok uygun olabilir. Manda altında bir kuşak geçtikten sonra, deneylere göre Ermeni devleti biçim değiştirebilir.

Türkiye'de, Amerikan yönetimi, Yakındoğu ve Balkanlar'da düzenleyici ve barış getirici bir etki yaratabilir ve bu karışık bölgede, barışın güvencesi olabilir. Savaşa milyarlar harcayacak yerde mandaya milyonlar harcamak daha akıllıcadır. Manda, savaşa karşı bir sigorta sayılabilir ve Amerika öbür mandacılara bir örnek olabilir.

Hükümet, *Konya*'ya ya da *Ankara*'ya götürülebilir, Padişah'a ise İstanbul'da Halife olarak kalma olanağı tanınabilir.

Rapor

Amerikan Elçiliğine
Paris

7 Ağustos 1919, İstanbul

Batum ve *Trabzon*'dan dönen *Chesbrough*, bu bölgedeki durumu anlatmak için şu raporu verdi:

"*Rus* ve *Türk* birliklerinin sürekli varlığı nedeniyle *Trabzon* ve *Erzurum* yöreleri büyük ölçüde yoksullaşmıştır. Nüfusu savaş sırasında yarı yarıya azalan Trabzon, şimdi yavaş yavaş geriye dönen Müslüman, Ermeni ve Rum göçmenlerle dolmaktadır. Ticaret durmuştur ve iyileşme eğilimi göstermiyor. Bu bölgelerde, birkaç denetim subayı dışında İngiliz birliği yoktur. Rus ordusunun geride bıraktığı silahları *Novorosisk*'e götürmek için İngiliz denetim subayı yardımıyla Gönüllü Ordudan (Beyaz Rus Ordusu) gelen bir Rus heyeti şimdi Trabzon'dadır, ancak çabalarını Türkler engellemektedir. 10 Temmuz'da Trabzon'da meydana gelen dinamit patlaması, kuşkusuz Türklerin hesaplı bir eylemidir.

Mustafa Kemal Paşa kurmaylarıyla birlikte Erzurum'da bir kongreye katılmışlar. Kongreye Küçük Asya'dan iki yüz Müslüman delege, *Afganistan*, *Türkistan*, *Dağıstan*, *Mezopotamya*, *Gürcistan*, *Rus Ermenistanı* ve *Azerbaycan*'dan bazı delegeler katılmışlardır. Bu vilayetlerdeki subayların büyük bir bölümü *Kemal*'in etkisi altındadır. Bu subaylar ona askere alınacakların listesini vermişler ve gizlice üç sınıf askere çağrılmıştır. Bunlar ayda 10 kuruş almakta ve yiyecek verilmemektedir, dolayısıyla pek çoğu kaçmaktadır. Trabzon'dan ayrılan iki yüz kişiden 35'i gelmiş, iki teğmen dahil, geri kalanı kaçmıştır. Bu vilayetlerde halen 20 bin kişilik dört Türk tümeni bulunmaktadır. Çoğu Rusların bıraktığı askeri malzemeyi ve silahları kullanmaktadır. Bu bölgelerde Müslümanların heyecanı, müttefik kuvvetlerinin bulunmayışı, iç bölgedeki Hıristiyanların katledilmesi-

ne yol açabilir, Müttefik kuvvetleri gelmeden pek azı silahlanabilmiştir.

Mustafa Kemal ve kliği şimdi Azerbaycan'ın *Karabağ* yöresinde 2.000 Türk askeri ile yerleşmiş bulunan ve yakalanmaktan korkmayan *Enver Paşa* ile entrika çeviriyorlar. Planları, *Kuzey Anadolu, Rus Ermenistanı, Azerbaycan, İran* ve *Afganistan* Müslümanlarını bir *Pan-İslam-Turan* imparatorluğunda birleştirmektir. Bu, *Tatarlar, Türkmenler, Kürtler* ve *Türkler* gibi Turan kökenli uluslardan da oluşabilir. Türkler doğal olarak öbürlerini yönetecektir.

Geçen Ocak ayında başka *İttifak ve Terakki* liderleriyle Karabağ'a gelen Enver Paşa propagandayı yönetiyor ve İstanbul'dan para alıyor. *Azerbaycan* birliklerinin komutanı, *Kemal Paşa* adında bir Türk generalidir. Planları, şimdi düşmanca tavır takınan ve onları bastırmak isteyen Müttefik girişimlerine meydan okuyarak, Müslümanlarla çevrili *Türk* ve *Rus Ermenistan*'ındaki Ermenileri temizlemektir. Barış Konferansının bu bölgelerin statüsünü saptamakta gecikmesi, planlarını kolaylaştırmaktadır. *Karabağ*'da 300 bin Ermeni vardır. Afganistan'da Türkler tarafından kışkırtılan ciddi karışıklıklar nedeniyle, İngiliz subayları bu ülkeye gitmek üzere Kafkasya'dan ayrılıyorlar.

Bakü'de 2.000 İngiliz askeri var ve bunlar geçen Haziran'da *Karabağ*'daki Ermenilerin katlinden sorumlu liderleri tutuklamak ve cezalandırmak için yeterli sayıda değiller. İngilizler bu olayları ya önleyemiyorlar ya da önlemek istemiyorlar, şimdi de daha önce silahlardan arındırılmış Azerbaycan'daki Ermeni bölgesinin başına ünlü Müslüman ve Türk taraftarı lider *Sultanof*'u getirdiler. İngiliz Korgeneral'i *Bridges*, Azerbaycan'daki bir inceleme gezisinden sonra, yanına oradaki İngiliz komutanını da alıp Paris ve Londra'ya dönüyor.

İtalyanların Kafkasya'daki güç sorunlarla başa çıkması fiziksel ve parasal yönden olanak dışıdır. Tiflis'te durumu incelemek için bulunan birkaç İtalyan subayı İtalya'nın başarısından kuşkuludurlar ve kötümserdirler. Gürcülerin ve Ta-

tarların, onları denetime alacak herhangi bir İtalyan girişimine sonuna kadar karşı koyacaklarına inanıyorlar. İtalyanların eğilimlerini bir yana bırakırsak, burada sayıları sekiz-on bine inen İngilizler, Ağustos'ta bölgeden tamamıyla çekilecekler. Buradaki ince sorunlara derinliğine bulaşmak istemiyorlar, bunu yaparlarsa öbür sömürgelerindeki Müslümanların ayaklanmalarına yol açabileceği kanısındalar.

Gerçek buysa ve Azerbaycan ve Rus Ermenistan'ındaki Ermeniler himaye edilmeyecekse, kuşkusuz bunlar ortadan kaldırılacaktır. Turancılık akımını denetim altına almanın ve daha fazla kan dökülmesini önlemenin yolu, Kafkasya'nın yeni statüsünü ivedi ve kesin yoldan saptamak, bu bölgeleri güçlü Müttefik kuvvetleriyle işgal etmek, başlıca isyancı Müslüman liderlerini tutuklayıp sürgüne yollamak, ırk ve inancına bakmadan bütün halkı silahsızlandırmaktır. Yazılı bir rapor yoldadır.

Ravndal
Amerikan Komiseri

II. BÖLÜM

ANADOLU-İSTANBUL ÇATIŞMASI

1919 yılının Temmuz ayında durum şöyle: Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bir yandan Anadolu'da gerekli önlemleri alırken, bir yandan kongre hazırlığı ile uğraşıyorlar. 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi toplanıyor. *Damat Ferit*'in ve İngilizlerin baskısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetine son veriliyor. Ancak Erzurum Kongresi başarıyla sonuçlanıyor. Bundan sonra Sivas Kongresi hazırlıklarına girişiliyor. Bu arada İstanbul'un Anadolu'yla ilişkileri de yavaş yavaş kesiliyor. 2 Eylül 1919'da Mustafa Kemal ve arkadaşları Sivas'a geliyorlar. İstanbul Hükümeti Sivas Kongresini baltalamak görevini *Ali Galip*'e veriyor. Bir yandan da İngiliz ajanı *Noel*, Malatya'da ortalığı karıştırıyor. Amerikalılar, Ermeni sorununu incelemek üzere *Harboard* başkanlığında bir heyeti Türkiye'ye gönderiyorlar. Harboard Anadolu'ya geçip 22 Eylül 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal'le görüşüyor ve olumlu izlenimlerle ayrılıyor.

Anadolu'da ulusal akımı yönetenlerin en önemli sorunlarından biri de seçimlerin yapılmasıdır. Ancak Mustafa Kemal, yeni Meclisin Anadolu'da, Rauf Bey ve arkadaşları ise İstanbul'da toplanmasını istiyorlar. Sonuçta yeni Meclisin İstanbul'da toplanması kararlaştırılıyor. Sivas Kongresi kararlarını Padişah'a bildirmediği gerekçesiyle Damat Ferit üzerine yapılan baskı üzerine, Damat Ferit kabinesi 1 Ekim 1919'da istifa etmek zorunda kalıyor.

Bu dönemle ilgili Amerikan belgelerinde Cumhuriyet ilanını isteyenlerin tutuklandığını görüyoruz. Damat Ferit Paşa kabinesinin değiştirilmesi için girişilen çabalar, Harboard heyetinin İstanbul'a gelişi, Ali Galip olayı ayrıntılarıyla anlatılıyor. İngiliz ajanı Noel'in Kürtler arasındaki

çabaları da bir raporda dile getiriliyor. Damat Ferit kabinesinin nasıl düştüğünü de bir Amerikan raporundan izleyebiliyoruz.

ANADOLU İSYAN HALİNDE...

Telgraf

Dışişleri Bakanlığına
Washington

14 Ağustos 1919, İstanbul

Türklerin işleri bir bunalıma gidiyor. Müttefiklerce işgal edilmemiş bütün Anadolu, Hükümete karşı isyan halinde gözüküyor. *Harbiye Nazırı Nazım Paşa*'nın, *Enver*'in amcası *Halil Paşa*'nın İstanbul'da hapisten kaçması üzerine istifa ettiği öne sürüldü. Gerçek istifa nedeni ise, iç bölgedeki durumun onu eli kolu bağlı hale sokmasıdır. Hükümetin yetkisi, ancak çevredeki sınırlı bir alanda geçiyor.

Bu uyarıcı haberler iki barış komisyonu tarafından getirildi. *Uşak* ve *Eskişehir* gibi yerlerde isyancıların mahalli memurları görevden alıp yönetime el koydukları bildirildi. Kabinenin durumu çok zayıf ama Damat Ferit Paşa çekilse, belki de yerine, gene aynı okuldan 80 yaşındaki *Damat Tevfik Paşa* atanacak. Ayrıca Padişah'ın görevden alınıp, yerine, isyancı hareketin beyinleri sayılan aydınların tercih ettiği *Veliaht*'ın, Mustafa Kemal partizanları tarafından padişah yapılması olanaksız görülüyor. Buradaki Müttefik komutanları, yakında kendilerini halkın gözünden düşmüş bir hükümeti savunmak durumunda ya da rahatsız Türk kuvvetlerinin tehdidi karşısında çok güç durumda bulabilirler. Geçen pazartesi gecesi bir siyasal parti toplantısında, bazı heyecanlı kişiler Cumhuriyetin ilanını önerdiler ama hemen tutuklandılar.

Ravndal

Milliyetçiler Hükümetin Değiştirilmesini İstiyor

Telgraf

Dışişleri Bakanlığına
Washington

28 Ağustos 1919, İstanbul

İvedi

İsyancılar tarafından yönetilen bölgeye girmelerine izin verilen Amerikan tanıklarından alman bilgiye göre, söz konusu olanlar iki konu üzerinde durmaktadırlar. Birincisi, *İzmir*'den *Yunan* birliklerinin çekilmesi, istemlerini Müttefikler katında destekleyecek bir hükümet değişikliği, ikincisi, hükümetin yürüteceği görüşmeler sonunda Yunanlılar çekilmezse, Yunanistan'a savaş ilan etmek... Bu görüş, Yunan inatçılığını desteklerse Müttefik ülkelere savaş açmayı da kapsamaktadır. Yunan aleyhtarı milliyetçi hareket, Anadolu'ya yayılmakta ve ihtilal sözü sık sık duyulmaktadır. İsyancı hükümetin adı *Heyeti Temsiliye*'dir. Kuvvetlerine *Kuvayı Milliye* denilmektedir. Sivas'taki kongre, delegelere toplanmak için daha fazla süre kazandırmak amacıyla 5 Eylüle ertelendi. İç bölgelerdeki gelişmeler benim daha önceki beyanlarımı doğrulamaktadır. Barış Konferansı isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmek isterse, çok sayıda birkaç büyük işgal ordusu gerecektir.

Bristol

Harboard Heyeti

Telgraf

Dışişleri Bakanlığına
Washington

13 Eylül 1919, İstanbul

Başkan Wilson'un Türk Hükümetine gönderdiği uyarı notası, boğulmakta olan bir insanın umutsuzluğuyla Başkan'ın 12 kuralına sarılan Türk ordusu içinde derin bir izle-

nim yarattı. Bu cankurtaran simidinden mahrum olurlar diye genellikle olay çıkmasından kaçınmaya çalışıyorlar. Milliyetçiler de İngiliz birliklerinin Sivas'a yöneldikleri haberini dikkatle izliyorlar, çünkü isyancıların silahla direnmeleri ihtimali var. Ayrıca Doğu'da Ermenilerin ve Kürtlerin olayları kışkırtıp Türk davasına zarar vermelerinden de çekiniyorlar. Bana Erzurum'da, karışıklık çıktığında suçluluğu saptamak için bir konsolos görevlendirmeyi önerdiler. Yerel entrikacılar için *General Harboard*'ın gezisi, bir fırsat olabilir, ancak Amerikalıların tehlike ya da zorlukla karşılaşmayacaklarına inanılıyor. Bir süre önce Dr. Barton da karışıklık bölgesinden geçmiş ve sadece iyi niyetle karşılanmıştı. Gerçekten (okunamadı) .....lar, Türklere dostluk beslemiyorlar ve fiilen onlara bağlılıktan kurtulmak istiyorlar. Bununla beraber, aynı zamanda Amerikalılardan çok şey bekledikleri için Harboard gezisine müdahale etmeleri uzak bir olasılıktır. Buradaki *İngiliz Yüksek Komiserine Harboard*'un nerelere gideceğini anlattım ve bu konuyu, görev bölgesi Kürdistan'ı ve Ermenistan'ın bazı bölgelerini içine alan *Feld Mareşal Allenby*'ye bildirmesini istedim. Türk isyancılarına gelince, bir ölçüde *İtalya* hariç, Avrupa kaynaklarından herhangi bir sempati beklemedikleri için, Amerikan heyetinin gönlünü almak için ellerinden geleni belki de yapacaklardır. Türk Hükümeti, bizim tarafımızdan verilen ilhamla, gönderilen İsveç *büyükelçiliği* notasının özüne duyduğu hiddeti, telgrafla bildirdi ama görünüşe bakılırsa buna resmi bir yanıt vermemeyi kararlaştırmış durumda. Hükümet gazeteleri Harboard gezisine değinmediler. Harboard İstanbul'dayken üstü kapalı olarak amacının Yakındoğu'da bazı incelemeler yapmak olduğunu belirtti. *General Harboard*, *Mc Coy* ve ben özel olarak yaptığımız toplantıda Sadrazam'a ve Türk Hükümet üyelerine resmi başvuruda bulunmamak kararını verdik. İsyancılar, Amerikalıların eğilimini açıkladıkları için, Hükümet belki de bu duruma pek az şaşırmıştır. Ermeni, Rum ve yabancı gazeteler ise Harboard komisyonuna değinerek özel-

likle Ermeni sorununu inceleyeceğini öne sürdüler. Genel olarak *Haskell* ve *Harboard* komisyonlarının gelişi, *Olympia* gemisinin Karadeniz'i ziyareti, Yakındoğu'da Amerikan ilgisinin artmaya başlamasının kanıtları olarak yorumlandı.

Ravndal, Amerikan Komiseri.

Damat Ferit sallanıyor

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

18 Eylül 1919, İstanbul

Kabinenin birkaç gün daha dayanması zor görünüyor, 9-10 bakan, asilerden yana gibi. *Osmanlı Bankası*'ndan alınması kararlaştırılan borç suya düştü. İstanbul ve Anadolu hem vergiler, hem de gıda bakımından birbirinden ayrılmış durumda. Eskiden Trabzon valisi, daha sonra Beyrut valisi olan Bekir Sami'nin isyancı hükümetin başı olduğu bildiriliyor, askeri liderler ise *Mustafa Kemal*, *Rauf* ve *Küçük Talat*'tır. *İzzet Paşa*'yı sadrazam olarak istiyorlar. Padişah'ın durumu değişmiş değil ama *Ferit Paşa*'ya bağlı kalırsa durumu sarsılabilir. Çünkü Veliaht kabinede Milliyetçilerin isteğine uygun bir değişiklikten yana.

Ravndal
Amerikan Komiseri, Amerikan Elçiliği

Bir köprü uçuruldu

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

18 Eylül 1919, İstanbul

(okunamadı) ile *Anadolu* arasındaki demiryolunda bir köprü muhtemelen orada kendilerini yerleştirmeye

çalışan asi kuvvetler tarafından havaya uçurulmuştur. 20'nci kolordunun komutanı *Ali Fuat Paşa* istifa etmiştir, şimdi asi kuvvetlerin askeri harekâtını yönetmektedir. Jandarma komutanı *Kemal Paşa*'nın asilerle görüşmek üzere bugün Anadolu'ya geçeceği bildirilmişse de sonradan bundan cayılmıştır. İttihat ve Terakki döneminin *Şeyhülislamı Musa Kâzım Efendi* için verilen ölüm cezası Padişah tarafından sürgüne çevrilmişti. Bursa'ya sürgüne gönderilecekken buraya milliyetçilik bulaştığı için Edirne'ye gönderilmiştir. Bütün bunlara karşın, buradaki milliyetçiler o kadar kan dökücü görünmüyorlar ve özellikle *İngilizlerin* kendilerine karşı askeri güçle çıkmasından korkuyorlar. İstanbul Hükümetini devirmeden kış gelirse, milliyetçi akım çözülebilir. Mustafa Kemal'le birleştiği söylenen *Cavit Bey*'in şimdi de İtalya'ya gittiği bildirildi.

Ravndal
Amerikan Komiseri, Amerikan Elçiliği

Ali Galip olayı ve Kürtleri kışkırtma

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

27 Eylül 1919, İstanbul

Anadolu'daki dört kolordunun komutanları, yeni *30'uncu kolordu komutam Ali Fuat, 15. kor. komutanı Kâzım Karabekir, 13. kor. komutanı Cevdet* ve *3'üncü kor. komutanı Selahattin*, Padişah'a bir muhtıra göndererek Kabineyi, Türkleri bölmek, böylece ulusun gücünü azaltmakla görevli yabancı parayla satın alınmış ajanlardan kurulmuş olmakla suçlamışlardır. Bu politikacıların bu yolla iktidarda kalmayı başardıkları belirtilmiştir. *Harput valisi Galip Beye* atıfta bulunularak, onun Kürtleri milliyetçi örgüte karşı kışkırttığı ve Türk birliğine karşı Kürt bağımsızlık hareketini bir silah gibi kullandığı öne sürülmüştür. Görünüşe göre milliyetçi

akım gelişmeye devam etmektedir. *İngiliz Yüksek Komiseri*, düzeni sağlamak için ne yolu tutmak gerektiği konusunda kararsız olduğunu dün bana söyledi.

Ravndal
Amerikan Komiseri, Amerikan Elçiliği

BRISTOL, KAFKASYA'YA AMERİKAN ASKERİ GÖNDERME ÖNERİSİNE KARŞI ÇIKIYOR

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

30 Eylül 1919, İstanbul

Yüksek askeri yetkililerin resmen tanıdığı ajan, İngiliz subayı *Noel*'in, resmi girişimlerde bulunduğu (atlanmış) en güvenilir kaynaktan teyit edilmiştir. Noel'le birlikte bazı genç Kürtler, Kürtleri ayaklanmaya kışkırtmaktadır. Ayrıca İngiliz komutanı tarafından imzalanmış İngiliz propagandası yapan broşürler Kürtler arasında dağıtılmıştır. Düzeni korumak için Türk birlikleri gönderilmiştir. Doğal olasılık, karışıklık çıkarsa, İngilizlerin düzeni korumak için gelecekleri ve böylece işgal alanını genişletecekleri yolundadır. İngilizler işgallerini kuzeye doğru genişletmek ve Kürdistan'ın bir bölümünü daha ele geçirmek istiyor, bu *General Allenby*'nin İngiliz siyasal subayı tarafından da teyit edilmiştir. Gittikçe daha iyi ortaya çıkıyor ki İngilizler Kürtleri kullanarak milliyetçi akımı boğmak istemektedirler. Trabzon'un beklenmedik bir biçimde işgali bu yolda bir adımdır. Aynı biçimde Türk kuvvetlerinin Rus sınırında yığıldığı yolundaki haberler de İngiliz kaynaklarından gelmiştir. Böylece Milliyetçileri, Ermeni aleyhtarı kışkırtmalarda öne sürmek istiyorlar, oysa güvenilir kaynaklar ne böyle kışkırtmalar, ne de yığınak olduğunu göstermektedir. En son raporlar, Yunanlılara karşı ve muhtemelen Doğu'da İngilizlere karşı olanlar dışında, Ermenilere karşı olağandışı bir kışkırtma olmadığını, karışık-

lar bulunmadığını belirtmektedir. *Amerika, Kafkasya*'ya birlikler gönderirse hem Türklerin, hem de Kürtlerin husumetini çekeceğini, dolayısıyla o zaman Türklerin İngilizlere yanaşacağını İngilizler çok iyi bilmektedir. Bu nedenle Kafkasya'ya kuvvet göndermeye kesinlikle karşıyım. Şu akılda tutulmalıdır ki, biz bu ülkelerle hiç savaşmadık ve bugünkü durum Türkiye ile savaşta olan ülkeler tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla o ülkeler, yani *İngiltere*, *Fransa* ve *İtalya*, barış imzalanıncaya kadar bu ülkede mütareke koşullarını uygulamalıdır. Kuvvet gönderirsek bu, Türkiye'ye savaş ilanı anlamına gelir ve dünyanın bu bölgesindeki etkimizi yitiririz. Ayrıca bu etki şimdiki barışın tek güvencesidir.

Bristol
Amerikan Elçiliği

DAMAT FERİT'İN DÜŞÜŞÜ

Telgraf

Dışişleri Bakanlığı
Washington

5 Ekim 1919

Dün *Damat Ferit* hükümetinin düşüşü ve *Ali Rıza*'nın yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmesi, Milliyetçi Partinin gözle görülür ilk zaferidir. Başarı ölçülüdür ama gerçektir. Denetim belki de *Sadrazam İzzet Paşa* tarafından Milliyetçilere garanti edilmiştir. Rıza hükümetinin geçici olduğuna inanılmaktadır. Hükümetin düşüşü, Milliyetçi güçlerin iç bölgelerden, Karadeniz ve Marmara kıyılarına şiddete başvurmaya gerek kalmadan ilerlemeleriyle aynı zamana denk gelmiştir. *Adapazarı*, *İzmit*, da ayın 30'unda mahalli yöneticiler yerine Milliyetçiler geçmiştir, ayın birinde, her yerden (?) otuz mil uzaklıkta olan Karamürsel'i işgal etmişlerdir. Ayrıca dün de *Samsun* işgal edilmiştir. Bu harekâta 150 bin kişilik 8 Milliyetçi kolordunun katıldığı bildirilmekteyse de, bu rakam abartılmıştır.

Şimdiki bunalım, Sivas Kongresinin isteklerinin *Damat Ferit* tarafından *Padişah*'tan gizlenmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Müttefik yüksek komiserlerinin Mustafa Kemal'e karşı önlem alınmasını istemeleri üzerine, Babıâli, *Cemal Paşa*'nın eski kurmay başkanı *Ali Fuat Paşa*'yı Eskişehir'e göndermiş, o da yolda rastladığı birliklerden jandarma derlemiştir. Eskişehir'e varışta *Ali Fuat*, hemen Milliyetçiler safına geçmiştir. Aşağıdaki telgrafı 23'üncü kolordu komutanı Kâzım Bey ve Albay Kara ile birlikte imzalamış ve Padişah'a göndermiştir:

"Bizi kana susamış gibi gösteriyorsunuz. Böylece bizim adımızı lekeliyorsunuz. Biz kan dökücü değiliz. Bizim siyasetimiz vatanın çıkarlarını korumaktır. Dileğimiz bugünkü hükümeti görevden alıp onların yerine milletin itimadını sağlayan kişileri getirmenizdir. Bizim amacımıza karşı koyan bütün valileri görevden alınız. Anadolu'da bize karşı çalışan ajanlarınız, şimdiden bak ettikleri cezayı almışlardır. Kürtleri bize karşı kışkırtmak istiyorsunuz, ama başaramayacaksınız."

Bu kestirme isteği, Sivas kongresinin Sadrazama gönderdiği bir ikincisi izlemiştir:

"Anavatanın çıkarlarını şerefle korumadığınıza ve bizim öğütlerimizi dinlemediğinize göre, size karşı gerekli kararları almış bulunuyoruz ve bu kararların uygulanışı gecikmeyecektir. Onları hemen göreceksiniz."

Yukarıdaki telgraflar alınınca, İstanbul'daki Milliyetçi liderler, hem Babıâli'yi hem de Sarayı sarıp, Ferit kabinesinin düşürülmesini başarıyla istemişlerdir. Öğleden sonra üç bakan istifa etmiş, ötekiler hemen onları izlemişlerdir. Belirtildiğine göre Damat Ferit, inat etmiş, en sonunda istemeye istemeye o da direnmekten caymıştır. Padişah, hükümeti kurması için *Tevfik Paşa*'yı çağırmış ancak o da reddetmiştir. *İzzet*'in, kabineyi tamamen Milliyetçilerden oluşturacağı bilindiğinden, durum daha olgun olmadığı için, onun adı öne sürülmemiştir. Bir uzlaşma olarak *Ali Rıza* bulunmuş, o da dün öğleyin kabinesini kurmuştur.

Kabinede eski sekiz bakanla, beş yeni bakan bulunmaktadır. Sonuç, özetle, Türkiye'de Amerikanın etkinliğini büyük ölçüde artırmıştır. Belki de bırakışmayı isteyen bütün partilerin kıskançlıklarını ve entrikalarını artırmaya zorlayacaktır, ama onların Milliyetçileri baskı altına almak istemeleri içten değildir. Müttefikler şimdi Milliyetçileri denetim altına almaya çalışacaklar ve düzeni korumak bahanesi altında eski siyasetlerini sürdüreceklerdir. İç bölgelerdeki Amerikalıların ve Hıristiyanların güvenliği Milliyetçilerin başarısıyla belki artmış olmaktadır. Hiçbir yerde asilerin isteğiyle bir şiddet olayı beklenmiyor.

Yeni beş bakanın adları şöyledir: *Sadrazam Ali Rıza, Şeyhülislam: Haydarîzade İbrahim, Harbiye Nazırı: Cemal Paşa,* (Milliyetçidir), *İçişleri Bakanı: Damat Şerif, Dışişleri Bakanı: Mustafa Reşit, Devlet Bakanı: Abdurrahman.*

Bristol
Amerikan Elçiliği

Bu kez bir dizi ilginç Amerikan belgesi ile karşılaşıyoruz: Bunlardan biri Enver Paşa ve *Turancı güç*'ten söz açıyor. Eldeki telgraf kısa da olsa müttefikler arasındaki *Enver Paşa* ürküntüsünü gösteriyor. Birinci Dünya Savaşı sonunda İttihat ve Terakki iktidarı yıkılmış, liderleri yurtdışına gitmişti ama özellikle İngilizler sürekli bir İttihat-Terakki korkusu ve kuşkusu içindeydiler. Amerikalılar da onlardan esinleniyorlardı anlaşılan. Belki de bu nedenle olacak Mustafa Kemal ve arkadaşları sık sık İttihatçılarla ilişkileri olmadığını belirtmek zorunda kalmışlardır.

Başka bir belgeden, ünlü İngiliz casusu *Sait Molla*'nın Nutuk'ta belirtilen mektuplarının Amerikalılara sızdırıldığını anlıyoruz.

Bir de İngiliz casusu *Lawrence*'le Paris'te yapılan bir görüşmenin tutanağı var.

Enver Paşa ve Turanci güç

Telgraf

Dışişleri Bakanlığı
Washington

3 Kasım 1919, İstanbul

On beş Kasım'da Suriye'den gelerek, İngilizleri takviye için, İstanbul bölgesinde toplanmış bulunan Fransız birliklerinin ayrılması eğilimi, başkentte Fransız prestijini artıracaktır. Çünkü onların buradaki varlığı pek hoş karşılanmıyor. Milliyetçi çevreler bu davranışın Fransızlar açısından akıllıca olduğunu belirtiyorlar.

Gene de Türkiye'nin geleceği konusunda bir İngiliz-Fran-

sız-İtalyan anlaşması mevcut değil. Sanıyorum buradaki İngilizler, merkezi Kafkaslarda olan *Enver Paşa* tarafından yönetilen, ayrıca Mısır ve Hindistan'da İngilizleri rahatsız etmeyi amaçlayan *Turancı* görüşün gücünü anlamıyorlar sanıyorum. Bu akım dini olmaktan çok ırkçıdır. Mısır'da yeni patlamalar olacağı haberini güvenilir kaynaklardan aldım. Turancılığa karşı en iyi çare Rusların Kafkasya'yı işgalidir ve bunda İngilizlerin Gönüllü Orduyu son zamanlarda desteklemeleri hesaba katılabilir.

Stanav
Amerikan Elçiliği

Türk ulusu milliyetçilerin yanında

Telgraf

Dışişleri Bakanlığı
Washington

Ekim 1919 (günü belli değil), İstanbul

İki üç hafta öncesine kadar Milliyetçi akım, önüne çıkan her şeyi dirençsiz silip süpüreceğe benziyordu. Milliyetçi hareket gene de güçlü ve muhalefet basınındaki yolsuzluk iddialarına karşın seçimlerin yapılması olasılığı var, ve sonuç Milliyetçilerin çoğunluğu elde etmesi, ardından *İzzet* ya da *Tevfik*'in kabine kurması, bunların da koşulların elverdiği ölçüde şoven olmaları beklenebilir. Ancak durum muhalefetin de, yerel Hıristiyan kuruluşları ve *Entente Liberal* (Hürriyet ve İtilaf?) aracılığıyla İngilizlerden güven ve yardım alarak gücünü artırdığını gösteriyor. Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler seçimlere katılmaktan kaçınmayı kararlaştırdılar, dolayısıyla onların *Entente Liberal* ile ilişkileri yok. Doğu'da eski okuldan Türkler tarafından kışkırtılan Kürtler, haydutluğu canlandırarak ya da Mustafa Kemal'in örgütünü gözden düşürmek yoluyla Milliyetçilere zorluklar çıkarıyorlar. Seçimlerden önce, mütareke koşulları altında İngiliz işgalini daha genişleterek Milliyetçilere dert

çıkarmak planlanmıştır. Böylece *Ferit Paşa* yeniden iktidara gelecek ve Türk sorununa İngiliz çözümü konusunda bir adım daha atılmış olacaktır. Padişah da İngiliz görüşüne o kadar bağlıdır ki, Milliyetçiler, bugünkü kabinenin değişmesinin *Ferit Paşa*'nın yeniden iktidara gelmesine vesile olacağından korkmaktadırlar. Ancak son zafere inananlar tarafından desteklenen Milliyetçilerin bu görüşe kapılabilecekleri pek sanılmıyor. Bu durumda, Paris'te Türklerin, Damat Ferit Paşa'nın yaptığı gibi bütün suçu İttihat ve Terakki Partisi'ne yıkması olanağı olmayacaktır. Savaştan önce ve savaş sırasında İttihat ve Terakki, *Jön Türkler*'in olduğu gibi, bugün de Milliyetçilerin, Türk ulusunu yanlarına aldıklarında kuşku yoktur.

Ravndal
Amerikan Komiseri, Amerikan Elçiliği

SAİT MOLLA'NIN MEKTUPLARI AMERİKALILARA SIZDIRILIYOR

İngilizlere çalışan Sait Molla'nın Rahip Frew'e yazdığı mektuplar Milliyetçilerin eline geçiyor. Milliyetçiler bunu kullanmak istiyorlar. Bu arada mektupların çevirilerini Amerikalılara sızdırıyorlar. Atatürk de bu mektuplardan Büyük Nutuk'ta söz açar ve örneklerini verir. Şimdi Amerikalılar bu mektupları alınca ne yapmış ve ne düşünmüşler; onların belgelerinden öğrenelim:

Rapor
Avrupa sularındaki Amerikan deniz kuvvetleri
USS Chattanooga, Amiral gemisi

Kuvvet Komutanlığından
Dışişleri Bakanlığına, Washington
Konu: İngiliz yanlısı *"Turkidje Stamboull"* gazetesi başyazarı ve İngiliz Muhipleri Derneği önde gelen üyesi *Sait Molla*'nın yazdığı iddia edilen mektuplar.

1. Dışişleri Bakanlığına yazılan bu rapor Kuvvet Komutanının mektupları arasında çıkmıştır.

Özel

Birleşik Devletler Elçiliği
10 Kasım 1919
İstanbul, Türkiye

İstihbarat raporu
Konu: İngiliz yanlısı *"Turkidje Stamboul"* gazetesi başyazarı, İngiliz Muhipleri Derneği önde gelen üyesi *Said Molla*'nın yazdığı iddia edilen mektuplar.

Kaynak: Türkler, Milliyetçi Parti taraftarları.

İçindekiler: Ekteki mektuplar Mustafa Kemal'in yönettiği Türk Milliyetçi Akımı yandaşları tarafından verilmiştir.

Amaçları, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği ile ilişkileri bulunan İngilizlerin, rüşvet ve başka yollarla Milliyetçi Akımı nasıl tahrip etmeye çalıştıklarını, seçimleri engellemeye, Hürriyet ve İtilaf Partisini iktidara getirmeye uğraştıklarını, Barış Konferansı sonucu "doğacak" Türkiye'nin geleceği konusunda Padişah'la nasıl gizli anlaşma yapmaya çaba harcadıklarını göstermektir.

2. Mektuplardan çoğunun İngiliz kilisesi din adamlarından, uzun yıllardır İstanbul'da oturan ve İngiliz Yüksek Komiserliği sivil memurlarıyla yakın ilişkisi olan *Rahip Dr. Frew*'e yazıldığı öne sürülmektedir. Rahip Frew Yüksek Komiserlikte özellikle *Mr. Hohler* ve *Mr. Ryan*'la ilişkilidir. (Mektuplarda geçen *Mr. TRR* ve *Mr. R* kısaltmalarının *Ryan*'ı işaret ettiği öne sürülmektedir.) *Sir Adam Block Duyunu Umumiye*'nin başıdır. Türklere yakın ve Rum aleyhtarı olduğuna inanılır. Mektuplarda adı geçen Türkler ise, karmaşık Türk siyasal yapısında çeşitli kamplardaki kişilerdir.

3. *Sait Molla* Milliyetçi Partideki düşmanları tarafından çok düşük ahlakta bir kişi olmakla suçlanmıştır. Belirttiklerine göre *Turkidje Stamboul* adlı gazetesi İngiliz Büyükelçiliğinden aylık 3.000 liralık destek görmektedir. İngiliz Muhipleri Derneğinde önemli bir yeri vardır.

4. Ekteki mektupların sahte olmadığını belirten bir kesin kanıt yoktur. Elçiliğe verilmesi daha başka bir amacın bulunduğunu işaret etmektedir. Mektuplar iki ayrı kaynaktan gelmiştir ve üçüncü bir kaynak belki de aynı materyali vermeyi önermiştir. Mektuplar kırmızı ve mavi ile işaretlenmiştir. Kırmızılılar bir kaynaktan, mavililer başka bir kaynaktan gelmektedir. Birbirine benzer mektuplar, aynı mektuptan yapılmış iki ayrı çeviriyi göstermektedir.

5. Mektupların Türkçeden çevrildiği bellidir. Ayrıca sahte olup olmadıklarını saptamak için bir uzmana verilip dikkatli karşılaştırmalar yapılması telkin edilmiştir.

6. Bildirildiğine göre mektuplar, Sait Molla'nın, dosyasından, evindeki bir Milliyetçi ajan tarafından kopya edil-

miştir. Bu dosyanın fotoğraf kopyalarının da yakında verilebileceği, ayrıca gönderileceği bildirilmiştir.

7. İngiliz yetkililerinin bu iddialara karşı tavrı İngiliz Muhipleri Derneğinden yana gözüküyor. Ve İngiliz yandaşı yerel basın, yazarca iyi bilinmektedir. İngiliz Yüksek Komiserliği üyeleri, Türkiye'de İngiliz denetimini savunan üçdört yayın organına para verdikleri ya da rüşvet dağıttıkları yolundaki iddiaları alınganlıkla reddetmektedirler. Bu gibi Türklerin kendilerine kur yaptığını, izlediğini ve başlarının etini yediğini, onlara cezalarını verdiklerini söylemektedirler. Dediklerine bakılırsa, Türkler, sizi kendi siyasal oyunlarına sokmakta, sonra da yabancıyı yüzüstü bırakmak gibi eski numaralarını oynamaktadırlar. Kuşkusuz bu oyun daha önce oynanmış ve İngilizler hayretler içinde kalmışlardır.

8. Bu nedenle, mektupların gerçekliğini İngilizlerin gözleri önüne koymak şimdilik uygun görülmemiştir. Bu adım iki komutanlığın subayları arasındaki yakınlık nedeniyle ilerde atılabilir. Bütün Türk partilerinin, müttefikler arasına anlaşmazlık tohumları ekmeye çalıştıkları ve bu anlaşmazlıktan barış görüşmelerinde yarar umdukları bilinmektedir. Ayrıca mektupların bir kopyasının Fransız yetkililerine de verildiği, onların da Paris'e gönderdiğine inanılmaktadır. Milliyetçi çevrelere göre, Fransızlar Mustafa Kemal'in partisini kazanmak için uğraşmaktadır.

9. Öte yandan mektupların gerçek olması olasılığı da güçlüdür. Bu durumda İngilizlerin Türkiye'de uyguladıkları geniş entrika ve oynadıkları kötü rol, Milliyetçilerin yandaşlarınca her zaman söylendiği gibi kanıtlanmaktadır. Buna da aldırmamak zordur.*

* Sait Molla'nın mektupları Nutuk'da yayınlandığı için burada yer vermiyoruz.

LAWRENCE'İN GÖRÜŞLERİ

Amerikalılar o zamanlar Yakındoğu işlerinde yeniler. Pek bilmiyorlar bu bölgede ne olup bittiğini. Paris'te *Barış Konferansı* görüşmeleri olurken, orada bulunan *Albay Lawrence* ile bir Amerikan temsilcisi, *Türkler, Ermeniler* ve *Yakındoğu* sorunu konusunu görüşüyor. Ünlü casus Lawrence bu! Onun ilginç görüşlerini, bu görüşmeden sonra hazırlanan tutanaktan öğreniyoruz. Lawrence bir Ermeni devleti kurulamayacağını, Türklerin ise 30 yılda sağlıkla ayağa kalkıp yeniden fetih düşlerine dalabileceğini söylüyor!

Amerika Birleşik Devletleri
Tam yetkili temsilciliği

19 Kasım 1919, Paris

Önemli
Sayın Dışişleri Bakanına,
Washington

Efendim,

Bakanlığın bilgisi için, Barış Komisyonunun bir üyesinin son günlerde Albay Lawrence ile yaptığı bir görüşmenin tutanağını saygıyla arz ediyorum.

Saygılarımı sunarım efendim,

Tam Yetkili Komiser
hizmetkârınız
(İmza okunamadı)

Dışişleri Bakanlığı
Bakan yardımcısı ofisi

15 Aralık 1919

Mr. Sweet:

Albay Lawrence yaşamının büyük bir bölümünü Yakındo-

ğu öğrencisi olarak geçirmiş bir genç İngiliz subayıdır. Savaş süresince Türklerin böğründe bir yara açmak için, Arap ordusunu kurmak ve Arapları Türk imparatorluğundan ayırmak için çaba harcamıştır. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur.

Hicaz kralını bağımsız bir krallık olarak tahta oturtan odur. Paris Barış Konferansında Hicaz'ın temsil edilmesini sağlayan odur. Paris'te *Faysal*'ın danışmanı, çevirmeni ve genel sözcüsü olarak görünmüştür. Aslında Paris'te Hicaz'ı temsil eden o olmuştur. Yakındoğu konusunda çok derin ve uzağa varan görüşleri olduğuna inanıyorum.

C.A.H.

Alb. Lawrence ile görüşme tutanağı

3 Kasım 1919

Ermenistan:

Ermenilerin, kendilerini kutsal bir dava uğruna öldürtmek gibi bir tutkuları vardır ve bu tutkularını, komşularıyla kavga ederek, en iyi tatmin yolu bulurlar. Bugün için, onları kimse, özellikle kılıçtan geçirmek istemiyor, ama yakın gelecekte başlarına iş açmak üzere kışkırtmada bulunacaklarına güvenilebilir. Bunu genellikle Türklere yüksek faizle kredi vermek ve daha sonra paranın karşılığı olarak, onların atlarını ve arazilerini almak suretiyle yaparlar. Öte yandan bir Ermeni devleti yaratmaya çalışmak en istenmeyen bir şeydir. Bu, ancak tok olabilecekleri ya da saldırıya uğramayacak kadar güçlü olacakları bir yerde olabilir, o zaman da halkın yüzde 85'i buna karşı çıkar. Ermeni devleti kurmak bütün öteki ırkları kızdırır ve onu ayakta tutmak için en az beş tümen (100 bin asker) gerekir.

Türkiye:

Şimdiki durumda Türkiye yorgun düşmüştür. Ahalisi (Türkler) 7 milyondan fazla değildir, bunlardan 350 bini asker sayılabilir. Bu da, onların 7 yıl gibi bir süre için askere alma yöntemlerinden ileri gelmektedir. Ordu, zühre-

vi hastalıklar ve doğal olmayan alışkanlıklar nedeniyle çürümüştür, bu nedenle doğum oranı düşmektedir. Askerlik süresi kısaltılırsa ve Türklerin eylemleri kendi ülkelerinde sınırlandırılırsa, otuz yıl içinde yeniden sağlıkla ayağa kalkar ve belki de yeniden fetih için düş kurmaya girişirler.

Not: Ordu tamamen Anadolu'dan toplanmıştır.

Yabancı uluslar ve Türkiye:

Almanlar çok sevilir.

Türkleri yönetmekte en başarısız olanlar İngilizlerdir.

İtalyanlar onları boynuzlarından çekmektedir. İsteklerinde ölçülüdürler. *Titoni* bütün siyasal imparatorluk isteklerine karşı çıkmaktadır.

Rusya:

Lenin bütün Doğu'yu Bolşeviklikle ateşe vermek istemektedir. Belki de başaracaktır.

Hiçbir ülke İstanbul'u tutacak kadar güçlü değildir.

Arabistan:

Arap milliyetçi hareketi muhalefete dayanmaktadır, onsuz altı ay içinde parçalanır. Fransızlar da belki buna yardım ediyorlar.

Faysal, dikkatli, hoşgörülü, çoğunlukla dürüst ama işine gelirse ihanet edebilecek bir tip olarak tanımlanmıştır.

isyan konusunda iyimserdir. Bolşeviklik burada ilerleyebilir.

Suriye:

Suriyeliler kendilerini yönetebilirler ama başkalarını yönetme yetenekleri hiç yoktur.

Yabudiler ve Siyonist hareket:

Yahudiler Araplarla iyi geçiniyorlar ve Arap bölgelerinde Yahudilerin kıyımı yoktur. Yahudiler hem *Filistin*'de, hem *Mezopotamya*'da iyi üreticilerdir. Ama koşullar durumun iyileşmesini öngörmektedir.

Siyonist hareketin *"birçok peygamberi vardır ama politikacısı yoktur."* Konut, sulama gibi ekonomik sorunlara girmiyorlar. Son dokuz ayda hareket iyi yönetilmemiştir.

Genel gözlem:

Kimse Doğu uluslarından minnettarlık beklemesin, becerebilirlerse tekmeyi vuracaklardır.

Türkiye gelişmesi için gerekli madenlere sahiptir (kömür kötü nitelikli ama boldur). Mezopotamya da petrol sınırsız gibidir.

III. BÖLÜM

KARANLIK GÜNLER

1920 yılına giriyoruz. Genel çizgileriyle karanlık bir yıl bu. Milliyetçi Akımın başarıları da var. Ama özellikle İngilizler, Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından yönetilen akımın boğulması için ellerinden geleni yapıyorlar. Milliyetçilerin, bir yıl önce kazandıkları başarılar bir bir yok ediliyor. 1920 yılı başında seçimler sonucu İstanbul'da çalışmaya başlayan *Meclisi Mebusan*, İstanbul'un işgali ile ortadan kaldırılıyor. Millet temsilcilerinin bir bölümü yakalanıp *Malta*'ya sürülüyor. Milliyetçilerin iktidardan indirdiği *Damat Ferit* yeniden sadrazam oluyor. Mustafa Kemal ve arkadaşlarının idam fetvası çıkarılıyor. Anadolu'da gerici iç isyanlar oluşuyor yangın gibi. Sevr Anlaşması imzalanıyor.

Amerikan belgelerinde bu gelişmeleri izliyoruz. Bir yerde *Yunus Nadi*'nin o umutsuzluk döneminde Başkan Wilson'a yazdığı mektubu da buluyoruz.

Peki, Milliyetçi Akımın hiç başarısı olmuyor mu bu yıl içinde? Oluyor... Geleceğe yönelik önemli aşamaların gerçekleştiğini görüyoruz. Önce Güneydoğu Anadolu'da Fransız işgaline karşı başarılı bir savaş veriliyor. Belki de bu savaşın Milliyetçilerin lehinde gelişmesi, Müttefikleri İstanbul'un işgaline kadar götürüyor. Doğu Anadolu'da Ermeni sorunu çözülüyor ve Sovyetler Birliği ile sınırlar saptanıyor. Böylece, Türkiye, Batı'dan gelen saldırganlarla savaşabilmek için hazır duruma geliyor.

Şimdi belgeleri inceleyelim:

Anadolu'da bir radyo istasyonu

Amerikan belgeleri arasında *7 Şubat 1920* tarihinde *Viyana*'daki Amerikan Komiserinin gönderdiği bir telgraf dik-

kati çekiyor. Daha Anadolu'daki hükümete yöneltilen *"Bolşevik"* iddiaları ortaya çıkmış değildir. Belki de İngilizler, bu yolla ilk aleyhte propagandaya başlamış bulunuyorlar:

Telgraf şöyle:

Telgraf

7 Şubat tarihinde Viyana'daki
Amerikan Komiserinden alman telgraf.
No: 109

Anadolu'da bulunan İngiliz denetim subaylarına Büyük Britanya ordusu yetkililerince gönderilen bir gizli mesajda, iç bölgede bir radyo istasyonu bulunduğu, bu istasyonun mesajlar alıp verdiği, *Kızıl Ordu*'yla iletişim kurduğu bildiriliyor. Alıp verilen mesajlar şifrelidir ve bunları çözmek mümkün olmamıştır.

79 numaralı mesajıma değinerek, bu durumun kızıl propagandayı açıkladığını belirtmek isterim. Milliyetçiler bu istasyonu denetim altında tutmaktadırlar. Şimdiye kadar İngilizler bu istasyonun nerede olduğunu saptayamamışlardır.

Bu bilgiyi Paris'teki Grew'e de ulaştırdım.

Maraş olayları... Maraş'ın kurtuluşu

Maraş'ın kurtuluşu, zincirleme daha pek çok olayın başlangıcı oluyor. Ya da başta İngilizler olmak üzere Müttefiklere, zaten kafalarına koydukları baskıları daha da yaygınlaştırmak olanağı sağlıyor. Maraş'ta Kuvayı Milliye ile Fransızlar ve onların besledikleri Ermeni milisleri arasında çatışma 20 Ocak 1920'de başlıyor. Çatışma sürüp giderken Anadolu'nun her yerinden *"Müdafaa-i Hukuk dernekleri"* İstanbul'a, bu arada Amerikan Temsilciliğine telgraflar yağdırarak, Fransızları ve Ermenileri kınıyorlar. Bu telgraflar hakkında hazırlanan rapor çok daha geç bir tarihte, her şey olup bittikten sonra 9 Mart 1920 tarihinde *Washington*'a gönderiliyor. Bu arada ABD Dışişleri Bakanlığı, *Amiral Bristol*'un Türkler lehine verdiği raporu dikka-

te almadan, başka bir rapora dayanarak Türkler aleyhinde Washington'da basın bildirisi dağıtıyor.

Önce Anadolu'daki "Müdafaa-i Hukuk" derneklerinin protesto telgrafları ile ilgili raporu görelim:

Rapor

Birleşik Devletler Yüksek Komiserliği
Amerikan Büyükelçiliği
İstanbul

Sayın Dışişleri Bakanı
Washington

Geliş tarihi 9 Mart 1920

Efendim:

Maraş'ta Fransız ve Ermeni kuvvetlerinin işlediği iddia edilen vahşet ve zulüm hareketleri nedeniyle Küçük Asya'nın birçok kasabasının Müdafaa-i Hukuk derneklerinden gelen protesto telgraflarının çevirilerini saygı ile sunuyorum.

Birleşik Devletler Yüksek Komiseri
Tuğamiral Bristol

Telgraflar

Tortum'dan (30 Ocak 1920)

Fransız ve Ermeni askerleri Maraş'da görülmemiş vahşet ve zulüm yapıyorlar. Müslümanların ayaklarını bağlayıp baltayla öldürüyorlar. Erkekleri bir araya koyup yakıyorlar, kadın ve çocukların kollarını ve bacaklarını teker teker kesip yarı ölü durumda bırakıyorlar. Bu korkunç hareketlere bir son verilmesi gerekir.

(İmza: Müdafaa-i Hukuk Derneği Başkam)

Narman'dan (29 Ocak 1920)

Fransız giysisi altında Ermeniler, Maraş ve çevresinde Müslümanları yok etmeye girişmişlerdir. Müslümanların evlerini ateşe vermişlerdir. Bu durumda, biz de *Erivan*'daki Ermenileri yok etmeye karar verdik.

(İmza: Müdafaa-i Hukuk Derneği Başkanı)

Aynı yoldaki telgraflar ayrıca 28, 29 ve 30 Ocak tarihlerinde aşağıdaki yerlerden alınmıştır:

Elaziz	*Ayntab*	*Aziziye*
Cidde	*Bafra*	*(Okunamadı)*
Çankırı	*Sungurlu*	*Tosya*
Bozkır	*Bayburt*	*Çerkeş*
Reşadiye	*Darende*	*Safranbolu*
Narman	*Boğazlıyan*	*Suşehri*
Arapgir	*Ankara*	*Dersim*
Mucur	*Kangal*	*Amasya*
Erbaa	*Yenihan*	*Diyarbakır*
Harput	*Sivas*	*Viranşehir*
Bursa	*Sinop*	*Koçhisar*
Eğin	*Akdağ*	*Malatya*
Yozgat	*Kastamonu*	*Mardin*
Kulu	*Konya*	*(Okunamadı)*
		Çarşamba

Sulukışla'dan (28 Ocak 1920)

Türklerin işgali protesto etmesinden huylanan Fransızlar, kenti bu defa kuvvet kullanarak işgal etmeye kalkmış ve kentin çevresine toplar dizmiştir. Onlar kenti bombardıman ederken, Fransız giysileri giymiş Ermeniler kent sakinlerini katle başlamıştır. Bu böyle devam ederse bütün dünyanın altını üstüne getirmeye zorlanmış olacağız.

Aynı yoldaki telgraflar ayrıca şuralardan gelmiştir:

(Bunlar 31 Ocak ve 1 Şubat tarihlidir)

Urfa, Erzincan, Nusaybin, Darende, Bolu, Sivas, Siirt, Taşköprü, Ordu, Develi, Zile, Kule, Tenoz, Çerkeş, Uluborlu, Hafik, Viranşehir, Çapakçur, Isparta, Kuruçay, Arapgir, (okunamadı), Gerede, Sürmene, İncesu, Gümüşhacıköy, Keban, Hazelli, İspet, Acıbadem, Trabzon, Maçka, Midyat, Elaziz, Giresun, Erzurum, Erzincan, Boyabat, Ereğli (Karadeniz), Antalya, Denizli.

Bu arada *Engert* adında bir Amerikan temsilcisi *Perry* ve *Johnson* adındaki iki Amerikalının Halep'te öldürülmelerini incelemek için, Adana'ya geliyor. Demiryolunun Türklerce kesilmiş olduğunu görüyor ve burada çok güvenilir kaynaklardan (!) yani Fransız ve Ermenilerden, Maraş'ta olup bitenleri öğrenip, bu konudaki raporunu 20 Şubat 1920'de *Washington*'a telgrafla bildiriyor. Bir gün sonra İstanbul'dan aynı olaylarla ilgili olarak *Amiral Bristol* da, daha yansız bir telgraf gönderiyorsa da, her nedense Amerikan Dışişleri Bakanlığı *Engert*'in raporundakilere dayanan bir basın bildirisi yayınlıyor.

Engert'in raporu şöyle:

Rapor

Dışişleri Bakanı
Washington

20 Şubat 1920, Beyrut

Perry ve *Johnson*'un katli olayını incelemek için Halep'e gitmek üzere Yüksek Komiserin emriyle dün Beyrut'a geldim. Adana'da demiryolunu Türkler tarafından kesilmiş buldum. *Maraş*'taki olayların ayrıntılarını Fransız memurlardan, Amerikalılardan ve Ermenilerden öğrendim. Olayın aşağıdaki özetinin doğru olduğunu sanıyorum:

20 Ocak'ta Fransız ve Türk kuvvetleri arasında, Maraş yakınlarında ciddi bir çatışma başladı. O sırada Amerikan bayrağı taşıyan ve *Ayntab*'a (Gaziantep) gitmekte olan bir Amerikan arabasına Türkler tarafından kasıtlı olarak ateş açıldı. Arabada beş Amerikalının yanında bir de Fransız subayı vardı ama bu subay refakatçi değil yolcu idi. Kimse yaralanmadı. Yalnız iki Amerikalının yüzü çizildi. Hepsi Maraş'a geri döndüler.

Maraş'ta düzenli savaş 21 Ocak'ta başladı ve aralıksız, Fransızların kenti boşalttıkları 10 Şubat tarihine kadar sür-

dü. Fransızların en azından iki bin askeri ve bir topu vardı. Ancak Türkler sayıca onlardan üstündü. Makineli tüfekleri dışında atış güçleri zayıftı. Fransız general bana kayıplarının toplam 800 olduğunu bildirdi. Fransızlar önceleri uzlaşma yolunu seçip tahribat yapmaktan kaçındılar ama minarelerden ve evlerden Türk nişancılarının atışları, Türk mahallesini bombardıman etmek gereğini doğurdu. Bu da yangınlar çıkmasına yol açtı. Daha düzenli savaş başlamadan önce, Türkler Maraş'ta ve yakınlarındaki Ermenileri katletmeye ve tedhiş eylemlerini Amerikalıların gözleri önünde gerçekleştirmeye başlamışlardı. Amerikalılar en az 5 bin kişinin öldürüldüğünü tahmin ediyorlar. Bazı yaralıların kaçtığı Amerikan Hastanesinde, kadın ve çocuklarda işkence belirtileri görüldü. Ermeni mahallesi ve kiliseleri Türkler tarafından yakıldı ve ölüler kireç kuyularına atıldı. Amerikalılar tarafından yönetilen *Ermeni Kızları* Bakımevi, 7 Şubat'ta basıldı ve 85 kız öldürüldü. *Yakındoğu Kurtarma Örgütü*ne bağlı çiftlik binası ve misyonerlerin oturduğu yer aynı gün yakıldı. Kolejde Amerikan bayrağını çeken Amerikalılara ateş açıldı. Türkler ile Fransızlar arasında arabuluculuk yapmak istediler, Türkler *"Bu bir yerel sorun değildir. Milli bir sorundur, milli ordunun başkomutanı Fransızların teslim olmalarını istemiştir"* diye yanıtlayarak reddettiler. Fransız takviye kuvvetleri 9 *Şubat*'ta geldiler, aynı anda geri çekilme emrini getirdiler. Fransızlar geri çekileceklerini açıklamadıkları halde, 3000 kadar Ermeni yaya olarak onlarla birlikte çekildiler. Bunlardan özellikle kadınlar ve çocuklar *İslahiye*'ye üç günlük yürüyüş sırasında kar fırtınasında yok oldular. Onlarla birlikte giden Amerikalılar şunlardır: Bayan *Eliot Powers, Shultz* ve *Douggherty* ve Bay *Crathern. Eliot*, 16 Şubatta bu göçmenlerle birlikte *İslahiye*'de bulunuyor. 15 Şubat'ta, öteki adı geçenler sağ salim *Adana*'ya geldiler.

Bu durumda, Maraş'ta güvencesiz 12 Amerikalı kalmış bulunuyor. Türklerin özel olarak Amerikan aleyhtarı duy-

gular beslediklerine inanmıyorum, ancak onların durumlarını tehlikeye düşüren koşullar şunlardır:

Bir: Fransız karargâhı Amerikan örgütlerinin bulunduğu binaya komşudur.

İki: Fransızlar atlarını ve katırlarını Amerikan binasında bulundurmaktadır.

Üç: Amerikan Yetimhanesinde Fransız askerleri de yatmaktadır ve burası sık sık Türklerin saldırısına uğramıştır.

Dört: Fransız generali, Amerikan kolejinden ateş açılmaması için kesin emir vermişse de, bunun tamamen önlenmesi mümkün değildir.

Beş: Kolejde binden fazla *Ermeni* sığıntı olarak bulunmakta ve Türk nişancıları bunlara ateş açmaktadır.

Altı: Askeri hareket sırasında, ister istemez, Fransız subaylarıyla ilişki kurulmuştur.

Yedi: Amerikan hastanesinde, kendi hayatının tehlikede olduğunu sanan bir Ermeni, beyaz bayrak taşımakta olan, ileri gelen bir Türk ile oğlunu 10 Şubat'ta öldürmüştür.

Bu bilgileri Amiral Bristol'a da telgrafla bildirdim ve beni Maraş'a gitmek için yetkili kılmasını istedim.

Halep'e gitmek üzere yola çıkıyorum.

Engert

Bristol'un Maraş olayı ile ilgili görüşleri

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

21 Şubat 1920, İstanbul

Suriye ile Kilikya'nın Fransızlar tarafından işgali nedeniyle Türkiye'de yeni koşullar ortaya çıkmıştır. Bu koşullar İzmir'in Yunanlılarca işgalinden doğan duruma benzemektedir. Fransızların Ermeni askerlerini kullanması ve Ermenileri silahlandırması oralardaki ahaliyi ayaklandırmış, Milliyetçi Türk kuvvetlerinden buralara yardım gön-

derilmiştir. Suriye limanlarında sevilen Fransızlar, ülkeyi fatihlermiş gibi işgal etmek, bayrakları indirip Fransız bayrakları asmak, bütün hükümet görevlerini üzerlerine almak gibi ters yöntemleriyle kendilerine karşı duygular yaratmışlardır. Buna benzer biçimde, Türkler, Kürtler ve Araplar tarafından Hıristiyanlara karşı gösterilen düşmanca muhalefet, Fransız kuvvetlerine de gösterilmiştir. Fransızların köyleri tahrip ettiği, kadınlara tecavüz ettiği, yerlileri öldürdüğü bildirilmiştir. Sonuç olarak Kilikya'da bugün bir savaş durumu ortaya çıkmıştır. Fransızlar *Urfa* ve *Maraş*'tan çekilmek zorunda kalmışlardır. Türklerin de misilleme yaparak köyleri yıktığı, Ermenileri öldürdüğü bildirilmiştir, bununla beraber Fransızların Maraş'ta geride bıraktığı Ermenilerin hapsedildikleri, kendilerine başkaca dokunulmadığı belirtilmiştir. *Ayntap, Urfa* ve *Maraş*'taki Amerikan vatandaşlarının güvenlik altında oldukları, kendilerine dokunulmadığı, Amerikan taşınmaz mallarına saygı gösterildiği bilinmektedir. Gene de bu durumun, özellikle Fransızların burayı yeniden işgale kalkmaları halinde devam edemeyeceği anlaşılmaktadır. Vatandaşlarımızın bu bölgelerden getirilmesi ciddiyetle düşünülmekte, ancak bu aylardaki ulaşım güçlüğü göz önüne alınmaktadır. Türk hükümetine ve buradaki Fransız yüksek komiserine gerekli ve uygun girişimlerde bulunulmuştur. İngiliz yüksek yetkilileriyle yaptığımız görüşmeler, İngilizlerin Türkiye'deki duruma anlayışla baktıklarını ortaya çıkarmıştır. Fransız işgal bölgesinde İngiliz vatandaşları bulunmaktadır ve vatandaşlarımızı çıkarmak için İngilizlerle işbirliği yapıyorum.

Kilikya'yı yeniden işgal etmeleri konusuyla ilgili olarak Fransızlara yaklaşılması ve yeniden işgal edeceklerse *Fransız kuvvetlerini* mi, yoksa *Sömürge* ya da *Ermeni* askerlerini mi kullanacaklarının sorulmasını önemle öneriyorum. Bu, vatandaşlarımızın güvenliği ve bütün Türkiye'nin durumuyla ilgili önemli bir karar olacaktır. Dolayısıyla, Fransızların girişecekleri harekât konusunda kısa sürede bilgi

rica ediyorum. Buradaki Fransızlar geçmişteki ve gelecekteki davranışları konusunda anlaşılmaz biçimde sessiz kalıyorlar. Ama bu tipiktir.

Bristol

Bristol'un Maraş olaylarıyla ilgili ikinci raporu

Telgraf

23 Mart 1920, İstanbul

Güvenilir Amerikan kaynaklarından son aldığımız haberler, her zamankinden daha güçlü olarak, Kilikya'da Fransızların işgal yöntemlerinin orada karışıklıkları kışkırttığını, bunun da Ermenilerin öldürülmesine ve en sonunda Maraş'ta Fransız ve Ermeni kuvvetlerine saldırıya yol açtığını, göstermektedir. Yukarıda belirtilen olaylar Fransız kışkırtması sonucudur. Ermenilere karşı, önceden düşünülmüş ve düzenlenmiş saldırılar değildir. Maraş ve çevresinde çatışma sürerken Fransız kuvvetleri, Türklerle savaşmakta olan Ermenileri oradan almak için bir girişimde bulunmamışlar ve savunma için Ermenilere silah vermekten kaçınmışlardır. Maraş'taki çatışma üç hafta sürmüş, Fransız birliklerinin çok sayıda kaybına, binlerce Türkün ve muhtemelen 10 bin Ermeninin ölümüne neden olmuştur. Çevre köylerde de Ermeniler ve Türkler öldürülmüşlerdir. Kadın çocuk ve erkek, Türk olsun, Ermeni olsun, öldürülmüşlerdir. Türkler savaş sırasında olağan zorba yabanıl içgüdüleri kabararak Ermenileri katletmeye girişmişe benzerler, ancak şunu da belirtmek gerekir ki, Fransızlar kentten ayrıldıktan sonra Maraş'ta karışıklık ya da katliam olmamıştır. Bu noktaya özellikle dikkati çekmek ve milliyetçi akımın gayrimüslim ırkları ortadan kaldırmaya uğraşmadığını belirtmek istiyorum.

Kanımca, Milliyetçileri, büyük savaş sırasında Hıristiyanların katledilmesinden sorumlu olan *İttihat ve Terakki* fırkasının bir devamı saymak, bencil Avrupalıların, emper-

yalist amaçlarla Türkiye'yi paylaşmak üzere, dünya kamuoyunu kazanmak ve Milliyetçileri gözden düşürmek yolundaki siyasal isteklerinden doğmaktadır. Bencil olmayan ırksal nefret, Kilikya'da Fransızların davranışlarıyla artmış, bu bölgede Müslümanların gayrimüslimleri katlini başlatmıştır. Gene de geniş alanlarda düzen korunmuştur. Bu bölgede Ermenilerin öldürülmesi sürmektedir, ancak bunun sistematik olduğuna, katliam biçimi aldığına inanmıyorum. Bununla birlikte, müttefiklerin bugünkü politikası sürerse, bu bölgelere yeterli yabancı kuvvetler gönderilmezse gayrimüslimlerin ortadan kaldırılması, büyük bir olasılıkla devam edecek ve artacaktır. Gayrimüslimlere karşı bu davranışlar, başka bir yasa tanımayan sert bir ırkın misillemesidir. Ayrıca şunu da belirtmek isterim ki abartılmış katliam haberleri, gayrimüslimlerin içinde bulundukları tehlikeyi artırmaktadır. Gayrimüslimlere saldırıları durdurmak için, daha çok sayıda askere ihtiyaç vardır, özellikle paylaşma politikası sürdürülür ve Türk halkının hakları ayaklar altına alınırsa... Türkler de, nitelikleri ne kadar kötü sayılırsa sayılsın, insandırlar.

Bristol

ENVER PAŞA BERLİN'DE Mİ?

3 Mart 1920 tarihli Berlin'den ABD Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir telgraf, Enver Paşa'nın Berlin'de olduğu söylentilerinin İngilizleri telaşa verdiğini kanıtlıyor. Gerçekten bu tarihlerde Enver Paşa Berlin'de mi? Bu konuda *Jaeschke*'nin betiğinde bir işaret yok. Aynı betik daha sonraki tarihlerde Enver Paşa'nın Moskova'ya geldiğini, oradan Kafkasya'ya indiğini, daha sonra da 27 Ekim 1920'de Berlin'de silah alma girişimlerinde bulunduğunu gösteriyor. Berlin'den gönderilen telgraf şöyle:

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

3 Mart 1920, Berlin

Kayıtsız kalamayacağım çeşitli kaynaklar, bana *Enver Paşa*'nın *Berlin*'de olduğunu, ancak kısa sürede uçakla ayrılmaya hazırlandığını bildirdiler. *İngiliz Maslahatgüzarı* resmen Dışişleri Bakanını protesto etti. Dışişleri Bakanlığı Enver'in Berlin'de bulunduğundan tamamen habersiz olduğunu, inceleyeceğini bildirdi. Denetleyemediğim bir kaynak, *Enver*'in buradaki Bolşeviklerle yakın ilişki içinde olduğunu, dün *Kopp* ile görüştüğünü belirtti. Gene de İngilizler Enver'in *Hindistan, Afganistan* ve özellikle *Mısır*'da karışıklıklar çıkarmak için Bolşevikliklerle işbirliği yapabileceği görüşündeler.

Talat da birkaç haftadır Berlin'de, şimdi İsviçre'ye gidiyor. Orada bir gizli servis bürosu yönettiği ve *Bolşevik* ajanlarıyla temasta olduğuna inanılıyor.

Dresel

Mustafa Kemal'in ve milliyetçi eğilimde olanların *Meclisi Mebusan*'da çoğunluk alması, Kuvayı Milliye'nin *Maraş*'taki başarısı, Müttefikleri karşıt önlemler almaya yöneltiyor. Dört bir yandan saldırı diye nitelendirebilir bu. Bir yandan İstanbul'un işgali, öte yandan Yunanlıların Anadolu'da genişleme ve yayılmasına izin verilmesi, ayrıca Padişahın ve yeniden Sadrazam olan Damat Ferit'in isteğiyle Anadolu'da Ankara Hükümetine karşı isyanlar çıkarılması... İşte dört yandan saldırı bu... Ama İstanbul işgal edildikten sonra Meclis, 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılacak ve Türkiye'nin kaderini eline alacaktır.

Ege bölgesinde Yunan zulmü

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve Yunan askerlerinin iç bölgelere doğru yürüyüşleri karşısında İstanbul Hükümeti İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserliğine notalar veriyor ve bunların bir kopyasını da İsveç Büyükelçiliğine iletiyordu. İsveç Büyükelçiliği aracılığıyla Amerikan Büyükelçiliğinin eline geçen bu notalarda şu bilgilere yer veriliyor:

9 Mart 1920

[*Aydın* vilayetinde Yunan kuvvetlerince girişilen yeni saldırı hakkında son bilgileri sunuyoruz: *Bozdağ, Gölcek* ve *Tekiye* köylerinden başka, Yunanlılar *Ödemiş* kazasında 5 köyü daha yakmışlardır. İki binden fazla İslam ahali ölümden kurtulmak için mallarını, mülklerini bırakarak kaçmışlardır. *Salihli*'ye son derece güç koşullarda erişmişlerdir ve şimdi çok zor durumdadırlar. Yunanlılar saldırılarını bütün cephe boyunca sürdürmüşlerdir. Buralara yakın

olan köyleri dehşet içinde bırakmışlar ve *İzmir*'e ayak bastıklarından beri işledikleri vahşet dolayısıyla halk evlerini barklarını terk etmiştir. Yunanlılar iç bölgelere doğru ilerlemektedir, neredeyse *Salihli*'ye erişmişlerdir. *Salihli* bölgenin en zengin kasabalarından biridir, yakında burası da aynı durumla karşı karşıya kalacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu hükümeti, zaten çok acı çekmiş olan talihsiz ülkenin böyle sistematik biçimde tahribine Müttefik Kuvvetleri yüksek komiserlerinin göz yummayacağı inancı içindedir. Bu nedenle Yunan kuvvetlerinin ilerlemesinin durdurulması için gerekli önlemlerin alınmasını istemektedir.]

Babıâliden 3 Mart 1920 tarihinde verilen şifahi notada ise şu bilgilere yer verilmektedir:

[*Aydın* valisinden İçişleri Bakanlığına verilen bilgiye göre, 40 kişilik bir Rum çetesi *Çeşme* kazasına bağlı *Karaköy* köyüne saldırmış, *İshak* adında bir kişiyi katletmiş, ayrıca biri kadın olmak üzere iki kişiyi daha öldürmüş, *Lokmacı Ali* adındaki kişiyi de yaralamıştır.

Bunun dışında, köyün ahalisi 4000 altın lira ya da kâğıt para karşılığı rehine alınmıştır. Köylülerin değerli eşyaları götürülmüştür.

Saldırganlar *Urla*'nın *Gülbahçe, Çeşme*'nin *Reis Dere* köylerinden gelme Rumlardır.

Saldırganlar tarafından kulakları kesilen ve vücudunun çoğu yerinden yara alan *Ali Ağa,* tedavi edilmek için İzmir'e gelmiştir. Osmanlı polisine bu saldırıyı ve çevredeki köylülerin korkularını anlatmıştır.

Öte yandan 22 Ocak günü, *Bornova* çevresinde yerleşen Yunan askerlerinden bir grup, *Beş Yol*'da, tarlalarına gitmekte olan köylülere ateş açmışlar ve onları köylerine kadar kovalamışlardır. Bundan sonra köyün muhtarı *Mehmet*'in evine giren Yunan askerleri *bir altın lira, 50 kuruş, bir gümüş bilezik* ve başka eşyalar almışlardır. Ayrılmadan önce köylülere bir daha evlerinde rahat uyuyamayacaklarını bildirmişlerdir.]

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

10 Mart 1920, İstanbul

Yunan kuvvetleri Ödemiş'in kuzey ve kuzeydoğusuna doğru ilerlemişler ve doğuya doğru ülkeyi denetleyecek stratejik yüksek bölgeleri işgal etmişlerdir. Osmanlı hükümeti müttefikleri protesto etmiştir ve protestonun bir kopyasını da bize vermiştir. Yunanlıların bu davranışı Türkiye'deki karışıklığı artıracaktır. Paris'te Grew'e bildirildi.

Bristol

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

11 Mart 1920, İstanbul

Ankara'dan bildirildiğine göre 17 Şubat'ta *Mustafa Kemal* kendi taraftarlarına gönderdiği gizli bir muhtıra ile, kuvvetlerini, her biri 22 bin kişilik dört kolorduya çıkarmalarını istemiştir. Şimdiki düzenli Milliyetçi kuvvetlerin 30 binden fazla olmadığı sanılmaktadır. Son olaylar, akımın gelişmesine yararlı olmamıştır. Bu kuvvet, çetelerin, düzensiz güçlerin dışındadır, düzensiz kuvvetler daha büyüktür, ancak sayısını tahmin zordur. Bunlar *Kemal*'in direkt denetimi altında değildir.

Milliyetçi planın, bu kolordulardan birini *Adana*'nın kuzeyinde *Sis*'e, ikisini doğu vilayetlerine, birini de ya *Alaşehir*, ya da *Trabzon*'a yerleştirmek olduğu bildirilmektedir. Bildirildiğine göre *Kemal*, silahların ya müttefikler tarafından mühürlenen depolardan ya da *Azerbaycan*'dan elde edileceğini söylemiştir. Ayrıca taraftarlarına Pan-İslam propagandasının Hazar bölgesiyle, Hindistan kentlerinde yayılmakta olduğunu bildirmiştir.

Bristol

İstanbul 16 Mart 1920'de işgal edildi ama daha 6 Mart'ta Londra'daki Müttefik konferansı, işgal kararını almıştı bile. Bunu da bir Amerikan belgesinden öğreniyoruz. Bu arada Bristol, Türkiye'nin paylaşılmasına karşı çıkıyor. Amacı ne? Belki de Amerikan mandası...

Londra'daki Amerikan Büyükelçisi *Davis*'in 6 Mart 1920'de ABD Dışişleri Bakanlığına çektiği telgraf İstanbul'un işgalini haber veriyor önceden:

Telgraf

6 Mart 1920, Londra

Kilikya'daki katliamları ve Türklerin Müttefik otoritesini küçük görüp, anlaşma koşullarına direnmeye hazırlanmalarını dikkate alan Müttefik konferansı, dün İstanbul'daki yüksek komiserlerine kenti ve Harbiye Nezaretini ele geçirmeleri ve Harbiye Nezaretinin Anadolu'da Milliyetçi birliklerle haberleşmesini kesmeleri emrini verdi. Ayrıca *Mustafa Kemal*'in *Erzurum Vali*liğinden uzaklaştırılmasının istenmesi önerildi. Bu karar, yüksek komiserlerin verdiği bilgi üzerine alındı ve bunlar emirleri yerine getirmek için gizlice buradan ayrıldılar. Vahameti anlaşılan durum, bugün öğleden sonra bana *Lord Curzon* tarafından uzun uzun anlatıldı. Görüşmemizi kapsayan bir memorandum vereceğini bildirdi. Bunu alınca yeniden rapor vereceğim.

Davis

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

6 Mart 1920, İstanbul

Sürekli olarak belirttiğim biçimde Yakındoğu sorunlarının en mümkün görülen çözümü hızla yaklaşıyor gibi. Bu çözüm, kısacası, Avrupa ülkelerinin Türkiye'yle eski politikalarına uygun bir barış anlaşması yapmalarıdır. Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli parçaları galipler arasında paylaştırılacak ve küçük bir Türkiye kurulacaktır. (İstanbul'dan Türkleri kovalım) diye çıkarılan yaygara bir siyasal slogandır. Eğer Avrupa, Türkiye'yi iyi bir komşu olarak düşünmezse, Asya'daki ülkeler için nasıl iyi komşu olabilecektir? Asya'da küçük bir bölgede Türk yönetimini kurmak, geçmişte işlenmiş hatalar gibi bir hata olacaktır. Bu ayrıca çağdaş uygarlığa karşı işlenmiş bir cinayet ve gayrimüslim topluluklara ihanet olacaktır. Böylece kurulacak yeni bir Türkiye'de kalan gayrimüslimler Avrupa'nın ihanetine uğramış olacaklardır.

Şunu belirtmek isterim ki, ABD böyle bir programın yanında yer alır ve bunun uygulanmasına göz yumarsa benim görüşüme göre, cinayete ortak olmuş olur. Ayrıca, bir süre sonra Avrupa'nın, Amerika'ya dönüp Yakındoğu işlerinden kurtulmak isteyebileceği izlenimindeyim. Bu olursa, politikamızı açıklamaya hazır olmalıyız. Gene de politikamızı şimdiden açıklamaktan yanayım.

Bristol

Amerikan gözüyle İstanbul'un işgali

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

16 Mart 1920, İstanbul

Bugün, 16 Mart, gün ışığıyla birlikte Müttefiklerin İstanbul'u işgali başladı. Bütün İngiliz gemileri saat 6'da hare-

kât pozisyonuna girdiler, makineli tüfekli mavnalar kıyıya geldiler. Saat 9'da tam teçhizatlı, başlarına kasklar giymiş 4 bin kadar *deniz eri Atlantik* savaş filosundan karaya çıktılar. Barakaları, mühimmat depolarını, tersaneyi ve stratejik noktaları işgal ettiler. Bunlara İstanbul'da Hintli birliklerle topçular da katıldılar. Deniz kıyısındaki başlıca yapıların damlarına makineli tüfekli *deniz erleri* yerleştirildi. Deniz uçakları kentin üzerinde uçuyor. Türklerin sivil İngiliz askerlerince kitle halinde tutuklanmaları gece yarısı başladı. Saat 10'da bunlardan yüz kadarı deniz kıyısındaki bir İngiliz mavnasına getirildiler. Telefonlar kesilmiş durumda. Boğaziçi'nde ve Haliçteki bütün ticari ulaşımın durdurulması için emirler verildi ama bu, herhalde gelen Amerikan teknelerine uygulanmayacak. İngiliz birlikleri Amerikan Büyükelçiliğinin arkasında makineli tüfek için yuva kazıyorlar. Şimdiye kadar bir karışıklık çıkmadı.

Bu davranışın nedenleri kesinlikle aydınlanmış değil. Bir ölçüde gizlilik sürdürülüyor. Türkiye'ye uygulanacak barış koşullarının ayın 18'inde ilan edileceği ve işgalin bir önlem olarak uygulandığı bildirildi.

Bristol

TUTUKLANANLAR

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

18 Mart 1920, İstanbul

Güvenilir kaynaklardan öğrenilen ve henüz resmen teyit edilmeyen bilgilere göre işgal kuvvetlerinin tutukladıkları kişiler başlıca şunlardır: Mustafa Kemal'in başkentte önde gelen temsilcileri olan *Rauf Bey* ile *Kara Vasıf Bey*, yazar ve feminist *Halide Hanım* ve *eşi*, yazar ve feminist *Cevat* (?) *Hanım* ve *eşi*, (okunamadı) ve *Cemal Bey, Cemal Bey* son zamanlarda Harbiye Nazırlığından ve Genelkur-

may Başkanlığından zorla istifa ettirilmişti; eski Bahriye Nazırı *Çürüksulu Mahmut Paşa* da tutuklananlar arasında. *Esat Paşa*'nın, tutuklama sırasında tabancasını çekmeye çalıştığı için vurulduğu bildirildi. 1914'te Harbiye Nazırı, şimdi senatör ve Türkiye için Amerikan mandası isteyenlerin başı *Mehmet Paşa*, üç başka senatör ve 25-30 Milliyetçi milletvekiliyle birlikte tutuklandı. Çoğu hoca ve İstanbul'da han sahibi. Hepsi İngiliz gemisiyle muhtemelen Malta'ya gönderildiler. Yukarıdaki bilgilerde değişiklik olursa ayrıca telgrafla bildirilecek.

İşgalden önce Cuma günü, Türk İlahiyat Okulunda *Darül Hikmetül İslamiye*'de Milliyetçilerin gizli bir toplantı yaptıkları bildirildi. Bu toplantıya çok sayıda hoca ve milliyetçi militanlar katılmışlardır. 1914'te cihat ilan eden Şeyhülislam ve Fetva Emini'nin hazır bulunduğu bildirilmiştir. Bu toplantıda, yıkıcı barış koşullarına muhalefet etmek için ne gibi önlemler alınabileceğinin tartışıldığı ve *Bolşeviklik*ten yana bir bildiri yayınlamanın kararlaştırıldığına inanılıyor. Güya Müttefikler bu toplantıdan haberdar olmuş ve bu da hareketlerini çabuklaştırmış. Bildirildiğine göre İngilizler daha sonra Şeyhülislam'a *anti-Bolşevik* bir bildiri yayınlamasını emretmişler, o da Kuran'ın komünizmi kapsamadığını söyleyerek reddetmiş.

Bristol

Amerikalıların askeri istihbarat raporları

Numara 14

5 Nisan 1920

Türkiye: Bolşevikler, Türkleri, hemen, Kafkaslarda Ermenilere karşı, Kilikya'da Fransızlara karşı askeri harekâta girmeye teşvik ediyorlar. *Nuri Halil Paşa*'nın komutasında *Dağıstan*'da oluşturulan *Yeşil Ordu*, belki de *Azerbaycan*'a girecek. *Azerbaycan* ordusunun Türklere çok zayıf bir direnme göstermesi önceden saptanmıştır. Böylece Müttefik-

lerin gözünde *Azerbaycan*'ın durumu kurtarılmış olacak. Ondan sonra *Yeşil Ordu* ve *15'inci Kolordu* ile birlikte Azerbaycan Ermenistan'a karşı harekete geçecek. *15'inci Kolordu*'nun komutanı *Kasım Paşa* (? tam okunamadı. İngilizce metinde *Kyasyin Pacha*) Bolşeviklerle görüşmelere girmiştir. *Mustafa Kemal Paşa*'nın karargâhı Ankara'dadır. *Kürt*lerin lideri *Hüseyin Paşa* (İngilizcede *Gussein Pacha)* Kürt kuvvetlerini toplayıp Ermenistan sınırlarına *(Erzurum ve Kilikya*'ya) yığmaktadır. Türk ordusu *51 bin 476* kişiden ibarettir (Erzurum'daki *15'inci Kolordu 13 bin 338* kişiliktir.) Birliklerin dağılımı şöyledir: *12'inci Tümen* karargâhı *Horasan*'dadır. *35'inci Alay Köprüçay*'dadır. *36'ncı Alay Zivin*'dedir. *4 toplu bir Batarya Hasankale*'dedir. 15'inci Kolordunun bölüklerinde *40-70* kadar *süngü* vardır. 15'inci Kolordu Ermenistan sınırlarında harekâta başlayıp Azerbaycan'la birleşmeye hazır durumdadır. Ancak İstanbul Hükümeti, Türk sorunu Türkiye'nin yararına çözümlenineeye kadar bir harekette bulunulmaması emrini vermiştir. Birliklerin aldıkları emirler şöyledir: *Halis Bey*'in tümeni *Ardahan* bölgesine karşı harekâta geçecek, Kars bölgesi ile Ardahan'ı almaya çalışacaktır. Öbür tümen *Sarıkamış*'a yönelecektir.

Kars bölgesi: Erzurum muhbirimiz, *İzo Bey*'e (müttefikimiz) 15'inci Kolordunun ilerlemesi konusunun halledildiğini yazmıştır. Başlangıç sadece bir zaman sorunudur. Aynı muhbir, Türklerin *İzo Bey*'e bir hain gözüyle baktıklarını, kendini bu durumdan kurtarmak için bir kuvvet toplayıp Ermenileri *Mardenek*'ten çıkarması ve Rumları da katletmesi gerektiğini söylediklerini yazıyor. *İzo Bey*, Ermenileri kışkırttıktan ve Barış Konferansı gözünde Ermenileri küçük düşürdükten sonra harekâta geçilmesine karar verildiğini söylemiş.

(Surmalon) bölgesi: Ermeni aleyhtarı hareketin lideri *Şamil Bey Airumlansky*'dir. Ermenilere karşı ayaklandığı takdirde yardım istemek üzere kardeşini Türkiye'ye göndermiştir. *Kağızman* Kürtleri Ermenilerden yanadır. *Şamil*

Bey, Eleşkirt'ten iki top, dört makineli tüfek ve 13 deve yükü kurşun sağlamıştır. 600 adamı vardır.

Nahcıvan Bölgesi: Nahcıvan'ın bütün halkı silahlanmıştır. Komutanları *Cafer Kulu Han*'dır. *(Jafer Kuly Chan). Bakü*'dan *Nahcıvan*'a makineli tüfekler gönderilmiştir.

İmza: İstihbarat Dairesi Başkanı
Binbaşı Devoyantz

Numara 15

23 Nisan 1920

Türkiye: Müttefiklerin İstanbul'u işgalinden sonra Milliyetçiler İngiliz Temsilcisi *Rawlinson*'u Erzurum'da, iki İngiliz subayını Malatya'da tutukladılar. *Trabzon*'daki *Binbaşı Crafford* ile *Binbaşı Fering* görevlerini bırakarak İstanbul'a yola çıktılar. *3'üncü Kafkas* Tümeni *Trabzon*'da *Maçka* bölgesinde *Hamsiköy*'e çekildi. Burada 7-8 ve 11'inci Alaylar mevziler kazıp Müttefik kuvvetleri çıkarma yaparsa diye savunma hazırlığına giriştiler.

Son zamanlarda *Samsun*'a çok sayıda askeri malzeme geldi (belki de *Odessa*'dan). *Kasım Paşa* yeni oluşturulmuş milliyetçi birliklerin komutanı atandı.

Kars Bölgesi: Cafer Bey, Mahmut Efendi ve Ali Aga Chamsladinov 400 askerle Oltu bölgesine geldiler.

Nahcıvan Bölgesi: Nahcıvan'da 500 asker ve 15 subay bekleniyor. Bunlar propaganda amacıyla 17 milyon 500 bin ruble getiriyorlar.

Numara 17

23 Mayıs 1920

Türkiye: Mustafa Kemal Paşa'nın kuvvetleri (*Milli Teşkilat*) Fransız birliklerinin çok güçlü direncine rağmen Kilikya'da birbiri ardından kasabaları işgale, Hıristiyan ahaliyi katle başlamıştır. Fransız birlikleri Haçin (Saimbeyli) ve Sis (Kozan) ve başka önemli merkezleri terk etmişlerdir. Fransız birlikleri ivedi biçimde Mersin'i boşaltmakta ve Adana'ya doğru çekilmektedir. Milliyetçilerin Kilikya ve

Yunan cephesinde 50 bin adamları vardır. Kumandanları *Demirci Efe*'dir. Milliyetçiler, 13'üncü Kolordu komutanının emrinde Musul yönünde Süleymaniye bölgesinde İngiliz kuvvetlerine saldırmıştır. *Kâzım Karabekir Paşa* Ermenistan sınırında harekâta girişmeye hazırlanmaktadır.

İstanbul çevresinde, Milliyetçi aleyhtarı akım hızla yayılmaktadır. Milli Teşkilat bu nedenle karargâhını Ankara'dan Sivas'a çekmiştir.

İstanbul'da *Ali Galip Bey* başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyon *Kürt*lere yardım ederek Milliyetçi kuvvetleri zayıflatmayı ve bağımsız bir Ermenistan kurulmasını önlemeyi ummaktadır. Galip Bey kısa bir süre sonra *Harput*'a hareket ederek Kürt akımının merkezinde bulunacaktır.

İstanbul'da hükümetler, Milliyetçilerin de göz yummasıyla durmadan değişirken, özel örgüt *(Teşkilatı Mahsusa)* daima muhafaza edilmiştir. Bu örgüte verilen görev, resmi çevreleri karıştırmadan Ermenileri katletmektir. İstanbul'un Müttefiklerce işgalinden sonra *Teşkilatı Mahsusa Erzurum*'a gitmiştir.

Ayntab'da Ermeniler katledilmiştir. *"Milli"*lerin liderleri *Mustafa Kemal, Ali Fuat Bey* ve *Bekir Sami Bey* Sivas'a gelmişler ve eli tutan herkes için seferberlik ilan etmişlerdir.

Doğubeyazıt'ta 360 asker, iki top ve 3 makineli tüfek bulunmaktadır, *Karabulak*'ta 200 Kürt vardır.

İSTANBUL MİLLİYETÇİ AKIMI İHANET SAYIYOR

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

12 Nisan 1920, İstanbul

Milliyetçi Akımı ayaklanma ve ihanet olarak mahkûm eden hükümet bildirisi 11 Nisan tarihinde yayınlanmıştır. Geçen hafta Padişahın aynı yoldaki bildirisinden sonra bu

bekleniyordu. Bildiri, Milliyetçi Akıma, günahlarını affettirmek ve Padişah'a bağlılıklarına ant içmek için bir hafta süre tanımaktadır. Bir iç savaşın başlaması uzak bir olasılık değildir. Şeyhülislamın bir fetvası bildiriye ek olarak verilmiştir. Bu da Milliyetçilere karşı kuvvet kullanılmasını kışkırtmaktadır. Bütün bunlar, kuşkusuz Müttefiklerce dikte edilmiştir ve ustaca şeyler değildir.

Milliyetçiler, *Mustafa Kemal*'in buna, Ankara'da Türk olmayan delegelerin de katılacağı, İngilizlere karşı propaganda yapacak bir İslam kongresiyle karşılık vereceğini bildirmişlerdir. Bu kongrede *Hilafet*in yabancı işgali altında olduğu, dolayısıyla emirlerinin geçersizliği belirtilecek, bir ayaklanma durumu kabul edilerek Padişah'ın dinsel niteliğini kazanması için, Müttefiklerin Hilafet merkezini boşaltmaları istenecektir.

İngiliz birlikleri İzmit Körfezinin kuzey kıyısında birliklerini yoğunlaştırmayı sürdürüyorlar, şimdi sayıları 10 bin kadardır. Adapazarı'ndan ve daha uzaktaki yerlerden çekilmişler ve Derince'de mevziye girmişlerdir. Hükümetin ve müttefiklerin desteğini alan Çerkez haydut Ahmet Anzavur'un başarısızlık tehlikesiyle karşılaştığı bildirilmiştir.

Bristol

YUNUS NADİ İMZASIYLA BAŞKAN WILSON'A YAZILAN MEKTUP

Bu sırada, Amerikan belgeleri arasında Yunus Nadi imzasıyla Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a el yazısıyla İngilizce yazılmış bir mektup buluyoruz. Türkiye en bunalımlı günlerini yaşıyor. Bir yandan İstanbul'un işgali, bir yandan Mustafa Kemal ve arkadaşları için idam fetvasının çıkarıldığı, Anadolu'da yer yer isyanların patlak verdiği günler. Bu bunalımlı günleri dikkate alarak mektubu okumak gerekiyor. Ayrıca Başkan Wilson'un ilkelerinin Milliyetçi Akımı destekleyenlerce tutulduğunu ve beğenildiğini de biliyoruz. İşte Yunus Nadi imzalı mektup:

Birleşik Devletler Yüksek Komiserliği
Amerikan Büyükelçiliği
İstanbul

7 Mayıs 1920

Sayın
Dışişleri Bakanı,
Washington
Ek: Başkan Wilson'a gönderilen orijinal mektup.

Efendim:

Ekli mektubu bakanlığın bilgisi için gönderiyorum. Bu mektup özel bir değeri olduğu için değil, ilginç olduğu için gönderilmiştir. Saygıyla.

Bristol
Tuğ Amiral
Birleşik Devletler
Yüksek Komiseri

Başkan Wilson'a
Efendim,

Siz yalnız bir cumhurbaşkanı değilsiniz, ayrıca erdeminizin yüceliği sizi bu mevkiye getirmiştir. Dolayısıyla bir cumhurbaşkanından daha büyüksünüz ve insanların içinde en yücelerinden ve iyilerinden birisiniz. Hükümetin denetimini sizin kutsal ve namuslu ellerinize bırakan, size iktidar veren milletin üstünlüğüne ve kavrayışına saygılar olsun...

Büyük savaşa kadar, sayın efendim, bizim ülkemizde ve ufkumuzda tanınmıyordunuz. Amerika, her zaman bir düşler ülkesiydi ve bize yabancıydı. Doğu'da daha yakın yüzyıllara dek, Padişahın bir komşu ülkenin sarayını ziyaret etmesi tarihsel bir olay sayılırken, *Roosevelt*'in Afrika ormanlarında ava çıkması bize düş gibi geliyordu, nasıl 40 katlı yapılar düş gibi geliyorsa. Ama zamanla düşündük ki, cumhurbaşkanını uzak ülkelerde avlanmaya izin veren bir milletin, bizimkilerden tamamen başka bir düşünce ve yaşam biçimi olmalıdır. Ve bu büyük milleti öğrenmeye çalıştık.

Okuduk ve inceledik. Ve bu defa *Albay Mahon*'nun düşünceleri bizim çalışmalarımıza ve izlenimlerimize girdi. Mahon'un görüşlerine göre uygarlık, sadece Hıristiyanlığa dayanan Avrupa uygarlığı idi ve bu uygarlık sanki çölde bir vaha gibiydi.

Amerikalıların düşünce biçiminde büyük etkenlik kazandığı, Amerika'yı bile kurtardığı söylenen bu kişiye göre, sadece bir tek savaş vardı dünyada, o da Hıristiyanlarla ona inanmayanlar arasındaydı. Hıristiyanlığın zaferi için hiçbir şey esirgenmemeli ve Amerika bu kutsal savaşın önderi olmalıydı. Böyle olmazsa inanmayanlar *İsa*'nın yapıtlarını yok ederdi. Biz Mahon'dan bunu öğrendik ve misyonerlerinizin davranışları da bunu kanıtladı.

Bizi, Amerika'yı ve Amerikalıları incelemeye sürükleyen şey, sadece merak değildi. Amerika'nın Doğu sorununda bizim ülkemizde oynamak istediği rolü –Avrupa milletleri gibi– ve bu rolün bizim yaşamınızda ne gibi etkisi olabileceğini anlamak istedik. Ama biz ne kadar iyi yürekli ve eli

açıksak, Amerika ve Avrupa o kadar dar kafalı ve dindardı. Altı yüzyıldır Avrupa bize haçlı gözüyle baktı. Avrupa'ya ne kadar ayrıcalık tanısak, Avrupalılar dinimizden dolayı, bizden daha çok nefret ettiler, 18 ve 19'uncu yüzyılların özgür düşüncelerine karşın.

Bir şey beklemediğimiz Amerika, Büyük Savaşta bize başka bir biçimde göründü. Ayrıca, ülkeniz, acılı uğraş yıllarında ve sizin cumhurbaşkanlığınız altında, bizim ülkemizde barışı yöneten değil, barışın hakemi olmak istedi ilk defa.

Arada bir şöyle diyordunuz: *"İnsanlığı savaşın kötülüğünden korumak gerekir, yalnız şimdi değil, her zaman için."* Birbirlerini boğazlayan insanlar, bu sözleri duyunca birbirlerine ateş etmeyi niye durdurdular? Çünkü sözlerinizde kutsal ve yüce bir melodi vardı. Belki de insanlık bilmeden, evet bilmeden, yeni bir yaşam'a doğru gidiyordu. Ve *Rus devrimi,* belki de sizin ilkelerinizi izleyebilir, sonuçları doğal olmasa da, kaba da olsa, sizin dünyayı ulaştırmak istediğiniz iyileştirmenin bir kanıtıdır. Evreni yöneten ilksiz ve sonsuz güç, her peygamberin kendi çağının gereksinmelerini görmesi ve ona göre milletini seçmesi kuralını koymuştur. Ve siz çağımızın peygamberisiniz.

Gittikçe büyüyen ününüz ve şanınızla, barış koşulları konusunda görüşünüzü açıkladınız ve bir gün, –dünyayı tehlikeden korumak ister gibi– savaşa girdiniz. Ama barış çabalarını ihmal etmediniz. Milletiniz savaşırken siz barışın sağlanması için çalıştınız. Daha sonra Washington'un mezarı başında ölümsüz söylevinizi verdiniz ve ünlü on üç maddenizi yayınladınız. Herkesten iyi bilirsiniz ki, efendim, konuşmanın gücü kılıcınkinden üstündür. Bu nedenledir ki, sözleriniz ruhlara işlemiş, elleri gevşetmiş ve herkes barış yoluna girmiştir. Ama, biz, hiçbir zaman bu yolun bu kadar müthiş, bitmek bilmez ve mutsuzluklarla dolu olacağını beklemiyorduk.

Versailles Konferansında bizim barışımızın düzenlenmesi *Amerikan Senato*sunun kararma kadar ertelendi. Bir yandan *Albay Mahon*'un yazılarını düşünerek, öte yandan haç-

lı seferine çıkmış aç Avrupa'nın düşüncelerinden korkarak Senato'daki tartışmaları izledik. Amerika'dan çeşitli komisyonlar geldi. Ülkemizi ziyaret ettiler, halkımızı gördüler, bizi incelediler ve *Mahon*'un yazılarına karşıt olarak gördüler ki Türkler ezen bir millet değil, tam tersine acı çeken ve ezilen bir millettir. Gerçek de buydu. Bir halk üzerine söylenenleri işitmekten çok yerinde görmek daha iyidir.

Bu son aylar, sizin Senatonuz Avrupa işlerine karışmamak kararı aldığı zaman, bizim için bir seri zorluklar ve mücadeleler dönemi oldu. Sizin kararınız üzerine bizim durumumuz daha da kötüleşti. Şimdi biliyoruz ki, sizin barışa ve savaşa müdahaleniz bizim için gökyüzünden inmiş bir yardımdı. Sizin koruyuculuğunuz ortadan kalktıktan sonra çektiklerimizi size anlatamayız, ama eminim ki bunları duymuş ya da okumuşsunuzdur. Avrupalılar bizi yok etmek ve adımızı haritadan silmek istiyorlar. Nasıl olur da siz ve temsil ettiğiniz büyük Amerikan milleti buna izin verir? Zayıfa yardım etmek için savaşa girmiş olan Amerikan milleti, bize yardım etme gücü varken, nasıl olur da tarafsız kalır?

Büyük savaş sırasındaki etkinizin büyüklüğü bizim yüreğimizde sizin kişiliğinizi incelemek, iyiliğinizi ve yeteneklerinizi anlamak isteği doğurdu. İncelemelerimiz sonunda sizde olağanüstü bir güç bulduk. Siz üstün bir insansınız, dolayısıyla ahlaki çabalarınız vardır, bunu duyduk. Öyleyse siz, insanlığın bir parçası olan Türkleri savaştan daha kötü koşullarda çabalar halde nasıl bırakırsınız? Bu belki de hiç çözemeyeceğimiz bir sorundur. Bilirsiniz ki insanlığın ıstırabı sürdükçe savaştan kaçınılamaz. Amerika'nın yardımını bekleyen yoksul Doğu için koşul budur.

Gene de lütfen ıstırap çeken *Doğu*'nun en derin ve içten saygılarımı kabul buyurunuz.

Yunus Nadi

YUNAN İŞGALİNİN GENİŞLEMESİ, BURSA'NIN DÜŞÜŞÜ

Yeni kara günler bekliyor Türkiye'yi. Yıl 1920 ve aylardan Haziran... İngilizlerin desteğiyle Yunan Başbakanı *Venizelos*, Yunan ordularının Anadolu'nun içine doğru ilerlemeleri emrini veriyor. Bu yayılmada İngiliz birliklerinin Yunanlılara kimi yerde, örneğin *Mudanya*'da yardımcı olduklarını görüyoruz. Yayılma sürerken Yunan birliklerinde gözlemci olarak birer İngiliz subayı da bulunuyor. Birbiri ardından Batı Anadolu'daki kentler Yunanlıların eline düşüyor. Böylece İngilizler, Yunanlıları kendi amaçları için kullanarak Ankara Hükümetini, Türklerin direnişini cezalandırmak istiyorlar.

Aşağıdaki belgelerin çoğu *Atina* kaynaklıdır. Oradaki Amerikan temsilcisi *Frazier*, cepheden gelen haberleri ulaştırıyor. Arada bir İstanbul'dan *Bristol* da Amerikan Dışişleri Bakanlığına gelişmelerle ilgili bilgi gönderiyor:

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

23 Haziran 1920, Atina

Yunan Ordusu dün gece *Boulogne*'da bulunan Başbakandan, Küçük Asya'daki *Kemalist*lere saldırı için emir almıştır. Yunan ordusunun hedefi *Afyon*'daki demiryolu kavşağını ele geçirmektir. Burası Yunan ordusunun en ileri hatlarından 200 kilometre uzaklıktadır. iyi haber alan çevrelerde *Venizelos*'un bu ani davranışının hem avantajlı, hem de riskli olabileceği belirtilmiştir.

Frazier

Dışişleri Bakanı
Washington

25 Haziran 1920, Atina

İzmir'den alınan bir telgraf, Alaşehir'in ele geçirildiğini sekiz bin esir alındığını bildiriyor. Türkler çekilmektedir.

Frazier

Dışişleri Bakanı
Washington

27 Haziran 1920, Atina

Genelkurmayın bildirisine göre *13'üncü Türk Kolordusu* tamamen imha edilmiştir. Yunan süvarisi, *Alaşehir*'den geri çekiliş yollarını kesmektedir. Bununla beraber, Türk komutanı *Akif Bey* kaçmayı başarmıştır. Türk kayıpları ölü, yaralı ve esir olarak 8000 kişidir. Ayrıca savaş malzemesi, giyecek malzemesi, geniş ölçüde yiyecek, lokomotifler ve vagonlar Yunan ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Yunan ordusu Alaşehir'in on kilometre batısına ilerlemiştir.

Frazier

2 Temmuz 1920, Atina

Basın bürosundan son verilen habere göre Yunan kuvvetleri *İzmir*'in kuzeyine doğru ilerleyerek *Balıkesir*'i işgal etmişler, *54 ağır top ve havan topu, 20 makineli tüfek*, çok miktarda *mühimmat* ve *savaş malzemesi* ve *1200 esir* almışlardır. Kentin Müslüman ahalisi Yunan kuvvetlerini heyecanla karşılamışlardır. İşgal edilen bölgede ordunun himayesinde Türk yetkililer görevlerine devam etmektedirler. Doğu cephesinde ise Yunan ordusunun dayanıklılığı ve heyecanı dikkati çekmektedir. Üç günde devamlı savaşarak ve kızgın güneş altında 120 kilometre ilerlemişlerdir. Öyle görünüyor ki *Çanakkale*'ye çıkan Yunan kuvvetleri, *Karamürsel*'deki İngiliz kuvvetleri ve İzmir'den kuzeye ilerleyen Yunan ordusu, Kemal'in ordusunun büyük bir bölümünün yığınak yaptığı farz edilen *Bursa*'yı saracaklardır.

Frazier

3 Temmuz 1920, Atina

Son bildiri Bandırma'nın 2 Temmuz da İngiliz birlikleri ve Yunan donanması desteğinde Yunan kuvvetlerince ele geçirildiğini haber vermektedir. Ahali olağanüstü bir heyecan göstermiştir. İç bölgelere ilerleme devam etmektedir. Kemalistler her yerde çekilmektedir.

Frazier

Beykoz çarpışması

3 Temmuz 1920, İstanbul

Yunan kuvvetleri demiryolu boyunca *İzmir*'den *Bandırma*'ya ilerleyerek *Bandırma*'da karaya çıkan kuvvetlerle birleşmiştir. Türk kuvvetleri çok az direnç göstermektedir. Askere çağrıldığında direnenleri kurşuna dizen Kemalist denetiminden kurtulduğu için yerli ahali memnuna benziyor. Güvenilir kaynaklardan belirtildiğine göre Yunanlı birlikler iyi davranıyorlar. İngiliz subayları her Yunan birliğine refakat ediyor.

Boğaziçi'nin Asya kıyısında Türk kuvvetleri İngiliz kuvvetlerine saldırdı ve *General Milnes* ile İngiliz Yüksek Komiserliğinin konutlarının karşısında çatışma, 5 Temmuz tarihinde bütün gün sürdü. İngilizler, karadaki kuvvetlerine yardım için sahille Beykoz'u gemilerden bombardıman ettirdi.

Bristol

8 Temmuz 1920, Atina

Dışişleri Bakanı bugün bana Yunan ordusunun şimdilik verilmiş görevini tamamladığını söyledi. Yunan ordusu harekete geçmeden önce İstanbul çevresinde durumun kritik olduğunu bildirdi. Anlattıklarına göre Müttefik filolarının denetimine rağmen silah ve cephaneler Marmara Denizinden karşıya geçirilmekteydi, İngilizler bundan huzursuz idiler ve Fransızlar neredeyse *Kemal* ile uzlaşacaklardı, tam bu sırada *Venizelos Boulogne*'da bir tanrı gibi belirerek, 15

gün içinde *İzmir-Bandırma* demiryolunu Kemalistlerden temizleme önerisinde bulundu. Venizelos söylediğinden daha iyisini yaptı ve harekât 10 gün sürdü. Paris'teki Türk temsilcilerinin anlaşmayı imzalamak için on günleri olduğunu, imzalamazlarsa bunun Padişah'ın istifası, onun gölgesi olan Hükümetin çekilmesi ve İstanbul'da Türk yönetiminin sonu olacağını beyan etti. Yunanlılar Kemal'in ordusunun geri kalanını, daha doğuya çekmek zorunda kalabilirler, ama şimdilik bu düşünülmüyor.

Frazier

8 Temmuz 1920, Atina

Dün geceki bildiride açıklandığına göre *Bandırma* ve *Balıkesir* demiryolu üzerinde *15 ağır top*, depolar dolusu savaş malzemesi, yüz kadar vagon ve beş büyük *lokomotif* ele geçirilmiştir. Yunan ordusu *Kirmasti* ve *Mihalıççık* kasabalarını ele geçirmiştir, her yerde Müslüman ahali de dahil heyecanla karşılanmıştır. Yunan birliklerinin Boğaziçi'nin güney kıyılarına çıktığı haberi verilmiştir. Sabah gazeteleri Küçük Asya harekâtının tamamlandığını bildirmiştir.

Frazier

10 Temmuz 1920, Atina

Dünkü Askeri açıklamaya göre, Bursa'nın limanları olan *Bandırma* ve *Gemlik* açıklarında İngiliz filosu belirmiş ve asker çıkarmaya başlamıştır. Düşman, *Mudanya*'da çıkarılan birlikler üzerine ağır top ateşi açarak direnç göstermiş, ancak İngilizler kenti ele geçirmeyi başarmışlardır. Bir Yunan birliği, İngiliz ilerlemesini desteklemek üzere Bursa üzerine cebri yürüyüşe geçmiştir.

Frazier

13 Temmuz 1920, Atina

Askeri bildiri, Bursa'nın düşmesinden sonra Türklerin artlarında toplar, makineli tüfekler ve askeri malzeme bırakarak kaçtıklarını haber vermektedir. Güney cephesinde,

uzun direnmeden sonra *Nazilli* ele geçirilmiştir. Sabah gazeteleri, Kemalistlerin Nazilli düşmeden kenti ateşe verdiklerini, yirmi Rum'u öldürdüklerini ve geri kalanını rehin olarak götürdüklerini yazmaktadır.

Frazier

15 Temmuz 1920, Atina

Bu sabahki gazeteler güney cephesinde *Sarayköy*'ün kuzeyinde *Buldan*'ın ele geçirildiğini bildirmektedirler. *Sarayköy* hattı, Kemalistlerin Hıristiyanları katletmesini önlemek için çekilmiştir. Yunan ordusunun *Nazilli* üzerine ilerlemesi olasılığı var.

Frazier

26 Temmuz 1920, Atina

İngilizlerin isteği üzerine Yunan birlikleri 23 Temmuz'da İzmit yarımadasından *Kemalist* sürülerini temizlemeye başlamıştır. Operasyon Boğaziçi'nin Asya kıyısından başlayıp hızla yayılmaktadır.

Frazier

Yunan yayılmasından sonra Anadolu'da durum

Telgraf

6 Ağustos 1920, İstanbul

Ankara'dan 20 Temmuz'da ayrılan, güvenilir ve deneyli misyonerlerin gözlemlerine göre Anadolu'da durum şöyledir:

Bir: Yunan zaferleri Milliyetçiler arasında hoşnutsuzluk yaratmakla beraber, gücü abartılmış durumlarında büyük bir zayıflama olmamıştır. Millet Meclisi ve Yürütme Kurulu çalışmasını sürdürmektedir.

İki: Gelecekte Yunanlılarla ya da İstanbul Hükümetiyle bir uzlaşma olasılık dışıdır. Milliyetçi liderlerin İngilizlere duyduğu kin azalmamıştır.

Üç: Bolşeviklerle anlaşma henüz somut bir sonuç vermemiştir. Haziran sonunda bir Bolşevik memuru on günlüğüne Ankara'ya gelmiştir. *Moskova*'daki Milliyetçilerin temsilcisi eski milletvekili *Bekir Sami Bey*'dir.

Dört: *Mustafa Kemal*'in sağlık durumu sıtma ve böbrek rahatsızlığı nedeniyle iyi değildir, ancak başlattığı akım kendisi çalışamaz duruma gelirse ya da görevinden alınırsa, başka liderlerle yürütülecektir.

Beş: Düzensiz kuvvetler olan çeteler denetimden çıkmakta, bazı bölgelerde soygunculuk yapmaktadır. Bir Çerkez olan *Ethem Bey* tarafından bunları denetime almak için çaba harcanmaktadır.

Altı: Yeni askere alınanlar gelmektedir. Görünüşte zorlama olmadan katılmaktadırlar. Bununla beraber *Konya* bölgesinde bazı askerden kaçma olayları görülmüştür.

Yedi: Hıristiyanlar ve yabancılar bu yüzden ağır vergilere bağlanmaktadır, ama çetelerin çıkardığı bazı olaylar dışında zora başvurulmamaktadır.

Sekiz: Haziran ayında, bir İtalyan temsilcisi anlaşma yapmak için Ankara'ya gelmiştir. Belki de ticari bir anlaşmadır. Roma'da Milliyetçilerin temsilcisi *Galip Kemal*'dir. Haziran ayında biri ticari, biri askeri iki heyet Ankara'yı ziyaret etmiştir.

Dokuz: Milliyetçiler mali bakımdan iyi destek görmüşe benziyorlar. Dört ay daha bugünkü tarifeye göre trenleri çalıştırabilecek kadar kömürleri olduğunu, ondan sonra da başlıca yollarda haftada bir tren çalıştırabileceklerini söylemektedirler.

On: Bursa'yı geri almakta kararlı görünmektedirler.

On bir: Amerikan misyonerlerinin ve yardım kurullarının üyelerinin güvenlikleri son iki ay içinde daha kötüleşmiş değildir. Son birkaç gün içinde Bursa cephesi yönünde çarpışmalar olmuştur. Yunanlılar ve Milliyetçiler birbiri ardından saldırı durumuna geçmişlerdir ama sonuç alıcı bir durum henüz yoktur.

Bristol

30 Ağustos 1920, İstanbul

Mustafa Kemal'in yaralandığı, Moskova'daki eski temsilcisi *Bekir Sami Bey*'in Tokat'ta öldürüldüğü yolundaki haberlere burada geniş çapta inanılıyor. Ancak Küçük Asya'nın iç bölgelerinden bilgiler ya Müttefiklerin lehindeki haberler dışında olanlara perde koyan Yunan, İngiliz kaynaklarından geliyor, ya da propaganda yapan Türk kaynaklarından. *Bursa* bölgesi bazı küçük çatışmalar dışında sessiz. *İzmir* cephesindeki faaliyet durmuş durumda, *Uşak*'ın Yunanlılarca ele geçirildiği bildiriliyor. Anadolu'da çok sayıda *Kızıl Süvari* birliklerinin bulunduğu ve Sovyet Rusya'dan ağır toplar gönderildiği yolundaki haberler kuşkuyla kabul edilmelidir. *Rusya*'dan Türkiye'ye bir gemi dolusu mühimmat gönderildiği İngilizlerce doğrulanmıştır. Başka bir gemi de beklenmektedir.

Saldırıyı sürdürmek konusundaki kararsızlıklarının ve İngiliz Yüksek Komutanlığının Yunanlıların kusurları konusunda yanlış anlamalarının, Yunanlıların morallerini bozduğu yolunda belirtiler vardır. Sorunu çözmek için işgal bölgesinin ikinci komutanı General Pangolos İstanbul'a kısa süren bir ziyaret yapmıştır. Şimdi işgalin ilk hızı geçince, Yunanlılar İngilizler için çarpıştıklarını anlamaya başlamışlardır. Bu durumu, kendileri de açıkça kabul etmektedirler. İşgal ettikleri toprakları ellerinde tutmayacaklardır.

Bristol

BRISTOL, MUSTAFA KEMAL'İ HAKLI BULUYOR...

Amerikan Yüksek Komiseri Bristol, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkam Mustafa Kemal'in 19 Temmuz 1920 tarihinde yayınladığı bildirinin bir kopyasını 2 Eylül tarihinde Dışişleri Bakanına gönderiyor ve bu kopyaya eklediği yazısında, büyük ölçüde Mustafa Kemal'in görüşlerini haklı buluyor.

Bristol'un yazısı özetle şöyle:

Bu bildiri, Türkiye'deki koşulların oldukça doğru bir açıklamasını yapmaktadır. Müttefiklere yöneltilen suçlamalar büyük ölçüde haklıdır. İngilizlere *İzmit*'te saldırmak suretiyle, Türklerin mütarekeyi ihlal ettikleri yolundaki Müttefik iddiası, Yunanlıların İzmir'e çıkışıyla mütarekenin Müttefiklerce ihlal edildiği yolundaki Türk iddiası kadar, geçerli değildir. Ayrıca Türkler *Kilikya*'da Fransızlara saldırdığı zaman mütarekenin ihlal edildiği yolunda herhangi bir iddiada bulunulmadığı görülmüştür. Türk milliyetçilerinin *Kilikya*'da Fransızlara karşı açtıkları savaş, *İzmit*'teki saldırıdan daha geçerli bir biçimde mütarekeyi ihlal olarak nitelendirilebilirdi. Daha sonraki haberler, İzmit çevresindeki sözde milliyetçi kuvvetlerin eşkıyalar olduğunu ortaya çıkarmıştır. Hatta bu çetelerin Türkler kadar, Rumlardan kurulu olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu haberler İngiliz kaynaklarından gelmiştir.

İngiliz hükümeti liderlerinin kamuoyu önünde verdikleri demeçlerde, İzmir çevresindeki bölge nüfusunun çoğunun Rum olduğu, dolayısıyla Yunan koruyuculuğu altında bulunması gerektiği yolunda öne sürdükleri iddialar, gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Bazı kıyı kentlerinde, örneğin *Ayvalık* ve benzeri yerlerde yaşayanların çoğu Rum'du,

ama bunların çevresindeki bölgeler neredeyse tamamen Türk'tü. İzmir kentinde bile en yetkili kişiler, ahali çoğunluğunun Rum olduğunu söyleyemezler. İzmir'in çevresinde, iç bölgelerde halk hemen hemen tamamen Türk'tür. Yunan işgalinden sonra *Aydın* demiryoluyla *Balçık*'tan *Ormulu*'ya kadar hemen hemen boşalmış bölgeyi görmek, bu durumun açık bir örneğidir. Yunan kuvvetleri tarafından burada ayakta bir ev, ayakta bir köy bırakılmamıştır, çevrede tarlalarda ürün toplayan bir kişi görülmemektedir. Ürün terk edilmiş ve çürümektedir. Türk ahali evlerini bırakıp Yunanlılar önünde kaçmıştır. Bu bölgeden 1500-2000 kadar Türk göçmen *Nazilli*'de görülmüştür. İzmir konusunda *Uluslararası İnceleme Komisyonu*'nun verdiği rapora göre, Yunanlılarca işgal edilen bu bölge halkının çoğu Türk'tür. Teknik nedenlerle bu raporu dikkate almayan *Barış Konferansı*, incelemelerin tarafsız yapıldığını açıklamıştır. Komisyon, Yunanlıların İzmir bölgesinde bulunmalarının hiçbir haklı gerekçeye dayanmadığını belirterek buradan çekilmelerini öğütlemişti. Ben de bu komisyonun üyesi olarak komisyonun incelemelerinin tarafsız ve geçerli olduğuna inanıyorum. Dolayısıyla İzmir'in Yunanlılarca işgalinin İngilizlerce desteklenmesinin haklı ve doğru olmadığına kuvvetle inanç besliyorum. Ayrıca inanıyorum ki *Büyük Britanya* ile *Yunanistan*'ın Türkiye'ye karşı birlikte giriştikleri harekât, bugün bu ülkeye anarşi koşullarını getirmiştir. Bugünkü durumda, Türkler *Bolşevik* yardımını aramaya mahkûm edilmiştir. Elde edebildiğim bilgiye göre, Türkler Bolşevikliğe sempati beslemiyor. Bolşeviklere katılmak istemiyorlar, ancak *Yunan* ve *Avrupa* saldırganlığına karşı kendilerini korumak için son çare olarak Bolşevik yardımını arıyorlar. Bolşeviklik, Türkiye'de yayılırsa sanıyorum bunun suçluları başta *Büyük Britanya* ile *Yunanistan*, daha az derecede *Fransa* ve *İtalya* olacaktır.

Ayrıca Türkiye'yi ve Türk halkını bilen herkesin genel inancı odur ki, barış getirmek için bir anlaşmayı uygulama görevini, Türkiye'de Yunanlılara vermek izlenebilecek en

kötü politikadır. Türkler ancak tamamen fethedilirlerse Yunanlılara boyun eğerler. Öyleyse Yunan işgali, işgalden öte, ancak bir fetih sayılabilir. Bunun ise Amerika'nın Büyük Savaşa katılması ilkelerine tamamen ters düştüğünü belirtmek isterim. *Başkan Wilson*'un 14 ilkesine de aykırıdır. Birleşik Devletler, Bolşevikliğe karşı ise, Birleşik Devletler Bolşevikliğin yayılmasına karşı ise, o zaman Türkiye'de Bolşevikliğin yayılmasına yol açma eğilimi gösteren bugünkü politikaya kesinlikle muhalefet etmelidir. Türkiye'de bugün izlenen politika kuşkusuz Bolşevikliği Ermenistan'a da yayma eğilimindedir.

Daha bir yıl önce, İngilizler Türkiye'de genellikle sevilirlerdi. Bugün Yunanlılar yanında, belki de en nefret duyulan kimselerdir. Bu da izlenen politikayı göstermektedir.

Barış imzalanmış olmakla beraber, bu barışı yürürlüğe koymak için Yunanlılarla Müttefiklerin işbirliği gerekecektir. Bu kuvvetler ise, Türkiye'yi ancak fethederek boyun eğdirebilirler. Sorun şudur: Bu barış mıdır? Savaş mı? Gerçekten bir barış anlaşması görüşülmüş müdür?

Amiral Bristol

Yunan yayılması müttefiklerin arasını açıyor

Telgraf

8 Eylül 1920, İstanbul

Yunan kuvvetlerinin, Anadolu Türk Milliyetçilerine karşı sonuç alıcı eyleme girişmesine, Fransız ve İtalyanlar etkin biçimde karşı çıkıyorlar. Öyle görülüyor ki Fransız ve İtalyanlar siyasal ve ekonomik nedenlerle *Kemal* akımının tümden ortadan kalkmasını istemiyorlar, ayrıca bu akıma Rus Bolşevik yardımı tehlikesi de uzak bir olasılık haline gelmiştir. Karadeniz kıyılarına asker çıkarıp Ankara'ya geriden yaklaşmak konusundaki planın ikinci defa bir yana bırakıldığı haber alınmıştır. Yunan hatlarını içeriye doğru genişletmek için kararlı davranışların bulunmayışı, İngilizlerin ken-

di siyasal amaçları için desteklediklerı Yunanlılar konusunda ağırdan aldıklarını ve güvenlerini yitirdiklerini göstermektedir. İngilizler, sonradan, Yunanlıların başını belaya soktukları suçlaması olmasın diye, her zamanki bekleme oyununa girişmişlerdir. Böylece *Sevres* Anlaşmasının uygulanması gecikmiştir. Ayrıca Türkiye'de Müttefiklerin birbirlerine kıskançlık duymaları tehlikesi belirmiştir. Onların ortak görüşüne göre, durumu ancak Kemal'in kuvvetlerinin çökmesi kurtarabilir. Bu da olabilir ama, hemen olması kolay değildir. Anadolu'da önemi olmayan bireysel gerilla savaşı sürüp gitmektedir, ancak sonuç tüfeklerden çok politikayla alınacaktır. Basın haberleri tarafların propagandasıyla doludur.

Bu arada Yunanlılar, Milliyetçilerin boşalttığı *Eskişehir* ve *Afyonkarahisar*'a doğru yorgun argın ilerlemektedir. Milliyetçiler ayrıca İzmit bölgesinden çekilmiş ve bildirildiğine göre *Bilecik* çevresinde *Bursa* cephesinde yığınak yapmışlardır.

Bristol

Telgraf

14 Eylül 1920, İstanbul

Buradaki İngiliz askeri yetkilileri, özel konuşmalarında, Anadolu'daki Yunan kuvvetlerini düşük moral, beceriksizlik ve kimi zaman korkaklıkla suçluyorlar. Askeri harekâtı *Venizelos* daha iyi denetleyebilsin diye genel karargâhlarını *İzmir*'den *Atina*'ya götürdüler. Venizelos, Yunanlıların başlıca siyasal kişisidir.

İngiliz Yüksek Komiserliği üyelerinin, Türk Milliyetçilerini bugünkü hatlarda tutabilmek için, Yunan kampanyasının sürdürülmesine karşı çıktıkları bilinmektedir. Bunun hem Anadolu Türklerinin, hem de Hıristiyanlarının durumunu büsbütün kötüleştirdiğini anlamışlardır ve harekâttan üç ay sonra Milliyetçi liderler arasında hoşnutsuzluk ve geniş bir bölgenin eşkıyalığa açılması dışında kesin bir sonuç alınamamıştır. Yunanlıların boş gururla, Milliyetçilerle

uzlaşma girişimlerini ihmal ettiklerini, Milliyetçilerin içten çökmesini beklemek istemediklerini ve saldırıyı sürdürmeyi istediklerini öne sürmektedirler.

Yukarıdaki görüşler belki tam içten olmayabilir, ancak böylece, Milliyetçilere yönelik yeni bir politika başlayabilir. Destekçileri sorumluluktan kurtulsun diye, Yunanlılar Milliyetçilerin liderlerini satın alma girişiminde bulunmaya teşvik edilebilir. Türk-Yunan ittifakından söz eden bir makale, belki de böyle bir planı göstermektedir.

Bristol

Kocaeli yarimadasi Yunanlilara birakiliyor

Telgraf

15 Eylül 1920

Anadolu'da yeni bir Yunan ileri harekâtının başladığı haber verilmiştir. *Adapazarı* Milliyetçiler tarafından boşaltılmış, Yunan birlikleri *Bursa* yakınlarında yığınak yapmıştır. *İzmit* cephesinde İngiliz beyaz ve Hintli birliklerin tedrici çekilişi başlamıştır. Çoğu birlikler *Mezopotamya*'ya ve Hindistan'a gidecektir. Onların yerine en az bir Yunan tugayı gelecektir.

Bristol

Telgraf

28 Eylül 1920, İstanbul

Güvenilir kaynaklara göre, Ekim ayının ortasından önce İngiliz ordusu İzmit cephesinden çekilecek ve bugünkü 242'nci Tugay lağv edilecektir. 9 Yunan taburu ve giderek bir Yunan tümeni, karargâhı *Derince*'de olmak üzere, bunların yerini alacaktır. Ondan sonra Avrupalı veya sömürge birlikleri değil, bir noktada Yunanlılar, Türk Milliyetçileriyle karşı karşıya kalacaktır. Boğaziçi'nin Avrupa yakasındaki 5 Fransız taburu da çekilmeyi beklemektedir.

Anlaşmanın nasıl uygulanacağı ve kış için düşünülen planlar sık sık değişmektedir. Son plana göre, dördü Hintli ve dördü beyaz olmak üzere 8 İngiliz taburu yeteri kadar top, at, makineli tüfek birlikleri ve istihkâm birlikleri ile donatılmış olarak Boğazın iki yakasında işgal ordusunu oluşturacaktır.

Bu İngiliz planı, belki de Mezopotamya'daki ciddi durum nedeniyle uygulanamayacaktır. Yunan kuvvetlerinin iki ay içinde tek başlarına İstanbul'u işgal edecekleri yolundaki haberler sürekli biçimde doğrulanmaktadır. İyi haber alan bir İngiliz istihbarat subayı şunları söyledi: *"Belki de tek çözüm yolu budur. Biz bırakırsak Yunanlılar Anadolu'da ilerlemeye devam edeceklerdir. Gerçekten de Zakharoff ve Venizelos başarılı olurlarsa, şimdiki Ermenistan sınırına kadar Anadolu'yu baştan başa geçmelerine izin verilecektir."*

Aynı zamanda, uzun süren Yunan saldırısının istenen sonuçları vermediği kabul edilmekte ve *Mustafa Kemal*'le bir uzlaşma arandığı anlaşılmaktadır. İngiliz temsilcilerinin Ankara'da onunla görüşmeler yaptığına inandıracak belirtiler vardır.

Bristol

IV. BÖLÜM

1921.
SAVAŞ YILI

Yunanlıların yayılışı, bir yandan müttefiklerin aralarında çıkan görüş farkları, bir yandan Yunan ordusunun politikayla çalkalanması, öte yandan Türklerin gösterdiği direnç nedeniyle bir noktada durduruluyor. Yunanistan'da Venizelos taraftarlarıyla, Kıralcıların çekişmesi var. 1920 yılının son aylarında, bu çekişme son noktasına varıyor. Venizelos'un seçimlerden başarısızlıkla çıkması sonucu, Kıralcılar iktidarı alıyorlar. Bu arada Ankara'daki Büyük Millet Meclisi Hükümeti, doğu cephesini, *Kafkasya* sorununu çözmek için uğraşıyor. Bu konuda Sovyetlerle ilişkiler kuruluyor. Bu ilişkiler bir ara Sovyetlerin, *Van* ve *Bitlis* hakkındaki istekleri nedeniyle bozuluyor. Sonradan düzeliyor. Sonuçta *Kars, Ardahan, Artvin* alınıyor. *Gürcistan*'la anlaşma yapılıyor. Doğu bölgesindeki sorunlar çözülüyor. Batı cephesinde ise *İsmet Paşa*'nın bu cepheye atanışı ile birlikte çetelerle düzenli kuvvetler konusunda tartışma patlak veriyor. Çarpışma ve sürtüşme *Çerkes Ethem*'in Yunanlılara sığınmasıyla son buluyor. Böylece, düzenli orduyla Yunanlıların karşısına çıkma olanağı bulunuyor. Büyük Millet Meclisinin kurduğu ilk düzenli ordunun sınavı oluyor *Birinci İnönü Savaşı*... Bununla ilgili belgelere bakalım şimdi:

Telgraf

20 Ocak 1921, İstanbul

Küçük Asya'da Yunanlılar ve Türkler arasında çarpışmalar konusunda, burada birçok haber ve söylenti dolaşmaktadır. Yunanlıların Bursa cephesinden Eskişehir çevresine kadar gelip, ondan sonra eski hatlarına geri çekildikleri kesinleşmişe benzemektedir. Yunanlıların kendi raporla-

rına göre, geri çekiliş zecri ve çabuk olmuş çok sayıda kayıp vermişler. Ayrıca çok sayıda *Venizelos* taraftarı Yunan subayının orduyu bırakıp İstanbul'a gelecekleri söylenmektedir. Türklerden gelen haberlere göre, *Bursa* geri alınmış ve *Afyonkarahisar*'dan *İzmir* yönüne doğru büyük başarılar elde edilmiş. Bu haberler teyit edilmemiştir, belki de abartılmıştır.

Kemalist kuvvetlerin Fransızlara karşı Suriye'de yığınak yaptığı yolunda haberler ve belirtiler gelmektedir. Bu belki de, Fransız askerlerinin ölümüne ve masrafa yol açan, Kemal aleyhindeki mücadele konusunda Fransa'da halk arasındaki hoşnutsuzluğu artırmak için siyasal davranış olabilir. *Sevres* Anlaşmasının değiştirilmesi bunların hepsinin önüne geçebilir.

Siyasal nedenlerle Türklerin şimdilik Yunanlılara saldırıda bulunacaklarını sanmıyorum.

Bristol

Burada Amerikan belgeleri arasında Anadolu Ajansının çıkardığı ilk bültenleri görüyoruz. Bu ilk bültenler *Fransızca* olarak dış dünyaya haber vermek için çıkarılıyordu. *Mustafa Kemal*, başka konular yanında haberleşmenin önemini anlamış ve Anadolu Ajansını kurdurmuştu. Karşılaştığımız ilk bültenler *Birinci İnönü Zaferi*'nden söz ediyor. Anlaşılan Yunanlılar Birinci İnönü Savaşını küçültmek istemişler... Anadolu Ajansı bunu yanıtlıyor. Bültenler üzerinde "*Bureau d'information-Adalia*" yazılı. Yani *Enformasyon Bürosu-Antalya*. Acaba o zaman Antalya'dan mı dağıtılıyordu bu bültenler? Onu bilemiyoruz.

Bülten
Anadolu Ajansı
Ankara 24 Ocak 1921 Numara 48

[İstanbul'dan ve iç bölgelerden bize gelen haberlere göre, kahraman Batı Ordumuzun Yunanlılara karşı kazandığı zafer, başkentte olduğu kadar, taşrada da, Türk ve Müslüman halk arasında görülmemiş bir sevinç, Hıristiyanlar ve Müttefikler çevresinde ise üzüntü yaratmıştır.

Anadolu Ajansı şunu belirtir ki, Yunan karargâhı yayınladığı gecikmiş bildiri ile, gerçek bir hücumun söz konusu olmadığını, sadece keşif harekâtı yapıldığını öne sürerek büyük İnönü Savaşında Yunan birliklerinin uğradığı yenilginin önemini azaltmaya çalışmaktadır. Ayrıca kayıplarının ciddi olmadığını iddia etmektedir. Şunu hatırlatmalıyız ki, Yunan birlikleri *Eskişehir* önünde 36 saat çarpışmak zorunda kalmışlar, büyük kayıplara uğramışlar ve kaçmışlardır. Savaş alanında 12 saat daha kalsalardı toptan yok edileceklerdi. Ayrıca belirtmek gerekir ki,

Milliyetçi Ordunun genelkurmayı, önceden hazırlanmış bir plan gereğince, son darbeyi vurmak için düşman birliklerinin Eskişehir önüne kadar ilerlemelerine göz yummuştur.

Yunanlıların yenilgisi, İstanbul'a götürmek zorunda kaldıkları çok sayıda yaralıdan bellidir. Bu da Yunan Genelkurmayının gecikmiş bildirisinin ne kadar yalan olduğunu ortaya koymaktadır.

Yunanlılar önlerinde düzensiz güçler bulunduğunu ve bunların kolayca Eskişehir önünde yok edilebileceğini sanmışlar ve böylece bir askeri geziye çıkmışlardır. Yunanlılar ile, Türkleri ezmeyi amaç edilen İngilizler, bizim morali yüksek, iyi düzenli, kahraman ve genç ordumuzun önünde şaşkınlığa düşmüşlerdir.

Yaşama hakkını ve varlığını korumak için silaha sarılan Türk ulusunu ve vatanı boyunduruktan kurtarmak görevini yüklenmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, sarsılmaz gücünü bu son zaferle bir defa daha ispatlamış ve şanını yüceltmiştir. TBMM Hükümeti, dünya haritasından Türkiye adını silmek isteyen saldırgan düşmanlara karşı şunu haykırmaktadır; yedi yüzyıla yakın kahramanlıkla dolu şanlı bir tarihe sahip ve ölmek istemeyen bir ulus yok edilemez.

Anadolu Ajansı ayrıca şunu belirtmek ister ki, vatana ihanet eden, suç işleyen ve düşmanlarımız Yunanlıların saflarına katılmak alçaklığını gösteren ünlü kışkırtıcı *Ethem*, kardeşleri *Reşit* ve *Tevfik*, ayrıca onların yolunda olanlar, kuvvetlerimiz tarafından izlenmiştir. Bu kışkırtıcılardan birçoğu öldürülmüş, hapsedilmiş ya da birliklerimize teslim olmuşlardır. Kısacası bu hainler son olarak *Sındırgı*, *Akhisar* ve *Marmaracık* yönünde yok edilmişler ya da dağıtılmışlardır. Bu başarı da kahraman birliklerimizin İnönü'deki zaferini tamamlamaktadır.

Bize gelen güvenilir bilgilere bakılırsa, son yenilgiden sonra aceleyle Bursa yönünde kaçarken Yunan birliklerinin elinden hiçbir şey kurtulmamış, düşmanlarımız, geçtikleri

her yerde köyleri ateşe vermişler, Müslüman kadın ve kızların ırzına geçmişler, yağma, hırsızlık ve katliam yapmışlardır.

Bu olayların sözde uygar Avrupa'nın yüzünü kızartması gerekir.

Müttefik hükümetler, özellikle başında *Lloyd George*'un bulunduğu İngiliz Hükümeti bu konuyu düşünürler mi acaba?]

Bülten
Anadolu Ajansı
Ankara 25 Ocak 1921 Numara 49.
İnönü Savaşı ve Yunan Bildirisi

[Anadolu Ajansı İnönü Savaşı konusunda şu bilgiyi yayınlamakla görevlendirilmiştir:

Yunan Karargâhı resmi bildirisini (bizim zaferimizle biten İnönü Savaşının tarihi) 11 Ocak 1921'den 16 Ocak 1921'e kadar yaymlayamamıştır. 17 Ocak 1921'de yayınladığı bildiride ise Yunan hareketini basit bir keşif hücumu olarak nitelendirmiş ve önemini azaltmaya çalışmıştır.

Buna yanıt olarak şunu belirtiyoruz:

1. Kuvvetlerimiz, belli bir plan çerçevesinde aldıkları emir gereğince düşmanı İnönü dolaylarına kadar çekmiştir. Öyle ki Yunan birlikleri saldırıya başladıkları noktadan 150 kilometre uzaklaşmışlardır. Böyle geniş bir alana yayılmış bir harekâta herhalde keşif hücumu denilemez.

2. Büyük İnönü Savaşı, 36 saat bütün şiddetiyle devam etmiştir ve düşman, kuvvetlerimiz karşısında dayanamamıştır, çekilmek zorunda kalmıştır. Yunanlılar büyük kayıplar vermişlerdir ve çekilişleri bir bozgun biçimini almıştır.

3. Yunan karargâhı, daha önce birliklerinin *Bilecik* ve *Bozhöyük*'e ilerlemelerini kesin bir başarı olarak ilan etmişti.

Daha sonra bu harekâtın bir keşif hücumu olduğunu söylemek acayip bir çelişkidir.]

Anadolu Ajansı
Ankara 26 Ocak 1921, Numara 50

Yalanlama

[İstanbul'da *"İleri"* gazetesi 23.12.1920 tarihli sayısında *Ermeni* gazetelerinden alarak bir haber yayınlamıştır. Buna göre *Kürtler* mahalli hükümete karşı sözde ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmayı kışkırtmak için Kürtlere bağımsız bir yönetim kurmak için söz verilmiştir. Dersim Kürtleri Fırat'ın batısında bulunan Türk köylerine saldırdıktan sonra *Ekin*'e yaklaşmışlardır. Hatta iki Rum köyünü de yağma etmişlerdir. *Ekin*'i ele geçirmek istemektedirler. Kürtler ayaklanmayı sürdürmek için gerçek hazırlıklar içindedirler.

Anadolu Ajansı, baştan aşağı uydurma ve temelsiz olan bu yalanları ve dedikoduları yalanlamakta yetkili kılınmıştır.

Ajans ayrıca, bu bölgede tam tersine *Kürtler* kadar Türk halkı arasında da tam bir sükûnetin egemen olduğunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetiyle uyum içinde ulusal savunmayı ilgilendiren konularla heyecan ve istekle meşgul olduklarını belirtir.]

İstanbul'da İngilizlerin bir uygunsuz davranışı daha

[Anadolu Ajansı, İngilizlerin İstanbul'da yeni bir kötü davranışa giriştiklerini haber almıştır.

Türklere karşı hazırlanan bu komplo üzerine şimdiden bütün dünyanın dikkatini çekiyoruz.

Türklerin bir küçük tabanca bile taşımalarına izin vermeyen İngilizler, bu defa Kırım'dan kaçan Rus askerlerinin ve Rus göçmenlerinin İstanbul'da sokak ortasında sattıkları makineli tüfek ve tüfekleri Rumları silahlandırmak amacıyla Rum Patrikhanesine satın aldırtmaktadır. 15 gün kadar önce 15 kadar makineli tüfek satın alınarak *Fener Patrikhanesi*'ne taşınmıştır.

Türk halkını kırdırmak ve böylece yeni sorunlar yaratmak amacıyla İngilizlerin, İstanbul Rumlarını silahlandırmak niyetinde oldukları açıkça ortaya çıkmış bulunmaktadır.]

Anadolu Ajansı
Ankara

1 Şubat 1921

• Sovyet Hükümeti nezdinde Doğu Ulusları Şurası üyesi yurttaş *(Echbah)* başkanlığında bir inceleme kurulu dün *Moskova*'dan Ankara'ya gelmiştir.

Bu kurul özellikle coğrafi ve ekonomik bakımdan Anadolu'nun durumunu inceleyecektir.

• *Gürcistan* Cumhuriyetini, BMM Hükümeti nezdinde temsil edecek olan Bakan *Bay Medivani* başkanlığında 7 kişiden kurulu *Gürcü* temsilcileri pazartesi akşamı Ankara'ya gelmiştir.

Delegasyon üyeleri garda Hükümet ve Dışişleri temsilcileri tarafından selamlanmıştır.

Bakan ve üyeler, Hükümet tarafından *Cebeci*'de Askeri Hastane yakınlarında kiralanan evde kalacaklardır.

2 Şubat 1921

• Ankara'ya gelen Gürcistan temsilciliği üyeleri şunlardır:

Bay Simon Medivani, Gürcistan Dışişleri Bakanlığı temsilcisi, Djonbasi ve Cartchourani, delege, General Eristavri, Binbaşı Chalighué Chouli ve *Lidenan Emeuhari ve Yüzbaşı Mahné Choulo, askeri temsilci.*

3 Şubat 1921

• Doğu ve Batı cephelerinde tam bir sükûnet var.

23 Şubat 1921
Resmi bildiri

1. Gürcistan Hükümeti nezdinde yaptığımız dostça girişimler, olumlu olarak karşılanmış, *Ardahan* ve *Artvin* kazaları Gürcüler tarafından boşaltılarak 23 Şubat 1921 tari-

hinde Osmanlı bayrağı Ardahan'a çekilmiştir. Halk askerlerimizi kentin uzağında parlak bir törenle karşılamış ve sevinç gözyaşları dökmüştür.

2. Cephe sakindir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa hazretlerine,

Kars 23 Şubat 1921-23 Şubat 1921 tarihinde sabah erkenden Osmanlı bayrağı Ardahan'a çekilmiştir. Halk birliklerimizi uzak mesafeden kucaklayarak ve öperek karşılamış, sevinç gözyaşları dökmüştür. bütün halk Büyük Meclisimiz ve Hükümetimiz için Tanrı'ya dualar etmiştir. Cephe adına heyecanla ve saygıyla, bu yeni başarısı için Büyük Meclisi kutlarım. İnanıyorum ki milli davamız kesin bir başarıyla taçlanacaktır. Ordum her zaman milli irade doğrultusunda hazırdır.

Kâzım Karabekir
Doğu Cephesi Komutanı

İKİNCİ İNÖNÜ ZAFERİ

Aradan birkaç ay geçtikten sonra Yunanlılar, yeniden bir saldırıda bulunuyorlar ve bir defa daha başlarını kayaya çarpıyorlar. Gene İnönü yakınlarında Tarih 30 Mart 1921. Bu defa Amerikan kaynakları Yunan yenilgisinden açıkça söz ediyor. Hem Atina'dan, hem İstanbul'dan gönderilen raporlar böyle. Bu zaferin hemen ardından yabancı birçok ülkenin Ankara Hükümetine karşı tutumları değişiyor. Şimdi telgrafları verelim:

Telgraf

5 Nisan 1921, Atina

Yunan ordusunun Küçük Asya'da ciddi bir yenilgiye uğradığı bugün artık kesinleşmiştir. Sert çarpışmalardan sonra Eskişehir'i ele geçirmekte başarılı olamamışlardır. Şimdi Bursa'ya ve saldırılarının başındaki hatlara çekilmektedirler. Beş bin kişinin öldüğü, çok sayıda yaralı bulunduğu, bir vagonun Türklerce ele geçirildiği tamamen kesindir. Seferberliğe direnç sürmektedir. Kentte büyük bir bunalım açık seçik bellidir. *Gounaris* bugün dönüyor. Gounaris'in başkanlığında yeni bir kabinenin oluşturulması düşünülüyor.

Hall

Telgraf

5 Nisan 1921, İstanbul

Türk ve Rum yerli kaynaklardan, Küçük Asya'daki Yunan saldırısı konusunda haberler alınmaktadır. Ancak bu haberlere nesnel gözüyle bakılamaz. Bununla beraber Yunan saldırısının başarısız olduğu anlaşılmaktadır ve başka birtakım olaylar da güvenilir haber kaynaklarından alın-

mıştır. Yunanlılar kötü komutanlık yüzünden yenilgiye uğramışlardır ve bir tümenleri hemen hemen yok edilmiştir, aşağı yukarı dokuz bin askerleri kayıptır. Yunanlılar çekilmektedir ve moralleri bozuktur. Çekilme Bursa'nın batısındaki bir hatta kadar sürebilir. Güney cephesinde de Yunanlılar gerilemiştir ama durumları kuzey cephesinden daha iyidir. Bir İngiliz generalinin komutasında İzmit'te bulunan bir Yunan tümeni, İngiliz komutanının emirlerini dinlemeyerek saldırıya katılmıştır.

Bristol

Telgraf

5 Nisan 1921, Atina

Birkaç gün önce önemsiz olduğu ilan edilen, Afyon'dan Yunan kuvvetlerinin çekilişinin, şimdi Yunan ordusunun başka bir ciddi yenilgisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bu kuvvetler halen, son Küçük Asya harekâtı başlamadan önceki hatlarında bulunmaktadır. Afyon'u tutmak için Yunanlılar Bursa'yı kötü savunulur bir durumda bırakmışlardır. Yunan Hükümeti ayrıca *Sırbistan*'ın saldıracağı korkusuyla, *Makedonya* ve *Trakya*'ya askere aldığı çok sayıda kimseyi göndermek zorunda kalmıştır. Kral'ın, *Gounaris* ve *Dousmanis*'in artık Küçük Asya harekâtını bir hata saydıklarını öğrendim. Bu koşullar altında savaşın canlılıkla sürdürüleceğinden kuşkuluyum. Hareketteki başarısızlık ağır topların yokluğundan, doğru haber almanın olmayışından ve özellikle savaş arifesinde Venizelos taraftarı subayların görevden alınmasından doğmuştur. Venizelosçuluğa karşı yürütülen bu delice nefret öyle ileriye götürülmüştür ki, Venizelosçu kadınların gönüllü hemşire olmaları bile kabul edilmemektedir. Bu nedenle kentteki askeri hastanelerde 400-500 kişiye üç-dört hemşire düşmektedir. Sansür en sonunda uygulanmaya başlanmış ve anayasal gereklerle bir yarı sıkıyönetim gelmiştir.

Hall

VELİAHTIN OĞLU DAMAT FARUK ANADOLU'YA GEÇMEK İSTİYOR...

Kurtuluş yıllarının ilginç olaylarından biri Hanedan'dan *Ömer Faruk Efendi*'nin Anadolu'ya geçmek istemesidir. Ömer Faruk Efendi, *İnebolu*'ya kadar gelmiş, ancak *Mustafa Kemal Paşa* onun Anadolu'ya girme istemini reddetmiştir. *Jaeschke*'ye göre Mustafa Kemal, İnebolu'da bulunan Ömer Faruk'a çektiği telgrafta *"Şimdilik İstanbul'da temdidi ikamet buyurmaları... Hamiyeti vataniye iktiasından görüldüğü..."* gerekçesiyle Anadolu'ya girmesini uygun görmemiştir.

Bu konuda Amiral Bristol'un İstanbul'dan Washington'a çektiği bir telgrafı Amerikan belgeleri arasında buluyoruz:

10 Mayıs 1921, İstanbul

Sultan'ın damadı ve aynı zamanda Veliahtın oğlu, *Damat Faruk'un Ankara*'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığı, Milliyetçilerle Bolşevikler arasındaki dostane ilişkilerin bir prensin hizmetlerini güvenilir olmaktan çıkardığı gerekçesiyle Milliyetçi Hükümetin onun hizmet sunuşunu reddetmesi üzerine, geri döndüğü güvenilir kaynaklarca haber verilmiştir.

Bristol

SİLAH BULMA ÇABALARI

2'nci İnönü Zaferinden sonra Ankara hükümeti silah bulma çabalarını yoğunlaştırıyor. Bu dönemde Sovyetlerden silah yardımı alıyoruz bir miktar. Ancak bununla yetinilmiyor. İtalya'dan, Almanya'dan, giderek Amerika'dan silah almak için girişimlerde bulunuluyor. Amerika'dan *Winchester* fabrikalarından 300 bin mavzer tüfeği ve 6 milyon fişek alınmak isteniyor. Ortaya çıkan Amerikalı aracı, ABD Dışişleri Bakanlığından bunların satılmasında bir sakınca olup olmadığını soruyor. ABD Dışişleri Bakanlığı, Türklerin Yunanlılarla savaş halinde olduğu, bu nedenle Amerika'nın çarpışan taraflara silah satamayacağı gerekçesiyle bu izni vermiyor. Neyse ki o zamanlar Amerika, iki tarafa da silah vermiyormuş hiç olmazsa...

Şimdi Türkiye'nin silah bulma çabalarıyla ilgili bu belgelere bakalım:

Telgraf

21 Nisan 1921, Roma

Buradaki Kemalist temsilciliği sekreterinin benim özel sekreterime haber verdiğine göre, Ankara Hükümeti Kemalist temsilciliğine, Küçük Asya'dan Yunanlılara karşı Türk Milliyetçi birlikleri tarafından kullanılmak üzere *Almanya*'dan iki yüz araba dolusu silah ve cephane satın alınması ve İtalya yoluyla gönderilmesi konusunda telgraf çekmiştir. Aynı kaynağa göre Kemalistler, silah satın almak için İtalyan Hükümetiyle dostça ancak sonuçsuz görüşmeler yürütmektedir. Bu haberin ve Bolşevikleştirilmiş geniş bir Kemalist ordusunun *Enver Paşa* komutasında Ortadoğuda İngilizlere karşı kullanılmak üzere Rusya'dan Erzu-

rum'a geldiği yolundaki basın haberlerinin doğru olduğuna inanılmaktadır.

Johnson

Johnson'un Roma'dan gönderdiği 30 Nisan 1921 tarihli bir telgrafa göre,

Gizli ve gayri resmi bir anlaşmayla İtalyan-Kemalist ticari sözleşmesinin onaylanması karşılığı olarak İtalya 25 Nisan tarihinde *Taranto*'dan Antalya'ya 50 milyon İtalyan lirası değerinde cephane göndermiştir.

Yazışma
Winchester Otomatik Silahlar Şirketi
New Haven, Conn, U.S.A.

28 Mayıs 1921

Bay Frank S. Bright
Colorado Building
Washington D.C.

Azizim Mr. Bright,

New York'lu *Bay W. Scott-Broody*'den bir yazı aldık. Kendisinin *Londra*'da ve *Paris*'te büroları bulunduğunu bildiriyor ve Türk Hükümeti için almak istediği silah ve mermiler için fiyat istiyor. Fiyat için isteğin kendisine, yeni Türk Hükümetinde en etkili bir kişi olduğu sanılan *Ethem (Edam)* Beyden geldiğini belirtiyor.

Bu yazı ile ilgili olarak pazarlıklara girişmeden önce, bu konuda hükümetimizin tutumunu öğrenmek istiyoruz. Bu konuyu Dışişleri Bakanlığından sorup bize telgrafla bildirirseniz mutlu olacağız.

Dışişleri Bakanlığından kimi görmeniz gerektiğini tamamen size bırakıyoruz. Ancak yazıda söz edilen 300.000 tüfek ve 600 milyon mermidir. Sanıyorum Dışişleri Bakanı *Hughes*'in kişisel dikkatine sunulacak kadar önemli bir miktardır.

Bizim bildiğimiz kadar bu konuda başka bir yapımcıya yanaşılmamıştır, bu bakımdan telgraf çekince konu-

dan söz açmayın, sadece incelemelerinizin sonucunu bildirin.

Saygılarımla
Winchester Şirketi
Dış Satışlar Müdürü
H. F. Beebe

ABD
Dışişleri Bakanlığı
Yakındoğu İşleri Bölümü
Bakan yardımcısı için memorandum

Azizim Mr. Fletcher

Winchester silah şirketinin Washington temsilcisi *Frank S. Bright*, dün bana gelerek kumpanyasının dış satışlar müdüründen aldığı bir mektubu gösterdi. Bu mektubun bir kopyası eklidir. Göreceksiniz ki, sözde *"Yeni Türk Hükümeti"* Winchester şirketinden 300.000 tüfek ve 600.000.000 mermi almak istemektedir. Mr. Bright'a, "Yeni Türk Hükümeti" deyiminin ne anlama geldiğini, *Ethem (Edam)* Beyin kim olduğunu bilmediğimi, dolayısıyla bakanlığın bir açıklama yapacak durumda bulunmadığını bildirdim. Bununla beraber söz konusu hükümet ve *Edam Bey* hakkında daha başka bilgiler almaktan mutlu olacağımı söyledim. Sanırım daha fazla bilgi almak için kumpanyasına telgraf gönderdi.

"Yeni Türk Hükümeti" Ankara'daki Milliyetçi Hükümet ise, bana öyle gelir ki bu silahlar büyük bir olasılıkla Türkiye'ye değil Bolşevik Rusya'ya gidecektir.

Okunamadı
Dışişleri Bakanı adına
W. Scott Boddy
London-Paris

1 Haziran 1921, New York

Sayın Charles Evans Hughes
Dışişleri Bakanı
Washington, D. C.

Efendim,

Paris'ten bir arkadaşımdan aldığım mektupta, Türk Hükümeti için;

300.000 mavzer, 1908 modeli 7,9 kalibrelik ve 600.000.000 mavzer fişeği satın almak üzere fiyat istenmektedir. Fiyat uygun bir Amerikan limanından F.O.B. olacaktır.

Bu konuyu yapımcılarla şimdiden tartışıp incelemeler yapmış, *Springfield* ve *Philadelphia*'daki Birleşik Devletler cephanelerine –bu silahlardan ve mermilerden hazır bulurum diye– yazmış olmakla birlikte, daha ileri gidebilmem için bu işin bir ilke olarak Birleşik Devletler Hükümetince reddedilecek bir şey olmadığından emin olmalıyım. Bu konudaki görüşmelerimi sürdürüp sürdüremeyeceğim konusunda beni aydınlığa kavuşturmanızı dilerim.

Saygılarımla
W. Scott Broody

27 Haziran 1921

Mr. W. Scott Broody'ye

Efendim,

Dışişleri Bakanlığının 300.000 mavzer tüfeği ve 600 milyon fişeğin Türk Hükümetine satılmasına izin verip vermediği konusundaki 1 Haziran 1921 tarihli mektubunuzu aldık.

Size haber vermek isterim ki, Bakanlığın kanısınca Yunanlılar ve Kemalistler savaşa girişmişlerdir. Savaşan kuvvetlerden birinden birine yardım ya da işbirliği yapılmamalıdır.

Dışişleri Bakanı adına
imza

Sakarya savaşı öncesi Atina'da durum

Telgraf

30 Haziran 1921

Venizelosçu olsun, Kralcı olsun Yunan gazeteleri, genel olarak Müttefiklerin uzlaşma önerisinin hükümetçe reddedilmesini olumlu karşılıyor. Venizelosçular İzmir'in bırakılması telkinini duymak bile istemiyorlar. Kuşkusuz tepe noktaya erişmiş koşullar altında *Konstantin*'in bir uzlaşmayı kabul edemeyeceği genel izlenimi yaygındır. Yunan ordusunun Türklere karşı geçici bir zafer elde edebilmesi halinde, Konstantin muzaffer bir biçimde Atina'ya dönebilir. Ondan sonra İzmir'i bırakmaya zorlanırsa, o zaman yapabilir ve bunu da dış güçlerin isteği gibi gösterebilir. Taarruz yapılırsa bunun amacı, tahtı ve bugünkü hükümeti kurtarmak olacaktır. Bütün Yunanistan'ın dikkati İzmir'e ve oradaki yetkililere yönelmiştir. Atina'daki durum ise kötüden berbata dönüşmüştür. Amerikalılar dahil yabancı şirketler için, iş durumu çok kritiktir. Konsorsiyum yabancı paraların alış ve satışını durdurmuştur.

Hall

Yunanlılar on beş köyü yakıyor

Telgraf

3 Temmuz 1921

Yabancı bir kaynaktan öğrendiğim, ancak teyit ettiremediğim bir habere göre iki Bolşevik süvari tümeni *Sivas* dolaylarında, iki piyade tümeni ise Erzurum yakınlarında görülmüştür.

Yunan birlikleri İzmit'te Türk köylerini yakmıştır. Bir savaş gemimiz yanmakta olan 15 köy görmüştür.

Bristol

23 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan Büyükelçiliğinin Washington'da yayınladığı basın bildirisi şöyle:

"Gazetelerin cepheden öğrendiğine göre *Eskişehir* ve *Kütahya*'daki Türk ordusunun kalıntıları, Ankara yolu üzerinde izlenmektedir. Türkler kuvvetlerini toplamaya çalışmaktadırlar. Uçaklar trenleri bombalamaktadır. Yunan süvarisi Ankara demiryoluna paralel hatlarda ilerlemektedir. Alınan esirlerin ve ele geçirilen savaş malzemesinin sayımı on gün alacaktır. *Kemal*, Yunan Genelkurmayının planlarından habersizdi, bozgun biçiminde çekilmesi de rakiplerinin stratejik yetenekleri ve Yunan askerlerinin hızı karşısında şaşkınlığa uğradığını kanıtlamaktadır. *İsmet Paşa (Esmet Pasha)* yaralanmıştır ve Genelkurmay Başkanı öldürülmüştür. Türkler, İzmit Yarımadasını boşaltmışlardır. *"Kronika"* gazetesinin İstanbul'dan öğrendiğine göre Türkler aşırı bir korku içine düşmüşlerdir. Bir gösterici grubu, yalan haberleri protesto için Kemalist gazetelerin bürolarına girerek eşyaları parçalamıştır. *Kral Konstantin*'in portreleri çok sayıda satılmıştır. Anadolu'dan gelen haberler Ankara'daki durumun çok kritik olduğunu göstermektedir. Bölücü akımlar güç kazanmaktadır. Kürtler ve Kemalistlerin düşmanları, onu devirmeyi ve tutuklamayı planlamaktadırlar. *Kemal*'in en iyisi İstanbul hükümetine başvurup ne pahasına olursa olsun barış istemesi gerekmektedir. Ankara halkı Sivas'a sığınmıştır.

Harekâtın gidişi, savaşlar ve sonuçları, askeri durumun açıklığı, Kemalistlerin kendilerini savunmak istediklerini ve önceden hazırlanmış yerlerde savaş kazanmayı düşündüklerini gösteren karşı konulmaz kanıtlardır. Yunan saldırısını kırmak istediklerini ve Yunanlıları denize dökmek umudundan caymadıklarını açıklamışlardır. Stratejik geri çekilme, Yunanlıları içeri çekme ve onları yorma konusundaki bütün haberler, haklı barış davasını ve gerçeği saptırarak *Kemal*'e yardım anlamına gelmektedir.

Yunan Büyükelçiliği"

Telgraf

2 Eylül 1921, Atina

Sakarya nehrinin kıyılarında bir haftadır süren savaş Yunanlıların lehine dönmüşe benzemektedir. Yunanlılar birkaç gün içinde Ankara'ya varmayı umut ediyorlar.

Hall

14 Eylül 1921, Atina

Yunanlıların Ankara'yı ele geçirdikleri yolundaki gazete haberleri yanlıştır. Tam tersine resmi bildiri bir haftadır yayınlanmamıştır, ayrıca Yunan ordusunun ağır kayıplara uğradığı haberleri gelmektedir. Görünüşe göre Türkler iyi savaşmaktadır, ancak dirençlerinin Ankara'nın ele geçmesini önleyeceğine inanılmamaktadır. Bununla beraber, bu konudaki gecikme yağmur mevsiminin yaklaşması, ulaşım sorunlarını artıracaktır.

Hall

17 Eylül 1921, Atina

Dün gece Yunan ordusunun Ankara'yı ele geçirmekten cayıp geri çekilmekte olduğu resmen açıklanmıştır.

Hall

29 Eylül 1921, Atina

Yunan ordusunun geri çekilişi ve verdiği kayıplar konusundaki ayrıntılar, halktan gizli tutuluyor, Kral bugün Atina'ya döndü. Bakanlar Kurulu, *Afyon, Kütahya* ve *Eskişehir* hattına kadar işgal edilmiş bölgeyi Yunanistan'a bağlamak ve gelirlerini almak konusunu görüşmek üzere toplanacak. Hükümetin durumu umutsuz.

Hall

V. BÖLÜM

SAKARYA SAVAŞINDAN SONRA

Sakarya Savaşının başarıyla sonuçlanması üzerine herkesin dikkati Ankara'ya yöneliyor. Birbiri ardından diplomatik heyetler gelip gidiyor. Ankara'da ortaya çıkan bu yeni güç, yaşayabildiğini kanıtlamıştır artık. Şimdi belli başlı ülkeler, ya barış yapmak, ya da imtiyazlar koparmak için Ankara'ya geliyorlar. O günlerdeki durumla ilgili Amerikan raporlarını sunuyoruz:

Rapor

5 Ekim 1921

Sayın
Dışişleri Bakanı
Washington

Efendim,

Bakanlığa saygıyla sunmak isterim ki, Anadolu'da Yunanlılara karşı Türklerin kazandığı başarı ve Ankara'nın Yunanlıların eline düşmesi tehlikesi kalktıktan sonra, Kemalistlerin başkentinde diplomatik ve siyasal faaliyetler belirli bir biçimde artmıştır. Ankara'da ne olup bittiğini güvenilir kaynaklardan doğru olarak almak olanağı yoksa da, aşağıdaki gelişmeler belki bakanlığın ilgisini çeker:

1. Bildiğim kadarıyla bir zamanlar Fransız Meclisinin Dış İlişkiler Komisyonu Başkanı ve Fransız politikasının aktif siması olan *Franklin Bouillon*, bu yakınlarda Ankara'ya gitmiş ve Fransızlarla Kemalistler arasında bir anlaşma taslağını da beraberinde götürmüştür. Bu anlaşma konusunda hiçbir ayrıntı açıklanmamış olmakla beraber, *Bouillon*'un *Kilikya*'da Fransız kuvvetlerine ait büyük mühimmat parçalarını Kemalist yetkililere devrederek, karşılığında Anadolu'da Fransa'ya ticari imtiyazlar alma konusu-

nu görüştüğü söylenmektedir. Ayrıca söylenenlere bakılırsa anlaşmanın amacı Fransızlarla Kemalistlerin Kilikya ve Suriye'deki ilişkilerini barışçı bir zemine oturtmaktır. Bouillon'la yapılan görüşmeler son derece gizli tutulmaktadır.

Bakanlık ayrıca hatırlayacaktır ki, Bouillon beş ay kadar önce de Ankara'ya gelmiş, o zaman yaptığı görüşmeler bir sonuç vermemişti. Anlaşılan Milliyetçi yetkililer, Kütahya, Eskişehir ve Afyon gibi önemli demiryolu merkezlerinin Yunanlılarca işgal edildiği zamana göre, bugünkü başarılarından sonra, aşırı olmayan görüşleri mantık içinde dinleyebilecek duruma gelmişlerdir. Anadolu'daki *Fransız* ve *İngiliz* esirlerini serbest bırakmaları bu durumun bir kanıtıdır.

2. *Mümtaz-üd-Dövle* başkanlığında bir *İran* heyeti Ankara'dadır. İran Hükümetinin, Ankara yetkilileriyle *Ankara-Afganistan* anlaşmasına benzer bir anlaşmayı görüştükleri anlaşılmaktadır.

3. *Afganistan* ordusunun yeniden düzenlenmesi için 45 Türk subayından kurulu bir Türk heyetinin Afganistan'a gitmekte olduğu bildirilmiştir. Bu iş, Türkiye ile Afganistan arasındaki anlaşmanın hükümlerine uyularak yapılmıştır. Bakanlık, belki de Türkiye ordusunun böyle uzak bir yerdeki görev için, bu kadar çok sayıda nasıl subay ayırabildiğini merak edebilir. Bu belki, bana verilen bazı bilgilerde belirtildiği gibi Türk ordusunun subay kıtlığı çekmediği –gerçekte birliklerin sayısıyla karşılaştırınca, tam tersine fazla subayla dolu olduğu– biçiminde açıklanabilir.

4. Teyit edilmeyen söylentilere göre 14 ünlü Müslümanın yer aldığı bir *Hint* heyeti Ankara'dadır. Hint Müslümanlarının eylemleriyle, Türkler ve İslam dünyası arasında uyum kurmaya çalışmaktadırlar.

5. *Kars*'ta bugünlerde önemli bir konferans toplanmıştır. *Bolşevik Rusya, Azerbaycan, Gürcistan* ve *Ermenistan* temsilcileri ile Türk temsilcileri, Rusya, Kafkas ülkeleri ve Türkiye arasındaki çeşitli sorunları çözümlemek için görüşmelere girişmişlerdir.

6. Yunanlıların Anadolu'da kesin bir zafer kazanmakta

başarısızlığa uğramaları İngiliz yetkililerinin, davranışlarını etkilemiştir. İstanbul'daki İngiliz askerleri öteden beri açıkça hükümetlerinin Yunanlılara maddi ve manevi destek olma konusundaki politikasını eleştirirlerdi. Şimdi Yunanlılar, son saldırılarındaki amaçlarına, yani Ankara'yı ele geçirmek ve Kemalist orduyu yok etmek amaçlarına ulaşmakta başarısızlığa uğrayınca, İngiliz subaylarının tavsiyelerinin ağırlık kazanması olanağı bulunabilir.

Yakındoğu'daki İngiliz politikası Türk-Yunan savaşı nedeniyle acayip bir çelişkiye düşmüştür. İngiliz ticari çıkarları daima Yunanlıları tutar, bu bölgedeki İngiliz-Yunan ticari işbirliğinin pazarları denetim altına alabileceğine inanılır. Kuşku yok ki bu gibi çıkarlar İngiliz Hükümetini etkilemektedir. Ayrıca Yunanlıları, Anadolu'yu denetim altına almak için en iyi öğeler sayan İngiliz politikacıları ve diplomatları vardır. İngilizler bu bölgeyi doğrudan doğruya kendi egemenlikleri ya da koruyucu etkileri altına almayı istemeyebilirler.

İngilizlerin sömürge çıkarlarının ise, bu ticari ve politik çıkarlara aykırı düştüğüne inanılmaktadır. Örneğin, hiç kuşku yoktur ki *Hindistan Dairesi*, Türk aleyhtarı bir politikanın Hindistan Müslümanlarını etkileyeceğinden, böylece İslam dünyasını İngilizlere karşı birleştirip ayaklandıracağından korkmaktadır. Ayrıca ister Çarcı, ister Bolşevik olsun Rusya'daki bir hükümetle İngiltere arasında İran, Afganistan ve Ortadoğu'da çıkması kaçınılmaz zorluklara karşı, Türkü düşman yapmaktansa dost yapmanın daha yararlı olacağını düşünenler vardır.

Öyleyse İngiliz Hükümeti, tam bir Türk aleyhtarı politikayı kabul edinceye kadar tereddütler geçirmiştir ve ancak Yunanlıların başarısından emin oldukça, onlar eylemli İngiliz desteği alabilmişlerdir. Yunanlıların başarısızlıkları karşısında İngiliz politikasında bir değişiklik olursa bu beni şaşırtmayacaktır. Ve her gün daha iyi görülmektedir ki Yunanlılar istediklerini Türklere kabul ettirecek kadar güçlü değillerdir.

Mark L. Bristol

18 Kasım 1921 tarihli bir istihbarat raporu

Anadolu'dan gelen bir subaydan alınan bilgiler:

"Ordu'da çok sayıda kaçak var. Üniforma yok. Askerler, askere alındıkları elbiselerle cepheye gönderiliyor. İçlerinde çok azı İngiliz ve Fransız üniforması taşıyor. Yiyecekleri, Anadolu'dan elde edilebilmesine rağmen kötü, genellikle bir avuç tahıl ve ekmekten ibarettir.

Teknik malzeme diye bir şey yok. Yeteri kadar tüfek ve fişek yok ve ordu, *Sovyet Hükümeti* ne vermişse onunla yürüyebiliyor. Birlikler *Alman, İngiliz, Türk* ve *Rus* silahlarıyla donatılmış durumda. Muhbir, üzerinde R.S.F.S.R. yazılı vagonlar, 1920-21 modeli dragon tipi tüfekler ve süvari tipi karabinler gördüğünü söyledi. Tüfeklerin dipçikleri zayıf ve kolaylıkla kırılabiliyor, madeni kısımları ise besbelli ki eski tüfeklerden alınmış.

Kemal Paşa'nın ordusunda Rus yok, gerçekte bunlar alınmamış. Sadece Kafkasya'dan gelen Müslümanlar var. *Dağıstan*'dan gelen 20 atlı, Ankara'ya subay okuluna gönderildi. *İnebolu*'da Sovyet temsilcisi yok.

Sovyet Hükümetiyle ticari ilişkiler düzenlenmişe benziyor. Dört taka Batum'a buğday, yulaf ve saman getirdi. Saman ve yulaf *Bakü*'ye gönderildi. Buğday da *Tiflis*'teki Ordu un fabrikasına.

Ayrıca Kuzey Kafkasya'da *Enver*'in propagandasının etkisiz kaldığı bildirildi. 300 kişi hizmete gönüllü olmuş, bunlardan 35'i atlı. Atlılar Azerbaycan'a gönderildi, geri kalan *Demirhan*'da eğitim görüyor, ancak 50'si kaçtı.

Azerbaycan'da askere alma iyi gidiyor ve bunlar kısa zamanda Anadolu'da bekleniyor."

BRISTOL'UN, YUNANLILARIN İZMİR'İ BOŞALTMASI GEREKTİĞİ KONUSUNDAKİ RAPORU

Sakarya Savaşından sonraki gelişmeler içinde ABD Yüksek Komiseri *Bristol*'un bir ilginç raporu dikkatimizi çekiyor. Bristol, barışın kesinlikle sağlanabilmesi için Yunanlıların İzmir'i boşaltmaları gerektiğini öne sürüyor. Bunun gerekçelerini anlatıyor. Yunanlılar boşaltmıyorlar İzmir'i... Ama bir yıl sonra denize dökülüyorlar.

İşte Bristol'un raporu:

Rapor

22 Kasım 1921, İstanbul

Sayın
Dışişleri Bakanı
Washington

Efendim,

Yakındoğu'da son üç yılın olaylarını izleyen bir kimse, kendini iyimser olmak lüksüne bırakamaz. Ancak iki hafta önce olayların barışçı bir uzlaşma yolu üzerinde ilerlediği izlenimini ortaya çıkarmıştır. *Fransız*lar *Kemalist*lerle bir anlaşma imzaladılar. *İtalyan*lar da onları izlediler. Belki de *İngiliz*ler de aynı yolda bir davranış içine gireceklerdir. Bununla beraber ufuk bir defa daha kararmıştır. İngilizler gene de Yunan Hükümetine para ve vaat biçiminde cesaret vereceğe benzemektedirler. Yunanlılar da sonuç olarak Anadolu'daki çılgınca mücadelelerini sürdüreceklerdir. İngilizlerin, Müttefik dayanışması açısından, Fransızların Kemalistlerle ayrı bir anlaşma yapmasından yakınmalarında haklılık payı vardır. Ve yayınlanmamış anlaşmanın Türklerle Fransızlar arasındaki gizli hükümleri konusunda söylenen doğruysa, Fransızların attığı adım Yakındoğu'da gelecekte anlaşmazlıklar çıkmasına neden ola-

bilir. Bununla beraber Fransız görüşüne büyük sempati duyuyorum, hiç olmazsa gerçek durumu kavrayıncaya kadar ne yapacağını bilmeyen İngilizler gibi sonsuza dek beklememişlerdir. İngilizlerin Yunanlıları desteklemeleri, Fransızların ve İtalyanların tek başına girişimde bulunmalarına neden olmuştur. İngilizler bu destekleme politikasını sürdürürlerse, bir yanda İngilizler, öte yandan Fransızlar ve İtalyanlar olmak üzere bu parçalanma nasıl önlenebilir? Bunu görmek güçtür.

Yunan Başbakanı *Gounaris*'in Londra'daki görüşmelerinin uzaması, Türklerin kuşkularını artırmıştır ve onları İzmir ve belki de Trakya boşaltılmadan barış yapılamayacağı görüşüne daha sıkı bağlamıştır.

Teyit ettiremediğim, ancak özel bir kaynaktan, İstanbul Hükümeti Dışişleri Bakanı *İzzet Paşa* ile Ankara'da *Mustafa Kemal* aralarındaki telgraflaşma hakkında bir bilgi aldım. Bu bilgi Ankara Hükümetinin neler düşündüğüne ışık tutmaktadır:

"İsmet Paşa Ankara'ya gönderdiği telgrafında İngilizlerin, Fransızların Bouillon'la yapılan görüşmelerde Fransızlara tanınan ayrıcalıklara kızdıklarını bildirmiştir. Mustafa Kemal ise yanıtında Fransızlara tanınan ayrıcalıkların ancak Türkiye ile genel bir anlaşma imzalandıktan sonra yürürlüğe gireceğini, Gounaris'in Londra'daki sürüp giden varlığının böyle bir barışçı çözüme yardımcı olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca, Yunan ordusu genelkurmay başkan yardımcısı Albay Stratigos'un İngiliz Genelkurmayı ile her gün görüşüp dersler aldığını, Yunanlıların İngilizlerin desteğini kazanmak için Yunanistan'da ve işgal bölgesinde geniş ayrıcalıklar tanımayı önerdiklerini, eklemiştir. Bunların karşılığı olarak Yunanlılar mali yardım ve yeni bir askeri harekâta girişmek için cephane yardımı beklemektedirler. Mustafa Kemal ayrıca Gounaris'le görüşmelerin mahsus uzatıldığını, böylece Avam Kamarasının tatile girdiğini ve burada Yunanlılara yapılacak yardımın eleştirilmesinin önlendiğini telgrafında belirtmiştir."

İngiliz ajanı olmakla ünlü bir Türk, İstanbul'da iyi haber alan bir kişiye, İngilizlerin şimdi hangi koşul altında olursa olsun Türklerle barış yapmayacağını, Yunanlıların baharda son bir saldırıya hazırlandıklarını, Yunan saldırısı ile birlikte, Kürtlerin arkadan Mustafa Kemal'e saldıracaklarını bildirmiştir.

Bu gibi haberler kuşkusuz propaganda olmakla birlikte, Türkleri mücadeleden alıkoymak amacıyla çıkarılmaktadır. Son zamanlarda, İngilizlerin Kürdistan'da faaliyette oldukları, hem de Mezopotamya'nın kuzey sınırını korumak, belki de Anadolu'ya saldırıda bulunurlar umuduyla Kürtleri kullanmak istedikleri yolunda söylentiler çıkarılmıştır.

İngiltere'de iken İngiliz kabinesiyle Türkiye durumunu görüşen ve yakınlarda İstanbul'a dönen İngiliz *işgal komutanı General Harrington* birkaç gün önce Padişahla uzun bir görüşme yapmış ve bu görüşmeye yerel basında geniş yer verilmiştir. Görüşmeyle ilgili şu açıklama yapılmıştır:

"Padişah hazretleri Yıldız sarayında işgal orduları komutanı General Harrington ile özel bir görüşme yapmıştır. Görüşme çok samimi geçmiş ve bir saatten fazla sürmüştür. Bu görüşmenin, barış ve her iki ülkenin çıkarları açısından, Hilafet'le Büyük Britanya'nın dostça ilişkilerinin yenilenmesi için bir başlangıç olması ümit edilmektedir."

Buradaki bilgiden Padişahla Ankara arasındaki ilişkilerin hiç de candan olmadığı bir defa daha anlaşılmaktadır. Bu ilişkilerin karşıt olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Padişahı, Halife olarak Ankara Hükümetine karşı oynamak ve kendini Hilafetin koruyucusu göstererek İslam dünyasını Ankara Hükümetinin aleyhine çevirmeye çalışmak, yararsız, eski bir İngiliz oyunudur.

Yakındoğu'daki bugünkü İngiliz politikasıyla ilgili olarak şu etkenler, dikkate alınmalıdır:

1. İngilizler, İngiliz İmparatorluğundaki öteki Müslümanları etkileyeceği kuşkusuyla Türkiye ile barış yapmakta kararsızdır. Bir zamanlar İngiliz sömürge idaresi, Türkiye'ye karşı hoşgörülü bir politika izlenmesi, İstanbul'da

Padişah otoritesinin güvence altına alınması politikasından yanaydı, ama o zamanlar Türkiye, İngilizler tarafından yenilmiş ve dizleri üzerine düşmüş durumdaydı. Şimdi ise Türkiye, dünyaya meydan okumuştur ve bu meydan okumada bir ölçüde başarılı olmuştur. Artık sömürge idaresi, bir Müslüman kuvveti kabul edip Müslüman çıkarlarına uygun bir barışa razı olması halinde ortaya çıkabilecek ciddi sonuçları göz önüne alırsa buna hiç şaşmam.

2. *Lord Curzon*'un politikası baştan beri kuşkusuz Türk aleyhtarı idi. Onun İran'daki politikası iflas etmiştir. Türkiye'deki politikası da aynı durumdadır. Gene de bir İngilizin inatçılığıyla, Türklere karşı Yunanlıları destekleyerek, başlangıçta yaptığı hatayı kabule yanaşmamaktadır.

3. Geniş İngiliz ticari çıkarları Yunanlıların başarısına bağlanmıştır. *Lloyd George* üzerindeki etkisi ünlü olan *Sir Basil Zakharoff*'un Yunan politikasının başarısına mali yönden iyice karıştığına inanılmaktadır.

Yunanlılar İzmir'de kaldıkça Anadolu'da uzun süreli bir barışın sağlanabileceği kanısında değilim. Er ya da geç İngilizler bunu kabul edeceklerdir. Ama korkarım bu gerçekleri kavramaya henüz hazır değillerdir. Ve bu nedenle Yakındoğu'ya barışın gelmesi umut ettiğim kadar yakın değildir.

Saygılarımla.

Bristol

GILLESPIE ANKARA'DA

Amerikalılar, Ankara'da ne olup bittiğini öğrenmek için, önce yardımcı ticari komiser *Julian E. Gillespie*'yi gönderiyorlar. Gillespie'ye verilen talimat, kendisinin diplomatik yetkisi olmadığını belirtmesi, Amerikan Ticaret Bakanlığının bir memuru olarak sadece ekonomik olanakları incelemek için geldiğini söylemesi yolundaydı. Gillespie, 1922 yılının Ocak ayında *İnebolu* üzerinden Ankara'ya geliyor. Ve Ankara'da çok iyi karşılanıyor. herkes ilgi gösteriyor ona. Ondan önce gelmiş olan gazeteci *Clair Price* var. *Yeni Gün* gazetesi bu gazeteciden *"Türkiye'nin büyük dostu Clair Price"* diye söz ediyor. Bu arada Price işini bitirip İstanbul'a dönerken Gillespie, onun aracılığıyla bir mektup gönderiyor *Amiral Bristol*'a. Önce bu mektubu, sonra Gillespie'nin resmi raporunu, ayrıca Gillespie'nin sorularına Rauf Beyin verdiği yanıtları sırasıyla aşağıda veriyoruz.

GILLESPIE'NİN BRISTOL'A MEKTUBU

10 Ocak 1922, Ankara

Kişisel

Azizim Amiral,

Price yarın ayrılacağı için bu fırsattan yararlanarak size sansürsüz bir mektup yazıyorum.

Ukrayna heyetinden bir ya da iki gün sonra buraya geldim, her şey hareketliydi. Anlaşma konusunu çözümlediklerinden beri daha sessizler. Anlaşmanın bir kopyasını aldım, beraber getireceğim. Bu anlaşma, *Kars*'ta *Gürcü*ler ve *Azerbaycan*'la imzalanan anlaşmaları izlemiştir.

Bolşeviklerin burada bir elçilikleri var, Afganların da.

Yeni Rus Büyükelçisi yolda. Bu elçi eskiden Riga'daydı ama adını unuttum. Azerbaycanlıların da burada bir elçiliği var. 18 yaşlarında bir askeri ataşeleri ve 47 kişilik mensupları var.

Buhara heyeti de geldi ama şimdiye kadar bir şey yapmadı. Yeni *Kırım* Cumhuriyetinden de bir heyet bekleniyor. Bir Milliyetçi büyükelçi ve beraberindeki heyet *kabule* gönderilecek. İkinci kâtip, *Bekir Sami Bey*in sekreteri olan *Naci Bey* olacak. *Naci Bey Glasgow* kolejinden mezun ve bana gerçekten çevirmenlik yaptı. *Dunn*'ı tanıyor, bu da bize ortak konular çıkardı. İran heyetinin *Batum*'da olduğu ve *Samsun* üzerinden geleceği bildirildi.

Ben Ankara'ya geldiğim zaman, Savunma Bakanı *Refet Paşa*, İnebolu'ya gidişi ve orada *Edwards, Henry* ve kumpanyası ile buluşması konusuyla ilgili olarak Mecliste hafif ateşte kızartılıyordu. Bütün birleşimler gizliydi basında bir şey yazılmadı, dışarıya da bir şey sızmadı. Dışişleri Bakanlığında, Yusuf Kemal'in kayınbiraderiyle günde 12 ya da 15 saat birlikte olmama rağmen, *Edwards*'a ait haber alamadım. Refet Paşanın hikâyesi ise *İnebolu*'ya bunlardan 20 bin tüfek ve cephane konusunda teklif almak için gittiği yolundaydı.

Yusuf Kemal Bey, Rauf Bey, Fethi Bey, Dr. Adnan Bey ve *Celal Bey*le tatmin edici birçok görüşmeler yaptım. Malta'dan döner dönmez Bayındırlık Bakanı olan *Rauf Bey*, çok açık konuşuyor. Bana açıkça hükümetin şu iki şeyi istediğini bildirdi: 1) Savaşı başarıyla bitirmek ve savaştan sonra yapılan barış konferansında "şu imtiyazlar daha önceden başkalarına verilmiştir" diyebilmek... Amerikan sermayesi ve işadamları tercih edilmektedir. Çünkü hükümet verilen haklar karşılığında bunlardan kredi sağlamanın mümkün olduğu umudundadır. 2) Amerikan Hükümetinin, Amerikan şirketlerinin haklarını, İngiliz ve Fransızların baskılarına karşı koruyabileceğine inanmaktadırlar. 3) Amerikan sermayesi tercih edilmektedir. Çünkü sonradan Amerikan Hükümetinin bu sermaye yüzün-

den içişlerine karışmayacağına inanılmaktadır. Bütün bunlar hoş, ama bana olumlu ve somut bir şey gösterinceye kadar, sessiz kalacağım.

Bu konularda Rauf Beyle çeşitli görüşmelerim oldu ve kendisine yanıtlamak isterse diye 40 soru verdim. Bazı sorularıma yanıt alabileceğimi sanmıyorum. İşleri bilmece haline sokmak için 7 Ocak Cumartesi günü *Rauf Bey*, Meclise istifasını verdi. Mecliste bir konuşma yapmadan bu istifası kabul edilmedi. İstifasının nedeni olarak sağlık durumunu öne sürdü. Malta'da hapisteyken sağlığının bozulduğunu söyledi. 8 Ocak tarihinde onu gördüm, bütün sorularımın Dışişleri Bakanlığına verildiğini bildirdi ve Yusuf Kemal Beyden bu konuda haber alabileceğimi söyledi. Bunu zaten biliyordum, ama sorduğum sorular için Dışişleri Bakanlığının görevlendirilmesinin istifasıyla bir ilişkisi olup olmadığı konusunda meraklandım. İstifasının, Amerika'yla ilişkiler konusunda izlenecek politika ve bana verilecek yanıtlarda gerçeklerin açıkça yansıtılıp yansıtılmaması konusunda çıkan bir uyuşmazlık nedeniyle olduğu bana ima edildi. Başkaları ise, Londra'da bir barış konferansı olursa geçici Dışişleri Bakanı olabilsin diye istifa ettiğini söylüyorlar. Bekir Sami Bey gelecek barış konferansına gidebilir, ama kuşkusuz Yusuf Kemal Bey heyetin başkanı olacaktır. Dolayısıyla Yusuf Kemal Beyin yerine Rauf Bey gibi kuvvetli bir kimse istiyorlar.

Sorularım Türkçeye çevrildikten sonra 8 Ocakta Bakanlar Kurulu bunları incelemek için bir toplantı yaptı. 9 Ocakta da incelemeler devam etti. Bu arada ben hiçbir şey yapmadan bekledim, kulaklarımı ve gözlerimi açarak... Mustafa Kemal Paşayı görmek için henüz başvurmadım. Önce sorularımın yanıtlanmasını istiyorum. Ayrıca burada benimle birlikte Miss Allen'in çevirmen olarak bulunmasını isterdim.

Price'a karşı daha rahat bir tutum içindeler ve ne istediyse ona verdiler. Ne eline geçirmişse hepsine baktım. Ama "tam kopya" diye ona verdikleri Fransız anlaşması nede-

niyle, onu hayal kırıklığına uğrattım. Belki de onun gözlerini boyadıklarını sanıyorlardır. Ama bu konuda onlara bir şey söylemeyeceğine dair bana söz verdi. Aynı kopyayı bana da verirlerse, bu konuyu dile getireceğim. *Franklin Bouillon*'un bu kadar basit ve zararsız bir anlaşmayı imzalamak için iki ay burada kaldığına inanmıyorum.

Siz İstanbul'da benim burada bildiklerimden daha fazlasını biliyorsunuzdur. Burada ancak bana verdikleriyle yetinmek zorundayım. *Mehmet Ali Bey* gibi güvenilir bir çevirmeni özlüyorum.

Pazar günü *Dr. Adnan Bey*le iki saat süren uzun bir konuşma yaptım. *Near East Relief, YMCA, YWCA* konularını görüştük. *Pontos* konusu üzerinde durduk. Bana diplomatik ilişkilerin kurulmasını ima etti. Bu konu, gayri resmi olarak iki üç defa karşıma çıktı. Ben de onlara bir vatandaş olarak bu konudaki görüşleri dinleyebileceğimi, bu görüşleri götürebileceğimi söyledim. *Rauf Bey* de aynı konuya değinmişti ve bunu görüşüp görüşemeyeceğimizi sormuştu. Ben ise, Amerikan Dışişleri Bakanlığını temsil etmediğimi, Ticaret Bakanlığının memuru olduğumu, diplomatik bir yetkim olmadığını, ancak anlatılan her şeyi dinleyebileceğimi ve bir vatandaş olarak dönüşümde bunları anlatabileceğimi bildirdim. Rauf Bey ile Yusuf Kemal Beyle kendimi çok rahat hissediyorum. Beni müşkül duruma sokacak bir davranışta bulunacaklarını sanmıyorum.

Pontos konusunda görevli General *Nurettin Paşa* Ankara'da. Yetkisini aştığı ve kendine verilen emirleri kötü uyguladığı için olağanüstü bir mahkemeye çıkarıldı.

Price'le benim çağrım üzerine Yusuf Kemal Bey dün bizi ziyarete geldi. Tartışma kısa zamanda Milliyetçi Türkiye ile Amerika'nın ilişkileri konusuna döküldü. Oldukça açık konuştu. Kendisinin Dışişleri Bakanı olarak değil, kendi adına konuştuğunu, benim söylediklerimi de kişisel görüş olarak kabul edeceğini bildirdi. *"Bunu söyleyebilirim çünkü dostlarla birlikteyim...* dedi. Ticari girişimlerden çok şey ümit ediyorlar. Amerika tarafından tanınmaları halinde

sorunların kısa zamanda çözümlenebileceğini öne sürüyor. Ben de Hükümetle emirleri yerine getirecek küçük memurlar arasında uyum olmaması, yasa ve düzenin bulunmayışı, Hükümetin istikrarsızlığı konularına ağırlık verdim. Pontos sorununa ve Merzifon katliamının etkilerine değindim, ama Kilikya konusunun çözülmesinden Türkiye'nin dostlarının memnun olduklarını belirterek onu sevindirdim. Merzifon olayına hemen hemen herkes üzüntü duyuyor. Ünlü bir çete, denetimden çıkmış. Çete de olsa, Ankara'da törenle karşılanmışlar. Buraya Sakarya Savaşının ateşli günlerinde gelmişler ve doğruca cepheye gönderilmişler, çoğu da ölmüş. Dolayısıyla, resmen tanınmakla birlikte, Hükümet onları en etkin biçimde denetim altına almış. Başları şimdi sert bir generalin emri altında ve 3000 adamından çoğu, başka kuvvetlerde küçük birliklere dağıtılmış.

Bekir Sami Bey bu sabah beni ve Price'ı çağırttı. Yusuf Kemal Bey ve Rauf Beye göre daha kapalı konuştu. Öbürleri gibi, kafasında olan tek sorun ve üzerinde en çok durduğu konu, Amerika'nın Türkiye'yi tanımasıdır. Onu ziyaretimizden kazancımız, ötekilerden farklı bir görüş elde etmemiz, daha çok eski Türk görüşünü almamız oldu. Bana öyle geldi ki kendisi herkesin düşündüğü gibi pek işin içinde değil.

Bugün Birinci İnönü Savaşının birinci yıldönümü... Bir askeri bando ile askeri geçit töreni yapıldı. Kent içinden askeri birlikler geçtikten sonra, Millet Meclisi binası önüne geldiler, burada Mustafa Kemal Paşa onları teftiş etti. *Miss Billings* ve ben görmeye gittik ve geçidi çok güzel izledik. Bazı milletvekilleri ve bakanlar bizi Meclis binasına çağırdılar. Paşa geldiği zaman bizi gördüğü belli oldu. Bize nazikçe selam verdi. Geçit töreninden sonra Miss Billings ve ben, Rauf Beyi gördük ve Paşayı kutlamak istediğimizi bildirdik. Paşa herhalde memnun olmuştu ki bizi Meclis binasındaki özel kabul odasında görmekte ısrar etti. Benim onu

ilk yakından görüşüm oldu. Sorularıma cevap beklediğim için onunla görüşme isteğinde bulunmamıştım. Bununla beraber, gelişimden sonra Dr. Adnan Bey aracılığıyla kartımı göndermiştim.

Mustafa Kemal Paşa üzerimde büyük bir etki yarattı. İnsanları yöneten bir görünüşü var ve belki mermere benzeyen soğukluğu ile birlikte olağanüstü meşgul hali nedeniyle, insan bu kadar yoğun olarak ne düşünmekte olduğunu kendi kendine soruyor. İkimiz de, onu görmek istediğimiz için memnun olduğunu anladık, çünkü kısa görüşmemiz sırasında iki defa bize gülümsedi. Ayrıca Miss Billings'e bir yüzük yapmaya yarayabilecek üzeri süslemeli bir antik taş armağan etti.

Burada derinlerden bir şeyler oluyor ama ne olduğunu anlayamıyorum. Yalnız Fransızlarla ilgili bir şey olduğuna eminim. Bilgisine güvendiğim bir kişi, Savunma Bakanı Refet Paşanın birkaç gün içinde istifa edeceğini söyledi. İstifası belki de Meclis tarafından isteniyor ve askeri durumla ilgili değil. Benim görüşüme göre, burada bir topluluk savaşı bitirmek için tamamen Fransız parasına ve cephanesine dayanmak, onlara bazı imtiyazlar tanıyarak İngiliz ve Fransızlardan olumlu bir barış sağlamak görüşünde.

Ama başkaları da var. Bunların önde geleni belki de Refet Paşa. Bunlar Fransızlara güvenmiyorlar. Asker kişiler olarak, Milli Misak'taki amaçların tanınması ve özgürlüğün kazanılması için İngiltere'nin tatmin edilmesi gerektiğine inanıyorlar. Eminim ki Refet Paşa, Fransızların, İngilizlerden Milliyetçilerin istediklerini koparacak kadar güçlü olmadığını düşünüyor.

Bir başka grup ise orta yolu izliyor. Yusuf Kemal Bey belki de bunların en iyi sözcüsü. Bir büyük savaş daha bekliyorlar, bu savaşı da kazanacaklarına güveniyorlar. Ondan sonra mümkün olduğu kadar az imtiyaz vererek barış yapmayı umuyorlar. Amerika'ya ve Amerikan şirketlerine her kolaylığı göstererek, Amerikan Hükümetince tanınabilecekleri umuyorlar. Bu olursa, istedikleri, her şeyi alacakla-

rını sanıyorlar. Bana kalırsa, Meclis isteklerini elde edinceye kadar savaş, bu olmazsa ülkeyi yok etme ya da anarşiye sürükleme politikasına karar vermiştir. Meclis Refet Paşanın İnebolu'ya gitmesine karşı ayaklanmıştır, nedeni de belki budur. Ne olursa olsun, birkaç güne kadar işin içinde ne olduğunu öğreneceğim. Bu nedenle bu günlerde burada olmaktan mutluyum.

Julian E. Gillespie

GILLESPIE'NİN RAPORU

2 Şubat 1922, İstanbul

Ticaret Bakanlığı
Dış ve İç Ticaret Dairesi
Müdürlüğüne
Washington,

Konu: *Ankara'yı ziyaretle ilgili rapor*

İç bölgeye girmem için Türk Milliyetçi Hükümetinin gösterdiği liman olan *İnebolu*'ya gitmek üzere *Overton* zırhlısı ile 14 Aralık tarihinde İstanbul'dan ayrıldım 15 Aralık tarihinde öğleden sonra saat 1'de *İnebolu*'ya geldim. 24 saat sonra da arabayla *Ankara*'ya hareket ettim. İnebolu'da memurlardan her yardımı gördüm, İçişleri Bakanlığı benim ülkeye girmem konusunda önceden telgraf çektiği için hiçbir zorlukla karşılaşmadım. İnebolu'dan Ankara'ya gidişim 11 gün aldı. Devamlı kar yağışı nedeniyle yolları aşmak neredeyse olanaksızdı. Kastamonu'dan ayrıldıktan sonra *Ilgaz* dağlarını aşmak, kar içinde arabama yol açmak için 40-50 jandarma gerekti. On bir gün boyunca çevirmensiz, rehbersiz ve jandarmasız kaldım. Bununla beraber hiçbir zorlukla karşılaşmadım, eşkıyalık ya da düzensizlik belirtisi görmedim.

Ankara'da hemen Millet Meclisi Başkan Vekili *Dr. Adnan Beye* Bayındırlık Bakanı *Rauf Beye* İktisat Bakanı *Celal Beye,* Maliye Bakanı *Hasan Tahsin Beye,* İçişleri Bakam *Fethi Beye*, Dışişleri Bakanı *Yusuf Kemal Beye* ziyaretler

yaptım. Bu hükümet üyelerine, Ticaret Bakanlığının bir temsilcisi olduğumu, Dışişleri Bakanlığı ile ilgimin olmadığını, ülkenin ekonomik ve ticari durumunu öğrenmek, hükümetin Amerikan iş çevrelerine karşı tutumunu ve istikrarlı olup olmadığını anlamak, ayrıca zaten Anadolu'da bulunan Amerikan çıkarlarının korunması için ne gibi garantiler alınabileceğini saptamak için geldiğimi bildirdim. Benim gelişime siyasal bir önem verilmemesi gerektiğini açıkladım. Bana her kolaylığın gösterileceğini, hangi konuda olursa olsun, eğer varsa istediğim bilgilerin verileceğini söylediler. Ben işlerimin çoğunu Bayındırlık Bakanı Rauf Bey aracılığıyla yapmayı uygun buldum. Çok iyi İngilizce konuşuyor. Ayrıca açıklığı, dürüstlüğü ve içtenliğiyle beni etkisi altında bıraktı. Birkaç görüşmeden sonra benim bazı sorular vermem ve bu soruların yanıtlanması konusunda anlaştık. Soruların yanıtlarını almak için 30 gün beklemek zorunda kaldım.

Yanıtları beklerken birçok milletvekili ve yüksek memur ile tanıştım. Hükümetteki önemli kişilerle ilişkiler geliştirdim ve Türkiye'deki Amerikan faaliyetleri konusunu tartıştım.

Milliyetçi Türk Hükümeti, gerçekten Birleşik Devletlerle yakın ticari ilişkiler kurmak istiyor. Hem hükümet çevrelerinde, hem de halk arasında Amerikalılara karşı uygun bir davranış var. Bu tutumun nedenleri şunlardır: 1) Milliyetçi Hükümet hemen mali yardım istemektedir. Bu, verilecek bir imtiyaz karşılığı avans, kredi ya da özel bir borç biçiminde olabilir. 2) Hükümet yetkilileri, Amerikan sermayesi yatırım yaparsa Amerikalıların Misakı Millide yazılı amaçlara müdahalede bulunmayacağına, siyasal amaçlarla hareket etmeyeceğine inanmaktadır. 3) Ayrıca Avrupa'da, ilerde yapılacak bir barış konferansında ticari ve iktisadi haklar konusunda sorun çıkabileceğinden çekinmektedirler. Bu durumda (şu imtiyaz ya da bu ekonomik hak başkasına verilmiştir) diyebilmek istemektedirler. Açıkça ticari imtiyazların, Amerika gibi siyasal bir güç tarafından desteklenen güçlü finans gruplarına verilmesinden yanadırlar. Böylece

Türkiye'deki yurttaşların haklarını Amerika korurken, aynı zamanda Milliyetçileri de korumuş olacaktır.

Ülkenin en büyük gereksinimi ulaşım olanaklarının geliştirilmesidir. *Haydarpaşa*'dan *Konya*'ya uzanan, bir kolu da *Eskişehir*'den *Ankara*'ya gelen *Anadolu demiryolu, Konya*'dan *İskenderun*'a uzanan *Bağdat demiryolu* ve İzmir-Aydın demiryolu dışında ulaşım ve taşıma deve kervanları, eşekler, kağnılar ve at arabalarıyla yapılmaktadır. Çeşitli nedenlerle *Chester* projesinin canlandırılması yolunda bir eğilim vardır.

Fransızların, *Samsun-Sivas* demiryolunun yapımını aldıkları yolundaki iddiaların gerçeklere uymadığını anladım. Bu yolun yapımı için herhangi bir imtiyaz verilmiş değil, ancak Fransızlara ilerde bir imtiyaz vermek için söz verilmiş. Bu proje konusunda herhangi bir Amerikan grubundan öneri alırlarsa, bunu ilgiyle karşılayacaklar, çünkü kendilerini Fransızlara bağlı saymıyorlar. *Samsun*'dan *Sivas*'a oradan *Harput, Ergani, Diyarbakır* ve *Mardin*'e uzanan, *Bitlis* ve *Van*'a yan kollar veren bir demiryolu daha yerinde olabilir. *Sivas*'tan *Kayseri*'ye, sonra Ulukışla üzerinden Bağdat demiryoluna bağlanacak bir yol da istenebilir. İlgi çekecek başka bir demiryolu projesi *İskenderun*'dan *Adana, Maraş, Malatya, Diyarbakır, Ergani, Harput* ve *Bitlis*'e uzanan projedir. Milliyetçi Hükümet demiryolu yapımında kilometre garantisine dayanan önerileri dinlemek istemeyecektir. Bununla beraber yapılacak demiryolunun iki tarafından 20 kilometrelik bölgede maden haklarının demiryolu şirketine verilmesi fikrini olumlu karşılıyorlar. Ayrıca *İskenderun* da ya da Karadeniz de liman yapımı da aynı şirkete verilecektir.

Türk Milliyetçi Hükümeti, *Musul* vilayetinin, Arap değil Türk nitelikleri taşıdığını bildirerek kendilerine ait olduğunu öne sürüyor. Buralarda ve *Van* Gölü çevresiyle *Erzurum*'daki petrol yatakları çok önemli sayılıyor, belki de bu ülkenin işlenmemiş en büyük kaynağı olarak kabul ediliyor. Bu yönde herhangi bir Amerikan grubu girişimde bulunursa olumlu muamele görecektir sanırım.

Bu durumu, *Standart Oil* firmasının İstanbul temsilcisi *Mr. Millet Joblin*'e söyledim. Ve 22 Şubat tarihinde o sırada İstanbul'a gelmiş bulunan Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Beyle bir görüşme yapmasını sağladım...

Milliyetçi Hükümet, eski tip bireysel imtiyazlardan yana değil. Ele alınacak her projeye Türklerin de katılmasını istiyor. Doğal olarak, şimdilik bu katkının ölçüsü, Hükümetin durumu ve özel sermayenin azlığı nedeniyle, sorun yaratabilir.

Ticaret konusunda hemen ilişkilere girmek için olanaklar parlak değil. Hükümet savaşla uğraşıyor ve bütün enerjisini buraya harcıyor. Bu nedenle üretim çok az, ihracat için hemen hemen hiç üretim fazlası yok. Hükümet, mali bakımdan zorluklar içinde, gelirini gümrük gelirlerine ve gelirlerden alınan doğrudan vergilere bağlamış durumda. Bolşevik Hükümetinden cephane ve teçhizat olarak yardım alınmıştır. Belki de Bolşevikler altın olarak avans da açmışlardır ama bunu doğrulatmak olanak dışı. Buradaki bankalarda ruble bulunabiliyor. 750 kâğıt kuruşa karşılık 10 altın ruble üzerinden satış yapılıyor. Milliyetçi Hükümet, yeni bir para bastırmış değil, daha ilerki bir tarihe kadar da bastırmayacak. Birkaç aydan beri Anadolu'dan dışarıya altın çıkarılması yasaklanmış durumda. Bu nedenle Anadolu'daki altın lira, İstanbul'daki fiyatıyla ya aynı, ya da birkaç kuruş yüksek.

Kilikya'da da Amerika ve Amerikan iş çevreleri konusunda olumlu bir eğilim var. Anadolu'nun en verimli köşelerinden biri olan Adana ovasının sulama projesi daha kimseye verilmiş değil. Hükümet bu projeyi incelemekte ve şimdilik Amerikan kapitalistlerinin bir öneride bulunmasını beklemektedir. Güvenilir kişilerden öğrendiğime göre böyle bir sulama projesi için büyük bir sermaye yatırımı gerekmeyecektir. Yalnız konuya Toroslardaki ırmakları denetim altına almak da girmektedir. Bu yapılırsa bütün Adana vilayetini ve Mersin limanını kapsayacak elektrik elde etmeye yeterlidir. Savaş sırasında bu konuda Alman mühendislerinin hazırladığı özel bir raporu ele geçirmeye çalışıyorum.

Adana vilayetinde, modern tarım araçlarına ihtiyaç var. Savaştan önce Amerikan tarım araçları buraya girmiş. Adana Valisi *Hamit Beyin* bana verdiği bilgiye göre Adana'daki tarım araçlarının yüzde 80'i Amerikan yapımı. *Mac Cormick* sabanları ve biçerdöverleri burada çok iyi tanınıyor: (Bu bilgi *International Harvester* firmasının İzmir'deki temsilcisine ulaştırıldı.)

Ankara'da iken İçişleri Bakanı *Fethi Beyle* Amerikan tarım araçlarının getirilmesi, bunların uygulanması ve satılması konusunu görüştüm. Bu arada birkaç deney çiftliği kurulması ve devamlı sergi açılması konusuna Amerikan tarım araçları yapımcılarının ilgi duyabileceği belirtildi. *Fethi*, herhangi bir Amerikan grubu buna ilgi duyarsa, hükümete ait topraklardan bedava olarak birkaç yıllığına verilebilmesi için çaba harcayacağını söyledi.

Amerikan kapitalistleri için en ilginç konular, liman ve demiryolu yapımı, ünlü Ergani bakır madeni de dahil madenlerin ve petrol kaynaklarının işletilmesi. Hidroelektrik santrallerinin yapımı, tarım araçlarının ve yün ipliği yapım araçlarının sokulması olabilir. Birkaç istisna ile Hükümetin tek başına maden ve petrol imtiyazı vermeyeceğine inanılmaktadır, ancak bunlar demiryolu yapımı koşuluna bağlanabilecektir.

Ulaşımın geliştirilmesinin zorunlu olduğunu İnebolu'dan Ankara'ya yaptığım yolculukta daha iyi anladım. Uzaklık o kadar fazla olmasa da –288 kilometre– Ankara'ya ulaşmam için 11 gün gerekti. Yollar otomobil için geçilmez durumdaydı. Araba, deve kervanı, eşekler ve kağnılar için bile zordu. Ilgaz dağlarını geçerken derin karla karşılaştık. Ankara yolunda orduya cephane taşıyan deve kervanları, katır kervanları ve kağnılar gördüm. Bu çeşit ulaşım biçimi hem çok pahalı, hem de çok yavaş, çünkü saatte ancak iki ya da bir buçuk kilometre yol alabiliyorlar. Ayrıca taşıma masrafı da çok yüksek. Örneğin bir benzin tenekesinin (beş galonluk) İnebolu'dan Ankara'ya taşınması 9 Türk lirası. Başka maddelerin taşınması için istenen para da bununla orantılı. Bütün iç bölgede durum aşağı yukarı aynı.

Ankara tipik bir iç kent görünümünde. Savaştan önceki nüfusu 40 bindi. Ama Milliyetçi Hükümetin başkenti olunca nüfus yüz bin oldu, kente doldular. Hükümet konusunda ilk izlenimlerime gelince, bütün dünya genel olarak ve ben özel olarak uzun bir süreden beri bu insanların nitelikleri ve erişmeye çalıştıkları amaç konusunda yanlış bilgiler almışız. Hükümeti yöneten insanlar ne yasadışı kişiler, ne de haydutlardır. Bunlar çoğunlukla Batı fikirleri, eğitimi ve kültürüyle yetişmiş Türklerdir. Ankara'da bir hükümet vardır ve bu inkâr edilemez. Milliyetçi Hükümet bir gerçektir ve bana göre Türkiye'yi temsil etmektedir. Hükümetteki kimseler 28 Ocak 1919 tarihli Mili Misak'ı kendilerine tek platform kabul etmektedirler. Eminim ki bu konuda son derece fanatiktirler. Hükümetin temeli Milli Misak'ın 6'ncı maddesine dayanmaktadır. Milli Misak'ın yanında bir de *Teşkilatı Esasiye* Kanunu vardır. *(Law of Fundamental Organization)* Onların hükümet biçimine göre yasama organı, yani *Büyük Millet Meclisi* hem yürütme hem de yasama görevi yapmaktadır. Kısacası ulusal egemenlik Millet Meclisinde toplanmıştır. Meclis 350 milletvekilinden oluşmaktadır. Bunlar iki yılda bir seçilmektedir. Teorik olarak her 50 bin nüfusa bir milletvekili düşmektedir. Meclis çok demokratik bir görünümdedir, her çeşit halk temsil edilmektedir. Bir gün Meclis salonunda 41 hoca saydım. Meclisin ikinci başkan vekili de bir hocadır.

Kabine üyeleriyle konuşurken, Mecliste politik partiler bulunmadığını bildirdiler. Kelimenin tam anlamıyla bu aşağı yukarı doğrudur. Hükümet daha çok gençtir ve siyasi partilerin örgütlenebileceği bir düzeye henüz gelmemiştir. Görüş farkları olanlar bile Yunanlılara karşı izlenen askeri politikayı desteklemektedir. Yani Yunanlılar İzmir'i boşaltmalıdırlar. Kişisel gözlemlerimle çeşitli fraksiyonları iki kategoriye ayırdım. İlk ayrımda üç bölüm ortaya çıkıyor: Kısacası, Askerler, siviller ve din adamları. Bunları izlenen siyaset ve görüşler bakımından ayırmak güç. Milli Hükümetteki öteki fraksiyonlar fikirlerden çok kişilikler çevresinde

toplanıyor. Şöyle ki (1) *Kemalistler.* Bunlar Mustafa Kemal Paşayı yakından izleyenlerdir. Tam bir siyasal, ekonomik ve ticari özgürlük ve bağımsızlık istemektedirler. (2) *İstanbul grubu.* Bunlar Padişahın hükümetin başı olarak kalmasını ve bazı yürütme yetkilerine sahip olmasını isteyenlerdir. (3) *Enver Paşa taraftarları,* eski *İttihat* ve *Terakki* üyeleri ve *Pan-İslam*cılar. (4) *Bolşevik Rusya ile yakın işbirliği kurulmasını isteyenler.* Bu sonuncu grup aslında üçüncü grubun bir alt-topluluğudur.

Denetimi ellerinde tutan ve çoğunlukla önde gelenler, Kemalistlerdir. Milli Hükümette Mustafa Kemal Paşanın liderliğine rakip kimse yoktur. Mustafa Kemal Paşanın büyük etkinliği olmakla birlikte, Ankara'da iken onun bencilce bir ihtirasla ya da despotça bir baskıyla Hükümeti yönettiği izlenimini hiç edinmedim. Onunla yakından ilişkili kimselerden öğrendiğime göre Hükümet yönetimi, iktisat ve siyasal ekonomi konularını incelemek ve okumak için büyük zaman ayırıyor. Ayrıca geçen yıl Fransızca öğrendiği de bana bildirildi.

Milliyetçi Hükümetin gerçek siyasal programı 28 Ocak 1919 tarihinde İstanbul'da *Meclisi Mebusan*'da kabul edilen *Milli Misak*'dır. Yani ülkenin Türk kesimini büyük devletlerden kurtarmak mali, ekonomik ve siyasal tam bir bağımsızlık kazanmaktır. Milli Misak'la uygun düşmediği için kapitülasyonların tamamen kaldırılması gerekmektedir. Ancak ilerde barış görüşmelerinde, uygun diplomatik bir dille kapitülasyonlar konusunda bir uzlaşma sağlanabilir. Böyle bir uzlaşmaya varılırsa, öyle ustaca kaleme alınmalı ki Meclisin ve halkın gözünden kaçabilsin. Milliyetçi Hükümet, *Suriye, Filistin* ve *Mezopotamya* kendi paylarını üzerlerine alırsa, kamu borçlarını kabul etmektedir. Bu program, savaşın sürdürülmesi, Müttefiklerle görüşmeler, bu ikisi de olmazsa, İngilizlere ve Müttefiklere karşı *Pan-İslamcı* ve *Pan-Bolşevik* akım bir tehdit olarak kullanılmak suretiyle gerçekleştirilecektir. Bu son adım, ancak en son çözüm yolu olarak atılacaktır.

Pan-İslamcı ve Pan-Bolşevik akım, Hükümetteki bazı önemli kişilerle konuşurken ortaya çıktı. Onlardan birisi görüşünü şöyle açıkladı: *"İngiltere'nin gücünü biliyoruz. İsterlerse bizi silip süpürürler ama yok edemezler. Bunu yaparlarsa, bir an beklemeden küçük gruplara ayrılıp her İslam ülkesine gidip,* İngilizlerin başına bela açacağız. *Afganistan*'a, *İran*'a, *Mezopotamya*'ya, *Hindistan*'a, *Mısır*'a, ve *Arabistan'a gideceğiz. Bizi haklı bulmaz mısınız? Başka uluslar gibi yaşamaya hakkımız yok mudur?"* Bununla beraber bu adımı atmak istemiyorlar çünkü bunun anlamının Türk Hükümetini tamamen ortadan kaldırmak olacağını biliyorlar.

Bazı ileri gelen yüksek yöneticiler şunları söylediler: *"Osmanlı İmparatorluğunun savaşın doğurduğu nedenlerle parçalara ayrıldığını kabul ediyoruz. Biliyoruz ki Suriye, Filistin, Mezopotamya, Türkiye için yitmiştir. Ama biz Osmanlı İmparatorluğunun parçalandığını kabul etmemize rağmen, niye dünya, Osmanlı İmparatorluğunun artık ortadan kalktığını, doğal bir gelişmeyle, Türk Milliyetçi Hükümetinin ortaya çıktığını kabul etmiyor?"* Ankara'nın liderleri milli görüşleri yaymakta, bazı kuruluşlardan ve hükümetten, gurur duymakta, içten görünüyorlar. Onları tanırsa ve onlarla birlikte çalışırsa Hıristiyanlara ve yabancılara karşı bir tutum içinde değiller.

Milliyetçi Hükümet *Bolşevik* değildir, bu yönde bir eğilimi yoktur, Moskova Hükümetinin etkisi altında da değildir. Açıkça ve içtenlikle Bolşevik kurallarının dinsel ve ekonomik yapı nedeniyle uygulanamayacağına inandıklarını belirtiyorlar. Komünizm ilkeleri Türkiye'de geçerli koşullarla uyuşmuyor. Gerçek anlamında, köylüler Rus köylüsüne benzemiyor. Türkiye'de hükümet işlerinde önemli rol oynayan İslam dininin, geniş arazileri var. Bunları kamulaştırmak, özel mülkiyete ve çıkarlara karşı çıkmak olanak dışıdır. Milliyetçiler, Moskova Hükümetinin Yunanlılara karşı kullandıkları, mühimmat yardımına şükran duyuyor-

lar. Ama Milliyetçiler Rusya'nın eski bir düşman olduğunu ve *"Pan-İslavizmin siyasal, ekonomik ve ticari yönden Batı emperyalizminin ilerleyişi gibi, bağımsızlığa karşı bir tehlike sayılması gerektiğini"* biliyorlar. Bir kabine üyesi bana şunları söyledi: *"Biz Bolşevik değiliz ve olmayacağız. O kadar öteye itilmek istemiyoruz. Avrupa tarafından zorlanmadıkça, elimizden geldiği kadar Bolşevikleri kullanmak istemeyiz."*

Hükümet ve halk, Yunanlılarla yapılan savaştan İngiltere'yi ve *Lloyd George*'u sorumlu tutuyor. İngiliz aleyhtarı açık duygular var. Bu duyguların temelinde İstanbul'un işgali bulunuyor. Türkler bunu, yasal olmasa bile moral bakımından mütarekenin ihlal edilmesi olarak görüyorlar. Müttefik polisi tarafından İstanbul'da halka gösterilen davranış, evlere el konulması, 1920 Mart ayında milletvekillerinin tutuklanması, Malta'ya sürülmeleri bu duyguları yoğunlaştıran şeyler...

Yüksek memurlar ve iyi eğitim görmüş kişiler arasında dinle devletin birbirinden ayrılması görüşüne rastlamam beni şaşırttı. Yasalar ile dini birbirinden ayırmak görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Yüksek yöneticiler arasında sık sık hocalardan alaycı iğneleyici bir biçimde söz ediliyor. Liderler, geçmiş hükümetlerin hocalar yüzünden geri kaldığını düşünüyorlar. Bunlardan biri bana şunları söyledi: *"Türkiye'nin en kötü hastalığı hocalardır. Bizi boğarak öldürüyorlardı. Hocanın etkisi silinmedikçe gerçek bağımsızlık, özgürlük ve iyi yönetim elde edemeyiz."* Buna benzer biçimde Amerikan misyonerlerine karşı duygular var, ama Hükümet resmen Hıristiyanlara karşı hoşgörülü davranmaktadır.

Ankara'dayken Adana'nın askeri ve sivil valilerinden, Amerikan ticareti için önemli olasılıkların bulunduğu Adana vilayetini mümkünse gezmem için Bayındırlık ve İçişleri Bakanlarına telgraflar geldi. 5 Şubatta Ankara'dan ayrıldım.

Kayseri ve *Ulukışla* üzerinden Bağdat demiryoluna gelerek oradan Adana'ya ulaştım. Adana'da durumu gayet sakin buldum. Askeri Vali *Muhittin Paşa*, ve Sivil Vali *Hamit Bey* güçlü kişilikleriyle, güçlü bir yönetim kurmuşlar. Amerikan Yakındoğu Kurtarma Örgütü üyelerini mutlu eden bir biçimde vilayeti temizlemişler. İki yıl önce Fransız yönetimi altında bile böyle iyi işleyen bir yönetim görmediklerini, Milliyetçi Hükümetin kumar ve içki yasağını koyarak yürüttüklerini, fuhuşu ortadan kaldırdıklarını mutlulukla söylediler. İki yıl önceki savaşın izleri bile yok ortada.

Julian E. Gillespie
Yardımcı Ticari Komiser

GILLESPIE'NİN SORULARINA RAUF BEY'İN YANITLARI

Gillespie, Ankara'dayken ekonomik durumla ilgili olarak *Bayındırlık Bakam Rauf Bey*'e sorular veriyor. Bunların yanıtlanması bir ay alıyor. Yanıtları düzenlemek için Bakanlar Kurulu bile toplanıyor. O zaman Ankara Hükümetinin görüşlerini açıklaması bakımından bu yanıtlar ilginç. Sorular ve yanıtların bir bölümünü aşağıda aktarıyoruz:

Soru – Hükümetin Amerikan sermayesi ve işadamları konusundaki tutumu nedir?

Yanıt – Büyük Millet Meclisi hükümeti Amerikan işadamlarına karşı iyi niyet beslemektedir. Hükümet, Amerikan sermayesinin bu ülkenin doğal kaynaklarını geliştirip, ekonomik yaşamını kalkındırmasını içtenlikle görmek istemektedir.

Soru – Milliyetçi Hükümet tarafından *Ermenistan*'a, *Gürcistan*'a, *Azerbaycan*'a, *Bolşevik Rusya*'ya, *Fransa*'ya ya da başka bir ülkeye ne gibi iktisadi ve ticari ayrıcalıklar tanınmıştır?

Yanıt – *Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan* ve *Ukrayna* ile dostluk anlaşmaları yapılırken, ekonomik ve ticari sözleşmeler üzerinde de durulmuş, ancak bunlar daha sonuca ulaşmamıştır. Dolayısıyla bu ülkelerden hiçbirine tek taraflı ya da çok taraflı nitelikte özel iktisadi ve ticari ayrıcalık verilmiş değildir. Fransız Hükümetiyle de durum aynıdır.

Soru – Hükümet tarafından şimdi ne gibi yatırım ve yapım projeleri üzerinde durulmaktadır? Bunlardan hangileri Amerikan sermayesinin incelemesine açıktır?

Yanıt – Hükümet tarafından incelenmekte olan projeler şunlardır: *Mersin Limanı, Adana ovasının sulama projesi, Zonguldak* ve *Bayburt'un elektrik projeleri.*

Şu projeler de hemen incelenecektir:

Bütün Karadeniz limanları, bu limanları iç bölgelere bağlayacak demiryolları, bu bölgedeki madenler, Ankara-Sivas ve Sivas-Erzurum, Beyazıt-Erzurum-Trabzon, Trabzon-Rize demiryolları, Harput-Ergani-Mardin-Diyarbakır demiryolları.

Bu sayılan işlerin incelenmesi Amerikan sermayedarlarına açıktır.

Soru – Hükümetin *Chester projesi* ya da benzeri projelere karşı tutumu nedir? Hükümetiniz hangi koşullarda ve ne gibi şeyleri dikkate alarak Amerikan sermayedarlarına ya da sermayedar grubuna izin verebilir?

Yanıt – Hükümet kendine getirilen her projeyi incelemeye hazırdır. Bu gibi konularda genel ve başlıca kural olarak şu formül benimsenmiştir: Bu projelerin hiçbiri Türkiye'nin ekonomik ve siyasal bağımsızlığına zarar getirmemelidir. Özel koşullar ise somut bir öneri getirildiğinde Hükümetçe belirtilecektir.

Soru – Amerikan sermayesinin Türkiye'ye yatırımı için Hükümet ne gibi temel noktaları benimsiyor? Yeni tekelci imtiyazlardan yana mıdır? Kiralama mı, yoksa *royalty* esasına mı bağlı kalmak istiyor? Transfer esası mı, yoksa Türk ve Amerikan sermayesinin bir şirkette birleşmesi esasını mı istiyor?

Yanıt – Hükümet, Türk ve yabancı sermayenin birlikte tekelci biçimde çalışmasından yanadır. Bununla beraber bu genel tercih, soruda yansıtılan öbür sermaye yatırımı biçimlerini, önemlerine ve genişliklerine göre uygulanmasını engellemeyecektir.

Soru – İç borçlarınız ne kadardır?

Yanıt – Konsolide iç borçların miktarı savaş nedeniyle 16 milyon Türk lirasıdır. Başka iç borç yoktur.

Soru – Dış borçların miktarı ne kadardır? Başka bir devlet tarafından Türkiye'ye verilen borçlar ne kadardır?

Yanıt – Dış borçların miktarını şimdi söylemek olanak dışıdır. Osmanlı borçları içinden bugünkü Türkiye'nin payı, bir genel barış anlaşmasından sonra belirecektir.

Soru – Ülkenin altın rezervi ne kadardır? Hükümetin mali durumuyla ilgili bir açıklamayı mutlulukla karşılarım.

Yanıt – Darphane'de basılan altınların miktarıyla ilgili kayıtlar, Büyük Millet Meclisi Hükümetinin elinde olduğu gibi, halkın altınını tedavülden çekmesine yol açmıştır. Dolayısıyla tam altın rezervini bilmek olanak dışıdır.

Soru – Ulusal ya da devlet bankaları kurmak Hükümetçe düşünülüyor mu?

Yanıt – Hükümet tarafından ulusal bankalar kurulacaktır.

Rus altınları

Rapor

22 Mayıs 1922
İstanbul, Türkiye

ABD
Ticaret Bakanlığı
İç ve Dış Ticaret Müdürlüğüne
Washington,

Trabzon'dan gelen bir kişiden, Mart ayının son iki haftası ile Nisanın ilk haftası içinde *Trabzon*'a 35 ton Rus altını çıkarıldığını öğrendim. Kaynağın güvenilir olduğunu sanıyorum ama teyit ettiremedim. Son günlerde *İstanbul*'da, *Moskova*'nın *Ankara* Hükümetine 12 milyon İngiliz liralık ödünç verdiği söylentileri dolaştı. Bu haberi de teyit ettiremedim ama İstanbul'daki milliyetçi kaynaklardan ve Türk Milliyetçi Hükümetinin İstanbul'daki temsilcisiyle görüşmelerimden, böyle bir ödünç verildiği izlenimini edindim. Ödünç verilip verilmediği yolunda direkt sorular sordum, her seferinde kaçamaklı yanıtlar aldım, hiçbir zaman kesinlikle yalanlamadılar. Ayrıca şuna işaret etmek isterim ki, Ankara'daki Büyük Millet Meclisi, Yunanlılara karşı yapılan savaşta kullanılmak üzere Savunma Bakanlığına 10 milyon Türk lirası daha verilmesini kabul etti. Belki de bu on

milyon lira, Moskova'dan verilen kredinin bir bölümüdür. Ayrıca Ankara Hükümetinin Karadeniz'deki bir limandan İstanbul'a altın gönderip kredi açtırma yolları aradığı biçiminde söylentiler yayıldı. Ama şimdiye kadar böyle bir şey yapıldığını haber almadık. Bu konudaki gelişmeleri dikkatle izliyorum.

Julian E. Gillespie
ABD Ticaret Bakanlığı Temsilcisi!

İngilizlerin Kürt sorunu yaratma girişimleri

Rapor

Sayın Dışişleri Bakanı
Washington

20 Şubat 1922, İstanbul

Efendim,

Bakanlığın bilgisi için Askeri Ataşe tarafından *Kürdistan*'daki durumla ilgili hazırlanan raporu sunuyorum. Daha önceki yazılarımda belirttiğim gibi Kürt sorunu dikkati çekecek değerdedir. Normal koşullarda bile Kürtler daima komşuları için sorun olmuşlardır. Şimdi, Kürdistan'ın ünlü petrol yatakları nedeniyle, yabancı entrikalar kuşkusuz başladığı için, ciddi sonuçlar çıkabilir. İngilizler herhalde *Kürdistan*'ı denetim altına almak için Kürtleri Türklere karşı kullanmak isteyeceklerdir, Türkler de Kuzey Mezopotamya'yı ele geçirmek için aynı şeyi yapacaktır, Kürdistan'ı özel etki bölgesi sayan Fransızlar da Türk-İngiliz sürtüşmesinden çıkar sağlamakta bir an duraksamayacaklardır.

Saygılarımla.

Tuğamiral,
ABD Deniz Kuvvetleri
ABD Yüksek Komiseri
Mark. L. Bristol

Konu: Kürt ayaklanması

Rapor

26 Ocak 1922, İstanbul'dan

[Buradaki Fransız Askeri İstihbaratı, yukarıdaki konuda, bu yakınlarda bir rapor hazırlamıştır. Raporu hazırlayan kişi, bana bu raporu göstermiş ancak bürosundan götürmeme izin vermemiştir. Raporun başında, Kürdistan ayaklanmasına bütün Yakındoğu sorununun bir parçası ve İngilizlerin dünyanın bu bölgesindeki amaçları ve istekleri açısından bakmak gerektiği belirtilmektedir. Sonra, Büyük Britanya'nın en büyük sorununun *Hindistan*'ı güven altına almak olduğu, İngilizlerin planlarına bu bakımdan yaklaşmak gerektiği öne sürülmektedir. Hindistan'a tehdit iki *yönden gelmektedir.* Bunlardan biri, *İran* üzerinden *Bolşevik* tehdidi, öte yandan *Mezopotamya, İran* ve *Gülucistan* üzerinde Milliyetçi *Türk-Pan-İslam tehdididir.* Bu son tehdidi önlemek için İngilizler, *Filistin* ve *Irak* dahil Akdeniz'den Basra Körfezine uzanan, kendi etkilerinde bir dizi devlet kurmak görüşündedir. *Kral Hüseyin* ailesini kullanarak güçlü bir *Arap İmparatorluğu* kurmak ve Türklerin yoluna set çekmek istemiş, ancak *Hicaz*lı aileyle işler yolunda gitmemiştir. Büyük çapta bir Arap ordusu düzenlemek oldukça güç bir iştir. Ayrıca daha kötüsü Halifelik İstanbul'da bulunmaktadır. Dolayısıyla Büyük Britanya'nın *Kürdistan*'daki rahatsız durumdan yararlanıp, *Mustafa Kemal*'in sırtında bir tehdit olacak biçimde, bunu geliştirmeye çabalamasına, aynı zamanda Milliyetçi Türkiye ile *Mezopotamya* arasında bir perde kurmasına şaşmamak gerekir.

Bundan sonra Kürt tarihiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Bu arada Kürdistan'ın tamamen bir coğrafi deyim olduğu, hiçbir zaman siyasal bir birlik anlamına gelmediği belirtilmiştir. "Kürtler, Türkiye ve İran'da dağınık durumdadırlar. İran'da başlıca Kürdistan'da, sonra *Azerbaycan* ve *Ardilan*'da başka etnik gruplarla karışık olarak bulunmaktadırlar. Türkiye'de ise altı Doğu vilayetinde *Trabzon, Erzurum,*

Van, Bitlis, Harput ve *Diyarbakır*'da ayrıca *Sivas* ve *Musul* vilayetlerinde bulunmaktadırlar. *Ermeno-Kürdistan*'da ve *Sivas*'ta Ermeni ve Türk halkıyla birlikte yaşamaktadırlar, *Diyarbakır* ve *Musul'da "Milli"* denilen Araplarla iç içedirler. Türkiye'deki Kürtlerin sayısı aşağı yukarı 1.200.000'dir. Dünya Savaşı sırasında, başlıca Kürt ailelerinden *Bedirhan* ailesinin başı *Abdürrezak Bedirhan,* kendini Kürdistan Prensi tanıması koşuluyla Rusya'ya hizmetini ve 25 bin süvari vermeyi önermiştir. Çar'ın egemenliğini kabul etmeye hazır olduğunu bildirmiştir. Rusya, bu öneriyi çok tehlikeli olacağı gerekçesiyle reddetmiştir. Ara yerde İstanbul Hükümeti, Kürtleri ayaklandırmaya çalıştığı için *Bedirhan*'ı ölüme mahkûm etmiş, Bedirhan ise çabalarını sürdürmüş ve bu defa İngilizlere dönmüştür, ancak birdenbire ölmüştür. Ölümünün Türk ajanlarının verdiği zehirden ileri geldiği öne sürülmüştür. Versailles Anlaşmasından önceki yıllarda Paris'te yaşamakta olan zengin ve etkili bir Kürt, *Şerif Paşa,* bu anlaşmaya bir Kürt devleti kurulmasını sokturmayı neredeyse başarmış, ancak *Londra Konferansı* bunu engellemiştir. Türkler, Şerif Paşanın eylemlerinden başka, Kürt devleti kurulması akımının arkasında kimsenin bulunmadığını iddia etmektedirler, ancak gerçek şudur ki, Kürt halkı kendisinden devamlı adam ve para istenmesinden bıkmıştır. İngilizler onların bu hoşnutsuzluğundan yararlanarak, karışıklıklar yaratmak, bir isyan çıkarmak üzere ajanlar göndermiştir. Bu ajanlar arasında *Kürt Mustafa Paşa, Mulan Zade (?)* ve *Hamit Paşa* vardır. Geçen ilkbaharda Ankara Hükümetinin, Kürtlerden istekleri o kadar dayanılmaz bir düzeye gelmiştir ki, ayaklanmışlardır en sonunda. Başlangıçta bu ayaklanma güçlük çıkmadan bir Türk taburuyla bastırılmıştır. Hazirandaki başka bir ayaklanma daha ciddi olmuş ve bununla başa çıkmak için bir tümen kadar kuvvet gerekmiştir. *Kâzım Karabekir Paşa* bütün yaz boyunca, Kürtlerin, eylemleri, önlemlere rağmen ayaklanmaya katılanların sayısının artması karşısında kuşku içinde kalmıştır. *Mardin* bölgesindeki asilere, *Abdülhamit* zamanında 4'ün-

cü Türk Kolordusunun komutanı olan *Pirizade Bekir* komutanlık yapmıştır. Asilerin öbür liderleri ise *Musa Bey* ile geniş *"milli"* kabilelerinden birinin reisi *İbrahim Paşa*'dır. Kasım ayında *Mardin*'in Kürtler tarafından alındığı haber verilmiştir. Bu haber Ankara tarafından yalanlanmış, Babıâli tarafından doğrulanmıştır. Milliyetçiler her zaman olayın önemi olmadığını öne sürmüşler, ancak öyle ciddiye almışlardır ki, geçen haziran, görüşmek üzere *Pirizade Bekir*'e bir heyet göndermişlerdir.

Kürtler bu heyete şu isteklerde bulunmuşlardır:

1. *Kemalist Hükümetin Kürt vilayetlerini içine alan otonom bir Kürt devletini tanıması,*
2. *Bu devletin sınırlarının Kürtler ve müttefikleri tarafından saptanması,*
3. *Türk memur ve jandarmalarının hemen geri çekilmesi,*
4. *Otonom Kürdistan'ın kurulmasında Türklerin ellerini uzak tutması.*
5. *Ankara Hükümeti tarafından toplanan savaş vergilerinin ve başka katkıların Kürdistan'a geri verilmesi,*
6. *Türkiye'nin sınırları içinde yaşayan Kürtlere güvenlik tanınması ve askerde olan Kürtlerin hemen terhis edilmesi.*

Gönderilen heyetin yetkisi olmadığı için, görüşmelerden bir şey çıkmamıştır. *Ankara*, Eylül ayında bir heyet daha göndermiş ancak heyet, bu defa bir anlaşma hazırlayabilecek ve imzalayabilecek yetkide ve yetenekte bir sorumlu lider bulamamış, bunun üzerine yerine getirilmeyecek vaatlerle hoşnutsuzlukları gidermeye çaba harcamıştır. Şu vaatlerde bulunmuşlardır: *"Kürtlere idari otonomi verilecek, ancak bütün Kürt vilayetleri, yardımcısı Kürt olan bir Türk genel valinin yönetiminde birleşeceklerdir. Genel vali, Ankara'da Kabine tarafından atanacak, Büyük Millet Meclisi bunu onaylayacaktır. Kürt vali yardımcısını ise Kürt meclisi seçecektir. Valiler, Kürt kentlerinden birinde oturacak ve beş yıl için seçileceklerdir. Bu beş yıl otonomi için deneme dönemi olacaktır. Beş yıl sonunda geleceği saptamak için referan-*

dum yapılacaktır. Valilere 12 Kürt'ten kurulu heyetler danışmanlık yapacaktır. İdarede çalışan memurların yarısı Türk, yarısı, Kürt olacaktır. Türk Hükümeti seferberlik kalkıncaya kadar askere alınmış Kürtleri terhis edemeyeceğini bildirmiştir. Bu arada Türkler, Kürtleri yatıştırmak için Şeyh Şunusi'yi Kürdistan'a göndermiştir. Onun başarısızlığa uğradığı ve Kürtlerin onu hapsettiği dedikoduları yayılmıştır.

Kürt akımı çok ciddiye alınmamalıdır. Kürtler bir lider bulamamışlardır. Onları düzene koyacak güçte kimse yoktur. *Şerif Paşa* kendi ülkesinden yetki almamıştır, İstanbul'daki iki Kürt derneği ise oturup uzun uzun tartışmakta, ancak ortaya bir lider çıkaramamaktadır. Halen *Süleymaniye*'de bulunan *Kürt Kongresi,* bir başkan seçmek ve bir program üzerinde birleşmek için çağrıda bulunmuş, ancak Kürt aşiret reislerinin üçte ikisi bu çağrıya katılmamışlardır. Askeri ve siyasi liderlikten yoksundurlar. Yunanlılar önemli bir zafer kazanırlarsa, Kürt isyanı Türkiye'nin arkasını ciddi bir biçimde tehdit edebilir, ancak Batı'daki savaş Türklerin lehine gelişirse, Türkler ellerindeki yarım düzine yetenekli liderden biriyle Kürt sorunlarına son verebilir. İngilizler kuşkusuz bu durumu bilmektedirler, gene de Kürt durumuyla meşgul olduğu sürece *Mustafa Kemal*'in *Musul*'a el koyamayacağını düşünmektedirler. Dolayısıyla Kürt akımına yardımcı olmaktadırlar. *Bay Churchill,* Avam Kamarasında, İngiliz Yüksek Komiserliğinin yönetiminde olursa Kürtlerin, Mezopotamya ile birlikte idare edilmeye razı olduklarının *"araştırmalar"* sonunda öğrenildiğini söylemiştir. Gerçekte ise bu araştırmalar İngilizlerin, İstanbul'daki iki Kürt derneğini *"Teali"* ile *"Teşkilat"*, Musul ve Mardin bölgesindeki bazı küçük Kürt reislerini satın almaları biçiminde sınırlı olmuştur. İngiliz yetkililerinin yardımıyla *Mustafa Paşa, Mulanzade, Rifat Bey* ve başkaları geçen yaz *Kürdistan*'a gönderilmiştir. İstanbul'dan ayrılmadan önce *Mustafa Paşa*, İngiliz mandası altında Kürt bağımsızlığı istediğini belirten bir broşür yayınlamıştır. *Teali* Derneğinin üyesi *Hamdi Paşa*, aynı görüşle

geçen kasım ayında *Süleymaniye*'ye *gitmiştir. Hamdi Paşa, Damat Ferit Paşa Hükümetinde Denizcilik Bakanı* idi ve İngilizler tarafından Kürdistan'a gönderilmiştir. Etkili bir Kürt lideri olan *Ahmet Taha* da aynı biçimde gönderilmiştir. Alınan istihbarata göre İngilizler, *Hicaz*lı *Kral Hüseyin*'in üçüncü oğlu *Emir Zeid*'i kral yapmak istemektedir, ancak kendinden çıkacak bir lideri bulamayan Kürdistan'ın bir yabancı prensi kabul etmesi düşünülemez.

Fransız-Türk anlaşmasına karşı yürüttükleri kampanya ve Kürt ayaklanmasına verdikleri itici güç konusunda İngilizlerin eylemlerini yakından izlemek gerekir. İngiliz iddiasına göre gizli bir anlaşmayla Türkler, geri aldıktan sonra Musul'daki petrol yataklarının işletilmesini Fransızlara söz vermişlerdir. Böyle bir anlaşmanın varlığı konusunda ellerinde kanıt yoktur. Şimdi, aynı zamanda bizim Türklere yaptığımızı, (yanlış olduğuna eminim) Kürtlere yapmaya çalışmaktadırlar. Kürtleri, Mardin ve öteki bölgeleri ele geçirmeye, yani Türklerin bize verdikleri bölgeleri ele geçirmeye itiyorlar. Bu durumda İngilizler Fransız çıkarları aleyhinde çalışmıyorlar mı?"

Görülen öbür Fransız istihbarat raporları, Türklerin Kürtlere yaklaşmaya çalıştıkları, bazı Kürt subayların Türk ordusundan ayrılmasına razı oldukları, bazı Kürt liderlerinin kısa süre önce Mısır ve Arabistan'a gittikleri yolundadır. Başka bir raporda ise Moskova'dan bir heyetin *Tebriz*'e gittiği, *Simku* ile görüştüğü, Bolşevik çıkarlarına ilişmediği sürece onlara karışmayacaklarının bildirildiği ve Kafkas Federasyonuna katılma çağrısında bulunulduğu belirtilmektedir.]

VI. BÖLÜM

ZAFER YILI

1922 yılının yaz aylarında Yunanlılar başka bir yola başvuruyorlar: Zırhlılarını gönderip denizden kentleri topa tutmak. Ünlü *Averoff* zırhlısı da karışıyor işe. Karadeniz kıyılarındaki önemli kentler, gözdağı vermek ve yerli Rum halkı ayaklandırmak için topa tutuluyor. *Samsun* ve *Trabzon* bombalanıyor. Samsun'un bombardımanında bir de tanık var: Amerikan *Sands* zırhlısının komutanı. Bu Amerikalı denizcinin verdiği rapor Samsun bombardımanının ilginç yönlerini ortaya koyuyor.

U.S.S. SANDS zırhlısı kaptanı R.H. Ghormley'in Samsun'un bombardımanıyla ilgili olarak 7 Haziran 1922 tarihinde tuttuğu günlük:

[*7 Haziran*

Saat 09.00'da kıyıya çıktım... *Johnson*'un bürosuna gittim. Orada birisi Yunan gemilerinin açıkta olduğunu söyledi. Bu sırada saat 09.15 ya da 09.30 idi. Yunan gemileri *Averoff* zırhlısı, aynı zamanda amiral gemisi olan *Naxos* kruvazörü, bir kruvazör daha, iki muhrip, iki *trawler*, adları belli değil.

Johnson'a bütün Amerikalılara haber vermesini ve gemiye dönmesini, sonra bir subay gönderip Amerikalıların toplanıp toplanmadıklarına baktırmasını söyledim. Hemen radyo ile Yunan kıdemli subayını buldum ve onunla görüşmek istediğimi bildirdim. Yunan filosuna karşı durum aldım. Sonra *Naxos*'a çıktım. Yunan kıdemli subayı, benden limanda demirli, biri İtalyan, biri Fransız bandıralı ticaret gemisine haber vererek limandan çıkmalarını bildirmemi istedi, iki geminin de ateş hattı içinde olduklarını söyledi. Ben de Yunan komutanına herhangi bir eyleme geçmeden, kentteki Amerikalıları çıkarmak istediğimi bildirdim. Kent-

te çok sayıda yabancı ve birkaç bin Rum kadını bulunduğunu, kente ateş açılırsa bunların hayatlarının tehlikeye gireceğini söyledim. Bana kentin valisine gönderecek bir mektubu olduğunu, bunu taşırsam mektubu okuyabileceğimi bildirdi. Taşımazsam kıyıya göndereceğini ekledi. Ben de götüreceğimi söyledim. Çünkü Amerikalılarla bir an önce ilişki kurmak istiyordum. Ama bu düşüncemi ona açmadım. Kıyıya çıktım ve rıhtımda *Mutasarrıf*'ın beni görmek istediğini söyleyen bir polisle karşılaştım. Beraberce telgrafhaneye gittik ve orada Mutasarrıf ve Askeri Vali ile karşılaştım. Beni bekliyorlardı. O zaman mektupları kendilerine verdim. Çevirttiğim mektuplar şöyle idi:

Nixos'un bordasında

Samsun kenti Valisine,

Yasal bir davranış içinde olan Yunan filosunun varlığı, Türklerin Hıristiyanlar üzerinde baskı ve zulüm uygulamasına gerekçe olamaz. Bu durumun devamı halinde Mustafa Kemal'in denetimi altında bulunan bütün kıyı boyunca Yunan filosu, ciddi karşılık verme hakkını kullanacaktır. Sizi uyarıyoruz.

Vriacos
Kaptan, Yunan Kraliyet Filosu

Naxos'un bordasında

25 Mayıs 1922

Samsun kenti Valisine,

Yunan filosunu yöneten Amiral'in emirleriyle sizi bizim atadığımız Yunan subaylarından kurulu bir heyetin önünde, bütün silahlarınızı, mühimmatınızı, mayınlarınızı ve başka savaş malzemelerini tahrip etmeye çağırıyoruz. Tahrip işlemi, bugün 13.15'ten önce başlamalıdır. Bu konuda, zamanında başlamak için bütün gerekli hazırlıkları yapmalısınız.

Bu isteğimizi yerine getirmezseniz, bu saatten itibaren, İkinci Lahey Konferansı anlaşmasının ikinci maddesinde

tanınan ayrıcalığı kullanacağız. Bu konuda size bir kopya gönderiyoruz.

Bu notu aldıktan sonra içinde bildirilenlerle ilgili olarak tarafsız devletlerin temsilcileri ve konsolosluklarla belirtilen saatten önce uyruklarını kentten çıkarmaları için temasa geçiniz. Aynı biçimde kentteki savaşmayan halkı da çıkarınız.

Bu emrin yerine getirilmesini geciktirir ya da direnmeye başvurursanız, sorumlusu biz olmayacağız.

Vriacos
Kaptan, Yunan Kraliyet Filosu

Sonra, Mutasarrıf ile Askeri Valiye kentteki Amerikalıları çıkarmak istediğimi bildirdim. Onlar bir yanıt hazırlayacaklarını ve bunu Yunanlılara vermemi istediler. Yarım saat içinde bu yanıtı hazırlayacaklarını ve Amerikalılar konusunda bana haber vereceklerini söylediler. Büroda bekledim ve az sonra *Currin, Johnson ve Green* geldiler. Onlara olan bitenleri anlattım, herkesin hemen kenti terk etmek için hazır olmasını istedim. Yarım saat sonunda bir yanıt hazır değildi. Bunun üzerine Mutasarrıf ile Askeri Valiye Amerikalıları bir an önce çıkartmak istediğimi ve yanıtlarını hemen hazırlamalarını söyledim. Bana, yanıtlarını hazırlamakta olduklarını, Amerikalıların durumunu ise Ankara'ya telgrafla sorduklarını bildirdiler. Ben de onlara, yerel yetkilerin kendilerinde olduğunu, böyle bir acil durumda Amerikalıların kentten çıkmalarına izin verebilecek yetkileri olması gerektiğini söyledim. Bunun olanak dışı olduğunu, kentten kimseye çıkış izni vermemeleri için emir aldıklarını, Ankara'dan kısa zamanda yanıt almayı umduklarını belirttiler. *Kont Smecchia* geldi ve Amerikalılar için ne yapacağımı sordu. Ben de onları çıkarmaya çalışacağımı bildirdim ve bütün yabancılara güvenilir yerlere çekilmelerini söylemesi isteğinde bulundum. Benden, *Amiral Bristol* aracılığıyla İstanbul'daki İtalyan yüksek komiserine kentte 50 İtalyan uyruklu kişi bulunduğunu haber vermemi rica etti. Bundan sonra, aralıklı olarak Mutasarrıf ve Askeri Valiye

adamlar göndererek Amerikalıların *Sands*'a çıkmasına izin vermelerini istedim. Onlar ise uzun bir söylev vererek, Yunanlıların, açık bir kent olan Samsun'u bombardıman etmelerinin uluslararası hukuka aykırı olduğunu anlattılar. Amerikalıların da kentteki öteki yabancılar gibi ellerinden geldiğince korunacağını bildirdiler. Yani Ankara'dan emir gelmezse gemiye çıkmalarına izin vermeyeceklerini, ancak her an *Ankara*'dan bir yanıt beklediklerini tekrarladılar. Saat 13.45 olduğunda Yunanlılara karşı hazırladıkları yanıtı bana verdiler. Amerikalıları çıkarmak için bir defa daha girişimde bulundum ama sonuç alamadım. Aynı zamanda kentte askerler belirdi. Silahlarını çeşitli yerlere götürüp yerleştirdiler. Her şey çok sakindi. Mutasarrıf ve Askeri Valiye kentteki yabancıları, bu gibi durumlarda korumaları gerektiğini söyledim. Bu nedenle Amerikalıları gemiye çıkarıp kendilerini sorumluluktan kurtarmaya çalıştığımı bildirdim. Eğer gemiye çıkmazlarsa Ankara Hükümetinin üzerlerine yüklediği sorumluluğa ek olarak Amerikan Hükümeti de kendilerini sorumlu tutardı. Önce Amerikalıları kentten çıkarmayı düşündüm ama böyle bir davranışın Amerikalıların hayatını tehlikeye sokabileceğini göz önüne aldım. Gemiye geri dönmek için yola çıktım ve *Mr. King* ile *Mr. Harris*'le karşılaştım. Onlara, Mutasarrıf ve Askeri Valinin son kararlarını anlattım, Amerikalılara durumu anlatmalarını, arabalarını alıp kentten çıkmalarını ya da *Currin*'in evinde kalmalarını söylemelerini istedim. *William King,* arabalarını alacaklarını, önce *Currin*'in evine, oradan da demiryoluna gideceklerini bildirdi. *Currin*'in onlardan hastaneye gitmelerini istediğini anlattı. Ben ise öbürünün daha iyi olacağını ve Mutasarrıf'ın dairesiyle temas kurmalarını söyledim. Kentten dışarı çıkmak olanağı bulurlarsa yeniden gelip kendilerini alacağımı bildirdim. Geri gelmezsem, kent dışında bir yerde, mümkün olursa, onları alacağımı söyledim. Türklerin yanıtını verdikten sonra kente yeniden dönebileceğimi ve orada Ankara'dan yanıt gelebileceğini düşünüyordum.

Gemiye döndüm. Kayıkları içeri çektim. Sonra Yunan Amiral gemisine gidip Mutasarrıf'ın yanıtını verdim. Ara yerde iki ticaret gemisi limandan ayrıldılar. Ben yokken Yunan komutanı bayrakla ve radyoyla işaret verip ateş hattında olduğumuzu bildirerek bizim de çekilmemizi istemiş. Gemime döndüğümde saat 14.19'du ve Yunanlıların verdiği süreden bu yana bir saat geçmişti.

Türklerin yanıtı şöyleydi:

"Amerikan muhribi aracılığıyla göndermiş olduğunuz mektubunuzu almış bulunuyoruz. Bu mektuba yanıt olarak Samsun kentinin açık bir kent olduğunu ve bombardıman edilmesinin yasalara aykırı olacağını belirtiriz. Ayrıca şu noktalara değinmek isteriz: Önerdiğiniz koşullar kabul edilecek değildir, bu nedenle reddediyoruz. Konsoloslar, yabancılar ve başka uluslardan ve dinlerden kimseler kentte yaşamaktadır. Karışıklık çıkarsa bütün kent sakinleri bulundukları yerlerde kalacaktır. Kenti terk etmeyeceklerdir. Böyle bir durumun sorumluluğu sizin üzerinizde kalacaktır. Hıristiyanlara karşı yapıldığı iddia edilen zulümler ise hayaldir. Dolayısıyla kente karşı yapabileceğiniz her davranışı protesto ediyorum."

Yunan komutanı yanıtı okuduktan sonra, Samsun'u bombardıman edeceklerini söyledi ve benim ateş hattından çekilmemi istedi. İnsanlık adına protesto ettim, kentte savunmasız yabancılar bulunduğunu, bunların kenti hemen terk edemeyeceklerini, uluslararası yasalara göre kenti bombardıman etmeden önce 24 saat süre vermeleri gerektiğini söyledim. Bana, bunun üzerine cephanelikler, savaş malzemesi depolarıyla ilgili Lahey Anlaşmasının ilgili maddesini okudu. Bunları Türkler tahrip etmedikleri için, bombardıman etmeye hakkı olduğunu söyledi. Kendinin bir saat süre verdiğini, şimdiden bu sürenin iki saat olduğunu belirtti. Yabancıların bu kadar zamanda çıkabileceklerini söyledi. Dolayısıyla kente ateş açacaktı. Bu konuda emir almıştı ve bu emri yerine getirecekti. Gereğinden fazla zaman harcamıştı ve benden yeniden ateş hattından çekilme-

mi istedi. Ateşe başlayacaktı. Yeniden bir süre kazanmaya çalıştım ama emir almış bulunduğunu, emirleri yerine getirmesi gerektiğini söyledi. Ben de Amerikalıların Currin'in evinde bulunduğunu belirterek orayı gösterdim. *Sands*'e dönerek batıya doğru çekildim.

Saat 15.02'de Yunan muhriplerinden biri ateş açtı. Ardından Amiral gemisi *Naxos* onu izledi. Ateş, gümrük binasıyla onun yanındaki binalara yoğunlaştırıldı. Sonunda Mutasarrıf'ın dairesi isabet aldı. Saat 15.10'da radyoyla Yunan komutanına bu demeci gönderdim:

"Amerikalılar ve öteki tarafsızlar güvenlik altına alınıncaya kadar açık bir kent olan Samsun'un bombardımanını insanlık adına protesto ediyorum. Chormley... USS Sands'ın komutanı, görev başındaki kıdemli Amerikan subayı."

Ayrıca *STANAV*'a şu bilgiyi gönderdim:

"Bir kruvazör, bir muhrip ve beş ticari tip tekneyle Yunan filosu Samsun açıklarına 09.50'de geldiler. Türklere bütün mühimmatlarını yok etmeleri için bir ültimatom verdiler. Türkler reddetti. Açık bir kentin bombardımanını protesto ettiler. Ben de hem Amerikan çıkarları, hem de insanlık adına Yunanlıları protesto ettim. Yunanlılar İkinci Lahey Anlaşmasının ikinci maddesi gereğince bunu yapmalarına hakları olduğunu iddia ettiler. Türkler Amerikalıları çıkarmama izin vermediler. Amerikalıların güvenliğini sağlamak için çaba harcadım ama başarılı olamadım. Amerikalılar kent dışında güvenceli bir yere çekilecekler. Bombardıman 15.02'de başladı. STURTEVANT'a Samsun'a gelmesini saat 15.10'da emrettim."

Bombardımandan sonra karışıklık çıkacağı kuşkusuyla STURTEVANT'ın gelmesini istedim. Ayrıca bir acele telgraf çektim:

"Yunan filosu Samsun'u bombardıman ediyor."

Saat 15.32'de Türkler ateşe karşılık vermeye başladılar. Görünüşe göre bir topla. Bu topun yerini saptayamadık, ancak Yunanlılar o yöne ateş etmeye başlayınca demiryolu

rıhtımı yakınlarında olduğunu anladık. Türkler, toplam 25 atış yaptılar. Yunanlılar *Averoff* ve *Naxos* muhribiyle, amiral gemisine benzeyen başka bir gemiden ateş ediyorlardı.

Saat 17.00'de *Averoff* ve *Naxos* dışındaki öbür Yunan gemileri uzağa çekildiler. *Averoff* ve *Naxos* yakın mesafeden ateşi sürdürdüler. Saat 17.20'de petrol depolarının olduğu yerden koyu bir duman yükseldi.

Saat 16.15'de Yunan kıdemli subayından şu mesajı aldım: *"Amerikan kıdemli subayına: Kentin savaş malzemesi yanında toplarla korunduğunu görmüşsünüz ve buna emin olmuşsunuzdur umarım. Türk valisi bu noktada da doğruyu söylemedi. Yunan kıdemli subayı."*

Saat 18.00'de Yunan amiral gemisi ateşi kesti ve açıldı. Herhalde kumanda subayları toplanıp durumu görüşeceklerdi. Çünkü kayıklar indirilmiş ve gemilerin yanına alınmıştı. 19.30'da Yunan filosu 2 derece kuzeydoğu, iki derece doğruca kuzey ve iki derece kuzeydoğuda durdu. *SANS* limana girdi ve saat 20.07'de demir attı. Baş eczacının yardımcısını alıp hemen karaya çıktım. Kıyıya yaklaşırken belediye petrol deposunun yanmakta olduğunu gördük. Rıhtıma çıktık ve her şeyi son derece sakin bulduk. Gümrük binasındaki nöbetçiye kente gidip gidemeyeceğimi sordum. İngilizce bilmiyordu. Bunun üzerine Mutasarrıf'ı görmek istediğimi söyledim. Mutasarrıf'ın bir otomobil gönderdiğini söyledi. Gerçekten az sonra araba bir yardımcıyla birlikte geldi ve Mutasarrıf'ın dairesinin bulunduğu binaya götürüldük. Kentin içinden geçerken her şey tam bir sessizlik içindeydi. Gerçekten de başlıca caddelerde hiçbir karışıklık filan göze çarpmıyordu. Halk, ben bu sabah karaya çıktığımda gördüğüm gibi kahvehanelerde oturmuş kahve içiyordu. Valilik binasına geldiğim zaman Mutasarrıf ile askeri komutanı bahçede oturmuş yardımcılarıyla birlikte sigara ve kahve içerken buldum. Bir çevirmen buldular ve binanın içinin tamamen göçtüğünü, bu nedenle bahçede oturduklarını söylediler. Ben de onlara kentteki Amerikalıların durumunu öğrenmek ve *Amiral Bristol*'a

kentteki yıkımın tam bir raporunu vermek için karaya çıktığımı söyledim. Hemen bir rapor çıkardılar ve bana okudular. Şöyle ki:

Valilik oturulmayacak haldedir.

Rum papazına ait evin bir duvarı yıkılmıştır.

Rum doktor Churchi'nin evinin duvarları ve pencere camları tahrip olmuştur.

Alston mağazasının bir duvarı yıkılmıştır.

Rum Yanko'nun eşine ait bir ev yıkılmıştır.

Elizabeth İkatralcu'ya ait bir ev yıkılmıştır.

Rum Eleniko'ya ait bir ev yıkılmıştır.

Zekeriya Beye ait 2 ya da üç ev yıkılmıştır.

Türklere ait 19 ev bir miktar tahrip olmuştur.

Ermeni kilisesinin yakınında Türklere ait 23 ev yıkılmıştır.

Ermeni kilisesindeki bir oda tahrip görmüştür.

Rıhtımdaki nöbetçi evi yıkılmıştır.

19 mavna hasar görmüştür. Onarmak için 1500 lira gerekmektedir.

Ermeni yetimhanesinde bir oda yıkılmıştır.

Belediye ait bir motorun bir bölümü hasar görmüştür.

Yerli tüccarlara ait malların bulunduğu gümrük binası yakınındaki depo kısmen yıkılmıştır.

Rum Andevololu'ya ait mağaza yıkılmıştır. Zarar 30.000 liradır.

Petrol deposunda yanan mallar ise şunlardır:

9.496 teneke Amerikan gazyağı,

19.800 teneke Rus gazyağı,

41.700 teneke Ticari gazyağı,

6.000 kilo Rus benzini,

33.000 kilo Benzin (Belediyenin malı),

38.368 kilo Ticari benzin (Belediyenin malı),

Toplam kayıplar ise şöyle: *4 kişi ölü, 3 yaralı.* Hepsi Türk. Askeri komutan, Yunanlıların 400 top attığını tahmin etti. Bolşevik konsolosu, ben oradayken Mutasarrıf ile görüşmek istedi. Bunun üzerine ben gidip Amerikalıları

görmek için izin istedim, bu izin verildi. Komutan sıkıyönetim ilan edildiğini, saat 9.00'dan sonra sokaklarda kimsenin bulunmaması gerektiğini, onun için benimle bir polis göndereceğini söyledi. Bu yerine getirildi. *Johnson* ve *Currin*'i gördüm. Bütün Amerikalıların iyi olduklarını, bombardıman sırasında *Currin* ve *Johnson*'un evinde kaldıklarını söylediler. Johnson depodaki tahribatın ne kadar olduğunu tahmin edemeyeceğini, orada tütün bulunduğunu bildirdi. *Johnson* yöneticilerin sözlerini bir yana bırakıp Amerikalı kadınları SANDS'a götürmemi istedi. Ona bu konuyu çok düşündüğümü, böyle bir şey yaparsam kan dökülebileceğini söyledim. O bir şey olmayacağına emin olduğunu bildirdi, ama ben her yönden bakınca tutumunun doğru olduğunu anlattım.

Saat 22.00'de gemime döndüm. 22.15'te STURTEVANT geldi. STANAV'a şunları bildirdim:

"Bombardıman saat 18.00'de durdu. Yunanlılar saat 19.30'da çekildiler. Saat 20.00'de kente çıktım. Kent tamamen sakin. Amerikalılar güvenlik altında. Lütfen tütün kumpanyalarına ve Yakındoğu kurtarma örgütüne bildiriniz: Alston'un mağazası iki isabet almış, belediye petrol deposu yanmıştır. Bunun dışında Amerikalıların bir kaybı yoktur. Belediye deposunda 9.496 teneke Amerikan gazyağı bulunuyordu. Valilik binası yıkıldı. Ayrıca Türk ve Rumlara ait 50 kadar ev isabet aldı. Dört Türk öldü, üç Türk yaralandı. Yunanlılar aşağı yukarı 400 atış yaptılar. Türkler de 25 atışla karşılık verdiler. Durumu gözlemek için Perşembe öğleye kadar burada kalacağım. Gerekirse daha da uzun kalabilirim."

Kaptan *Haas* ve yardımcısı *Lanphier* gemiye geldiler. Onlarla durumu enine boyuna konuştuk. Yarın sabah yeniden karaya çıkıp durumu incelemeye, koşullar normalse *İstanbul*'a dönmeye karar verdik. Kaptan Haas'a bombardımandan sonra karaya kuvvet çıkarmak zorunda kalırız diye kendisini çağırdığımı söyledim. Kaptan, iki Yunan gemisinin Trabzon'a gidebileceğini bildirdi. Hem STANDS,

hem de STURTEVANT'ın yakıtları azdı. Yunan gemilerinin sabah buraya dönebileceğini dikkate alarak, Trabzon'a gitmeyip burada kalmayı kararlaştırdık.

Green bana şu haberi verdi: Ankara'nın Moskova'ya gönderdiği özel büyükelçi *Ali Fuat Paşa* kısa bir süre için Rusya'dan gelmiş ve Ankara'ya gidiyormuş. *Enver Paşa* ile ilişki kurduğunu haber verdiler. Ayrıca Sovyetlerle Ankara Hükümetinin arasının açıldığı, Sovyetlerin Moskova'daki Ankara elçiliğini yağma ettikleri bildirildi.

8 Haziran:

Bu sabah Yunanlılar gözükmediler. Petrol deposu hâlâ yanıyor. Saat 09.00'da Kaptan Haas ve yardımcısı Lamphier ile karaya çıktık. Her şey yolunda ve kent sakin. *Green* Yakındoğu kurtarma örgütünün garajına bomba düştüğünü ve bir makinenin isabet aldığını söyledi. Ayrıca mayınların bulunduğu binaya bomba düştüğünü, ancak mayınlara dokunmadığını bildirdi. Mayınlar patlasaydı kent havaya uçabilirdi. Johnson 3.000 ya da 5.000 kilo kadar tütünün depolarında zarar gördüğünü bildirdi. Bunun para değerini henüz saptayamadığını söyledi. Depoya isabet eden mermilerden birinin Türk topundan geldiğini öne sürdü.

Saat 11.00'de gemiye döndüm. SANDS İstanbul'a yola çıktı.

R. L. Ghormley
Komutan, U.S. Deniz Kuvvetleri]

ANKARA'DA AMERİKA'NIN GAYRİ RESMİ TEMSİLCİSİ

Bu arada ABD Ankara'ya gayri resmi bir temsilci yolluyor. *Robert İmbrie* adındaki bu temsilci Ankara'da iken, genellikle Türkiye'yi savunan raporlar gönderiyor. Bu raporlardan *yeni Türkiye'nin dış politikasını* anlatan birini aktarıyoruz:

Rapor

Amerikan Konsolosluğu

11 Temmuz 1922
Ankara, Küçük Asya

Dışişleri Bakanı
Washington

Konu: Milliyetçi Türk Hükümetinin dış politikası

Türk Milliyetçi Hükümetinin dış politikasının iki yönü var: Birincisi, Yunanlıları (ordularını) *Küçük Asya*'dan ve *Trakya*'dan atarak Milliyetçi arazinin bütünlüğünü sağlamak, ikincisi: Yunanlıların devam eden güçlerinin sorumlusu saydıkları *Büyük Britanya*'yı rahatsız etmek, bunun için de Britanya'nın sömürgelerine Bolşevik ve dinsel biçimde tehditler yöneltmek.

Yunanlılar ne kadar Hıristiyan denilen ulusların sempatisini çekmek için başka türlü göstermeye çalışsalar da, şu iyice bilinmelidir ki, Anadolu'daki savaş dinsel bir savaş değildir. Düşmanca çıkar propagandası ne kadar yerleştirmeye çalışırsa çalışsın, Türkler dinsel bakımdan bağnaz değildir: Başka dinlere karşı hoşgörülüdür. Kimi zaman, acaba bizim hükümetimiz, Türkler gibi, kendi toprakları üzerinde din perdesi arkasında birtakım örgütlerin ve kişilerin devamlı eylemlerine, görülmemiş amaçlarla ülkenin çıkarlarına aykırı propaganda ve siya-

set yapmalarına izin verir miydi? diye kendi kendime sorarım.

Anadolu'da savaş sürüp giderken ve aleyhlerine sonuç verirken Türkler, dinsel temellere dayanarak Fransa ve İngiltere'nin elindeki topraklarda bulunan Müslümanları ayaklandırmak, başka Müslüman ulusların yardımını ve sempatisini toplamak amacıyla çaba harcamış olabilir. Bu da gerçekten, anlayışla karşılanabilir. Bolşevik Rusya'nın umudu da burada yatmaktadır. Kemalist Hükümetle *Afganistan* arasındaki siyasal anlaşma da buna katkıda bulunmuştur. Bu anlaşma bir "Kutsal Savaş"ta İngiliz Hindistan'ına doğrudan doğruya bir tehdit demektir.

Bu politikayı en çok destekleyen güç, Sovyet Rusya'dır. Dolayısıyla Rusya'nın Ankara üstünde büyük etkisi olması doğaldır. Sovyetler, Milliyetçi Hükümete 10 milyon altın ruble vermişler ya da kredi açmışlardır. Rusya bakımından bu destek Yunanlılardan nefret ya da Türklere sevgi temeline dayanmamaktadır. Ne de ekonomik bir nedeni vardır. Çünkü Sovyet Hükümeti Kemalist Hükümetin verebileceği herhangi bir imtiyazı kullanabilecek durumda değildir. Türk Hükümetinin ve Türk halkının *Komünizm* ya da *Sovyetizm* doktrinine inanmadığını, bunu desteklemeyeceğini, ancak belki zorunlu olarak kabul edebileceğini, Bolşeviklerin anlamış olması gerektir. Öyleyse Sovyet Rusya'nın desteği, Türklerin Orta-Asya'daki dindaşları arasında karışıklık yaratma ve böylece Bolşevizm'e yer açabilme umuduna dayanmaktadır.

Milliyetçi Hükümetin en büyük destekçisi olması, Türklerin, Rusya'ya büyük bir güven ve sempati duydukları anlamına gelmemektedir. Tam tersine. Kemalistler Bolşevikleri her istediklerini almak için kullandıkları halde, Rus amaçlarından kuşku duymaktadırlar.

Buradaki Bolşevik elçiliğinde 60 kişi vardır, başlarında, kültürsüz ve eğitimi az ama enerjik bir kişi olan *Araloff* bulunmaktadır. Personel toptan mujik tiplidir. Türkler bunlara tepeden ve saklayamadıkları bir hoşnutsuzlukla bakmaktadır.

Tümüyle bakıldığında, Milliyetçi Hükümetin gözünde en iyi durumda olan belki de Fransa'dır. *Yusuf Kemal-Bouillon* anlaşması Kemalistlerin en önemli diplomatik başarısı, neredeyse Fransa tarafından tanınma biçiminde görülmektedir. Fransa sempatisinin Türklerden yana, Yunanlılara karşı olduğu öne sürülmektedir. Fransız cephanesi Türk ordusuna dağıtılmıştır. Aynı zamanda Fransa'ya bir ölçüde kuşku duyulmakta, yeniden Türk topraklarına göz dikebileceği korkusuyla, Fransız çıkarlarına imtiyaz verilmekte ağır davranılmaktadır.

Fransa gayri resmi olarak, yanında az sayıda personel bulunan *Albay Mugene* tarafından temsil edilmektedir.

Eskiden Kemalist Hükümet nezdinde en önemli mevkide bulunan İtalya, *Tuozzi* heyetinin başarısızlığından sonra etkisini yitirmiştir. Tuozzi'nin demeçleri nedeniyle İtalya'ya karşı duygular hemen hemen buruktur. Buna rağmen, İtalyanlar, başka bütün ülkelerden fazla Anadolu'da iş yapmaya devam etmektedirler.

Bugünkü Türk Hükümeti ve Türk halkı arasında *Birleşik Devletlerin* durumu, genel olarak başka bütün devletlerden bir bakıma daha güçlüdür. Bizim Türkiye'nin aleyhine toprak büyütme gibi bir isteğimizin ve siyasal amaçlarımızın bulunmadığını Türkler anlamışlardır. Türkiye'nin en büyük gereksinmesinin doğal kaynaklarını işletmek olduğunu, bunun da yabancı sermayenin yardımıyla yapılabileceğini bilmektedirler. Amerika'nın siyasal çıkar peşinde olmadığının anlaşılması, Türklerin başka uluslarınkinden çok Amerikan sermayesini tercih etmesine neden olmuştur. Amerikan sermayesi yönünden herhangi bir somut öneri gelmediği için, başka yabancıların önerilerini, giderek İngilizlerin bile önerilerini kabul edeceklerdir. Dolayısıyla, Amerikan sermayesinin Türkiye'yi incelemesi teşvik edilmelidir. Yoksa, bu alan başka uluslara kaptırılacaktır.

Kuşku yok ki, Türk Hükümeti, Türk halkı ile Birleşik Devletler ve Amerikalılar arasında daha dostça bir duygu yaratılamamış olmasının başlıca ve en büyük nedeni, Ame-

rikan misyonerleri olmuştur ve olmaktadır. Misyonerlere karşı oluşlarının nedeni dinsel değildir, siyasaldır. Türk halkı, misyonerlerin sadece dinsel alanda çalışmadıklarını, siyasal eylemlere giriştiklerini sezmektedir. Bunda da pek haksız değildir.

Başka uluslar gibi, Türkiye'nin dostluğunu kazanmak Birleşik Devletlerin çıkarınadır. Bu amaçla ve bundan böyle yanlış anlamalara, talihsiz olaylara meydan vermemek için, Türkiye için pasaport verdiği kimsenin niteliklerini Hükümet, dikkatle gözden geçirmeli ve pasaport alan kişinin Türkiye'ye geldiğinde siyasal eylemlere ve tartışmalara katılmaktan, Türk siyasal sorunları ile ilgili olarak basma demeç vermekten, makale yazmaktan kaçınmasını şart koşmalıdır.

Son *Ward* ve *Yovel* olayları bu duruma bir örnektir. Bu adamlar, buradaki durumumuza sonsuz zarar vermişlerdir. Basına verdikleri düşmanca demeçler Türkiye'nin her yerine yayılmıştır. Buna benzer birkaç olay daha olursa Türkler arasında Amerika, dostsuz kalacaktır.

Bizim Türkiye ile ilişkilerimiz açısından, *Harput* katliamı denilen olayı incelemek için başka devletlerin yaptığı öneriye katılmamız bir hatadır. Milliyetçi Hükümet, böyle bir inceleme kurulunun Türkiye'ye girişine izin vermeyecektir. Bunu reddedişleri, böyle bir incelemeden çekindikleri için değil, böyle bir izin oldukça mantıklı olarak egemenlik hakkından caymak anlamına geleceği içindir. Böylece bir inceleme komisyonuna katılmaktan ne kazandığımızı anlamak güçtür.

Türkiye ile ilişkilerimiz bakımından, Kemalist Hükümetin yabancı basını, bu arada bizim basınımızı izlediğini hatırdan çıkarmamak gerekir. Yabancı basında Türkiye ile ilgili lehte veya aleyhte yazılar çevrilmekte ve Türk basınında yayınlanmaktadır. Hükümetimiz, iyi niyetli olmakla birlikte sorumsuz, bilgisiz kimselerce verilmiş ve Amerikan basınında yer alan demeçlere karşı önlem almalıdır.

Bir örnek Amerikan basınında 5 Haziran tarihinde ya-

yınlanmış bir haberdir. Buna göre Papaz *William G. Manning*, New York'taki bir toplantıda "Hıristiyan uluslar hareketsiz ve pasif dururken, Türkler tarafından Ermenilerin ve Yunanlıların katledildiği Yakındoğu için cemaatini duaya çağırmış..." Bu haberi yukarda belirttiğim tarihli New York Times'den aldım. Gazeteyi bana Kemalist basın bürosundan verdiler. Bu gibi davranışlar, Birleşik Devletlerin ona karşı dostça duyguları olduğuna Türkleri inandırmakta yardımcı değildir.

Imbrie

BÜYÜK TAARRUZ VE KURTULUŞ

Türkiye, 1922 yaz aylarını Büyük Taarruzun hazırlıklarıyla geçiriyor. Bir yandan da bir savaş olmadan Yunanlıların Anadolu'yu boşaltmaları için diplomatik girişimlerde bulunuluyor. Ama Yunanlıların destekçileri İngilizler, yeni Türkiye'nin gücünü ve kararlılığını anlamış değiller. Yunanlıları Anadolu'dan boşaltmak için bir savaş yapmak daha gerekiyor. 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ile ilgili Amerikan belgelerini burada tarih sırasıyla yayınlıyoruz:

Telgraf

28 Ağustos 1922, İstanbul

Anadolu sınırları, limanları, posta ve telgraf, yabancı ve Türk haberleşmesine kapatıldı. Belki de beş gün için. Ne bir gemi geçebiliyor, ne bir gemi girebiliyor, ne de çıkabiliyor. Muhribimiz şimdi *Samsun*'da, orada kalmasına izin verildi ama Amerikan konsolosluğu ile haberleşmesi yasaklandı. Muhrip komutanına Amerikalıların tehlikede olmadığı konusunda güvence verildi. Bu önlemler, 27 Ağustos'ta Anadolu cephesi boyunca Milliyetçilerin hücuma geçmesi üzerine alındı. Milliyetçilerin üç tümeninin bulunduğu Bursa bölgesinde özellikle faaliyet var. Asıl saldırının Türklerin cephe boyunca yedi tümeninin iki de yedek tümeninin bulunduğu Eskişehir cephesinden yapılacağı öne sürüldü.

Bristol

2 Eylül 1922, İzmir

Askeri durum Yunan kuvvetlerinin düşük moralleri nedeniyle aşırı derecede ciddi. *Uşak* ve *Kütahya* dün boşaltıl-

dı ve yandı. Kötü halde morali bozulan Birinci kolordu Uşak'ın batısına çekildi. İkinci kolordu da geniş bir daire çizerek ona katıldı. Şimdi bu kuvvetler Türklerin İzmir'e gidişini engellemek istiyorlar ama güven vermiyorlar. Üçüncü kolordu *Eskişehir*'de ama yakında yakıp kenti boşaltacak. Destek tümeni, bugün beklendi ve başkaları da bekleniyor. Benim görüşüme göre durum o kadar ciddi ki kurtarmak olanaksız. Hıristiyan halk ve yabancılar arasında panik yayılıyor, çoğu gitmeye çabalıyor. Morali bitmiş Yunan ordusu İzmir'e gelirse önlenemeyecek ciddi sorunlar çıkabilir, kenti yakmak tehditleri açıkça duyuluyor. Bu durum karşısında kruvazörün, konsolosluğu ve Amerikan vatandaşlarını korumak üzere İzmir'e gönderilmesini rica ediyorum.

Horton

4 Eylül 1922, İzmir

Göçmenler İzmir'e doluyor ve panik genişliyor. İnsanlık adına ve Amerikan çıkarlarının güvenliği adına Yunan kuvvetlerinin burayı boşaltması bakımından yeterli bir süre tanıması konusunda Ankara Hükümeti ile görüşülmesini yalvarırım *(beg you to mediate)*. Böyle bir süre İ*zmir*'in tahribini önleyecektir. Mühimmat depolarının patlaması ya da morali bozulmuş Yunan askerlerinin isyancı eylemleri sonunda kent tahrip olabilir. Yunan Yüksek Komiseri dün gece böyle bir görüşme konusunda bana sözlü yetki verdi. Ayrıca bir ya da daha fazla gemi isteğimi tekrarlıyorum. İngiliz Konsolosu da aynı yolda İngiliz Yüksek Komiserine telgraf çektiğini söyledi.

Horton

8 Eylül 1922, İzmir

Türk kuvvetlerinin yarın gece ya da ertesi sabah gelmeleri bekleniyor. Bana lütfen Kemalist askeri ya da sivil yetkilileriyle ilişkim olursa ne yapacağımı ivedi olarak bildiriniz.

Horton

9 Eylül 1922, İzmir

Bu sabah saat 11.30'da Türk süvarileri mükemmel düzen içinde İzmir'e girdiler, ciddi bir olay yok.

Horton

10 Eylül 1922, İstanbul

İzmir'den son alman haberler güven verici. Türk birlikleri iyi bir düzen ve disiplin içinde girdiler. *Mustafa Kemal* bir bildiri yayınlayarak savaşmayanlara zarar veren Türk askerlerini ölümle cezalandıracağını açıkladı. Durum gene de ciddi, tehlike ve karışıklıklar bitmiş değil.

İstanbul'da bugün muazzam bir gösteri yapıldı, çok az bir karışıklık oldu.

Bristol

Büyük Taarruzun başarıyla sonuçlanmasından sonra, sıra İstanbul'un işgaline son verilmesine, Müttefiklerin İstanbul'u boşaltmalarına geliyor. Bu işler yapılırken bir yandan da *Lozan* barış görüşmeleri başlıyor. 1923 yılına giriyoruz. Lozan barış görüşmeleri bir kez kesiliyor. Sonra yeniden başlıyor. Bu yılın en büyük sorunu Musul. O zamanlar Türkiye, Musul'a bir saldırıya hazırlanıyor. Bu sorun çözümleninceye dek askeri hazırlıklar yapılıyor Irak sınırında. Amerika'nın *Halep Başkonsolosu* bu hazırlıkları ayrıntılarıyla aktarmış Washington'a. Bu kadar ayrıntıyı nasıl saptamış demeyin! Herhalde usta olsalar gerek bu işte. İşte Halep Konsolosluğundan gönderilen askeri istihbarat raporları:

Rapor

1923 yılının Şubat ayında Halep'ten Amerikan Konsolosluğunun verdiği askeri istihbarat raporları:

5 Şubat 1923, Halep, Suriye

Suriye-Mezopotamya sınırında Türk askeri birliklerinin yerleri ve sayıları hakkındaki notları saygılarımla bildiriyorum. Bunlar belki de Irak Krallığı ve İngiltere'ye karşı gelecek bir harekât için hazırlanıyorlar.

Adana'dan gelen Türkler, Suriye Federasyonu Başkanı *Suphi Bey Bereket*'i katletmek için bir komplo hazırlandığını bildirdiler. Anlaşılan böyle bir davranışı önlemek için tedbir alınmış.

J. B. Jackson
Konsolos

Irak Hududunda Kemalist yığınağı

1. Mayefarikin (Silvan) ve Midyat'ta bütün 10'uncu tümen yığınak yaptı. Onlarla birlikte 1'inci tümenden iki süvari alayı bulunuyor. Tam sayıları şöyle:

3 piyade alayı,
3 Kürt süvari bölüğü,
1 karışık topçu taburu,
2 istihkâm taburu, 12'nci istihkâmdan.

Toplam: 12.000 kişi.

Karargâh: Nihat Paşa Estel köyünde.

2. Siirt'te. 11'inci tümen. Şöyle oluşuyor:

4 Anadolu piyade alayı,
1 dağ topçu taburu,
2 Türkistan süvari taburu,
2 İstihkâm taburu,
6 manga Kürt ve Çerkez gayri nizamileri, her mangada 100 süngü var.

Toplam: 16.000 kişi.

Komutan: Ali Fuat Paşa, Karargâh Siirt'te.

3. Başkale ve Hakkari'de 11'inci tümen. Şunlardan oluşuyor:

3 Kafkas piyade alayı
1 tabur karışık topçu
2 süvari alayı
1 istihkâm taburu,
6 manga Çerkez ve Kürt gayri nizamileri.

Toplam: 10.000 kişi.

Komutan: Kâzım Karabekir, yerine General Muhittin Paşa gelecek.

Ceziret-İbn-Ömer'de çetelerin (Tchettas) başı bulunuyor. Binbaşı Ali Şefik Bey, ya da Özdemir, iyi silahlı 12 manga gayri nizamiye komutanlık ediyor. Çoğu atlı.

General Cevat Paşa, Diyarbakır'da, Kilikya, Ayntab, Kilis ve Urfa'dan yeni askere alınanları 10'uncu ve 11'inci tümenlerin eksiklerini tamamlamak için düzenliyor.

Musul, Sincar, Süleymaniye ve *Kanikim*'e karşı genel bir saldırı 15 Mart dolayları için düzenlenmiştir.

Bu andan başlayarak keşif için bazı saldırılar yer alacaktır.

General Nihat Paşa, Şammarların (Schammars) reisleri, *Aneze* ve *Sincar*'a kadar Kabur bölgesi Kürtleri arasında propaganda yapmakta ve Musul'a karşı yapılacak genel saldırıda bunların da aynı anda ayaklanmasına çaba harcamaktadır. İsyan sırasında, kendilerine top verilmiş askerler, Dicle'den sallarla inecekler ve *Banit* ile *Eski Musul* arasında karaya çıkacaklar, isyan eden kabilelerde *Sincar* dağına ve *Tell-Afar*'a saldıracaklardır.

Bu bilgi, İkinci Tümen'e bağlı bir Türk subayından alınmıştır. Bu subay Halep çevresinde önde gelen bir Arap şeyhiyle gizli temas halindedir.

Aynı subay Kemalistlerin 14 uçağı bulunduğunu bildirmiştir. Bunlardan 8'i Siirt'te, 6'sı Midyat'tadır. Başlıca pilot bir Türk'tür: *Fadıl Bey.*

Mezopotamya hududu boyunca Kemalist harekâtı konusunda bilgi

Enver Paşa'nın amcası *Halil Paşa* tarafından kurulan *Kafkas* (Tatar) ordusu birlikleri *Erzurum* ve *Van* üzerinden *Diyarbakır*'a ve bir bölümü *Bitlis* ve *Siirt*'e *gelmişlerdir.* Bunlara *Yeşil Ordu* (Yeshil Ordou) denilmektedir. 7.000 kişiden ve karışık birliklerden oluşmuştur.

18 Ocak: Beş yüksek Sovyet subayı, Kemalistlerin karargâhları olan Ankara'dan Türk Mezopotamya cephesini denetlemek için gönderildiler.

30'uncu piyade alayı Cezireyi İbn Ömer'de.

81'inci piyade alayı Hasankeyf'de.

10'uncu piyade alayı Hazro'da.

7'nci ve 8'inci piyade taburları Midyat'ta.

12'nci süvari alayı (330 kişi) Urfa'da yerleşmek üzere, Antep ve Maraş'tan ayrıldılar.

22'nci süvari alayı (600 kişi) Diyarbakır ve Mardin'de. İki binbaşı tarafından yönetiliyor: Bahri Bey ve Şükrü Bey.

57'nci piyade taburu Nusaybin'de. İsmail Hakkı Beyin komutasında.

Kâzım Karabekir Paşa karargâhını Bitlis'te kurdu.

Silah, cephane vs. ile ilgili karargâh ise Siirt'in kuzeyinde Silvan köyünde. Bütün cephane depoları burada. Ayrıca 1'inci ve 2'nci tümenler de burada yerleşmiş durumda.

Sahra hastanesi ve sağlık birlikleri ise Elmedine ve Ote'de.

5 Şubat: 480 kadar çeşitli rütbede subay Diyarbakır'dan geçerek cepheye gittiler. Hepsi kısa süre önce Küçük Asya'da Yunanlılarla savaşan Türk ordusundan.

Halep Amerikan Konsolosu Jackson'un
Türk kuvvetlerinin durumu konusunda
14 Şubat 1923 tarihinde gönderdiği bir rapor

13'üncü kolordunun genel karargâhı *Bitlis*'tedir. Bu kolordu üç tümenden olmuştur.

İkinci tümenin karargâhı *Siirt*'tedir ve *Albay Akif*'in komutasındadır. Albay Akif Beyin hemen Ankara'ya gitmesi istenmiştir, yerine *Hıdır Bey*'i komutan bırakmıştır.

3'üncü tümen *Kel Ali Bey* tarafından komuta edilmektedir ve karargâhı *Çölemerik*'tedir.

4'üncü tümen *Albay Musa Kâzım* Bey tarafından komuta edilmektedir ve karargâhı *Botan*'dadır.

6'ncı piyade alayı dört taburdan kuruludur:

4'üncü tabur: *Binbaşı Ahmet Hikmet Bey,*

5'inci tabur: *Binbaşı Kâzım Bey,*

6'ncı tabur: *Binbaşı Hakkı Bey,*

7'nci tabur: *Binbaşı Hıdır Bey.*

Toplam: 2.300 kişidir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Musul cephesindeki birlikleri 25 Şubat 1923'ten sonra teftiş etmesi beklenmektedir. Onunla beraber Genelkurmay Başkanı *Fevzi Paşa* ve yardımcıları *Galip* ve *Asım Paşa*, ayrıca *Büyük Şeyh El Sunusî* de gelecektir.

12 Mart 1923 tarihli Halep çıkışlı başka bir askeri istihbarat raporu:

Güvenilir kaynaklardan öğrenildiğine göre 64'üncü Türk süvari alayı Ankara'dan 27 Şubat tarihinde *Midyat*'a gelmiştir. Ayrıca 23'üncü tümene bağlı başka bir süvari alayı, *Ayntap*'ta gösterilmiştir. Bu alay buradan 8 Martta hareket edip *Silvan*'a gelmiş, iki batarya da getirmiştir.

Ayrıca Kafkas cephesinde bulunan 9'uncu ve 15'inci kolordulara ait bütün birlikler bir alay dışında Irak cephesine gönderilmiştir.

Türk-Fransız anlaşmasından sonra *Urfa*'da bırakılan Fransız mühimmatı, Türkler tarafından *Nusaybin* ve *Cezire-İbn-Ömer*'e gönderilmiştir.

Bol miktarda ot bulunan geniş bir tarım bölgesindeki Silvan köyü, cephedeki süvari birliklerini beslemek için seçilmiştir. *Binbaşı Rüştü Bey* bu işin başına verilmiştir.

Ruslardan alınan otuz bin elbise, Türk askerlerinin giymesi için Irak hududuna gönderilmiştir. Irak hududunda Rus askerlerinin bulunduğu yolundaki eski bir haber buradan çıkmış olmalı. Herhalde bu askerler Rus elbisesi giymiş Türk askerleri idi.

Ali İhsan Paşa Irak cephesinden alındı ve *Sivas*'taki kolordunun komutanlığına verildi. Türkler *Ayntap, Kilis*'te gerekirse savunma yapmak için mevzi kazıyorlar. Herhalde Suriye hududunda savunmada, Irak hududunda saldırıda bulunacaklar.

9 Mart tarihinde bir çete Halep'in 12 mil batısında, kentin önde gelenlerinden, Suriye Federasyonu üyesi *Emin Yeğen*'in bir köyünü bastı. Katırlar, atlar, sığırlar, koyunlar ve keçiler götürdü, evleri yıktı. Çete ganimetle birlikte Türk toprağına girdi. Askeri ve sivil yetkililerin bunları kovalamaları boşa gitti.

Jackson
ABD Halep Konsolosluğu

VAHDETTİN'İN YURTDIŞINA GİDİŞİ

Büyük Zafer ve Anadolu'nun kurtuluşundan sonra artık Padişah Vahdettin İstanbul'da kalamıyor. Müttefik işgali sona ererken Vahdettin de yurtdışına çıkıyor. Bu konuda Amiral Bristol'un kısa bir telgrafı var. Şöyle:

19 Kasım 1922, İstanbul

Padişahın yurtdışına çıkışı burada hemen hemen hiç heyecan yaratmadı. Yerel basın, bir hainin kaçışı ya da bir hainden kurtuluş olarak bu olayı yansıttı. Ankara Hükümetinin bu konudaki tutumu henüz bilinmiyor.

Bristol

CUMHURİYETİN İLANI

Yeni Türk devletinin doğuşunu ise Amerikan belgeleriyle şöyle izliyoruz:

26 Eylül 1923, İstanbul

Resmi basının Ankara'dan bildirdiğine göre, Türk Anayasasında değişiklikler hemen hemen hazırdır ve belki de gelecek hafta görüşülmesine başlanacaktır. Yeni Anayasaya göre Türkiye bir Cumhuriyet ve *"Halk Hükümeti" (People's Government)* olacaktır. Yasama organının süresi dört yıl olacak ve her yıl dört ya da altı ay çalışacaktır. Cumhurbaşkanı aynı zamanda Büyük Millet Meclisi Başkanı olacak ve Mustafa Kemal Türkiye Cumhuriyetinin ilk Cumhurbaşkanı olacaktır.

Bristol

30 Ekim 1923, İstanbul

Ankara Meclisi dün gece Türkiye Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan etmiştir. Kemal oybirliği ile Cumhurbaşkanı seçilmiş, o da *İsmet Paşa*'yı başbakan atamıştır. Cumhuriyetin kuruluşu bu sabah İstanbul'da 101 top atışı ile selamlanmıştır.

Bristol

VII. BÖLÜM

ABD İLE İLK DİPLOMATİK KAVGA

İSMET PAŞA - AMİRAL BRISTOL GÖRÜŞMESİ

Geliyoruz 1924 yılına. Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş. Neredeyse bir yaşına girmek üzere. Lozan Antlaşması imzalanmış. Yeni Türkiye yavaş yavaş yerine oturuyor. Kendi çabalarıyla ayakta kalmaya, savaşın yaralarını sarmaya çalışıyor. Bir yandan da yeni kuruluşlara gidiliyor. Örneğin Halk Partisi kurulmuş, yeni bir Anayasa hazırlıkları var. Hoşnutsuzlar, çoğu kez olduğu gibi muhalefet yapmaya çalışıyor. Bu arada Amerika ile ilişkiler gene gündeme geliyor. İşte bu günlerde *Amiral Bristol* ile *İsmet Paşa* Ankara'da buluşuyorlar. İsmet Paşa Başbakan ve aynı zamanda Dışişleri Bakanı. *Amiral Bristol* ise *"ABD Yüksek Komiseri"* adıyla anılıyor.

İsmet Paşa ile *Amiral Bristol* arasında 7 Ağustos 1924 tarihinde yapılan ve sabah saat 11'de başlayıp öğleden sonra 16.45'te sona eren görüşmenin özet tutanağını, yani *"muhtıra"*sını Amerikan Dışişleri Bakanlığı belgeleri arasında buluyoruz. Bu görüşme İsmet Paşa ve Amiral Bristol'dan başka Türk tarafında Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri *Tevfik Kâmil* (Koperler) Bey, Dışişleri Bakanlığı hukuk müşaviri *Münir* Bey (Ertegün) bulunuyor. Amerika tarafından ise *G. H. Shaw* var. Çevirmenliği Münir Bey yapıyor. Amerikalıların çevirmen getirmedikleri ve Münir Beye güvendikleri anlaşılıyor.

"Amiral Bristol, İsmet'in rahatsız olduğunu duymaktan üzüldüğünü ve sağlığına kavuşmuş olduğu umudunu belirtti. *İsmet Paşayı* görmek için üç haftadır beklediğini, *İsmet Paşanın* sağlığına kavuşmasında katkıda bulunmuşsa, bu bekleme süresini bayağı değerli sayacağını ifade etti.

İsmet, Amiral'in bir görüşme isteminde bulunduğunu bilmediğini söyledi. Haberi olsaydı hastalığına karşın Amiral'in isteğini yerine getirmek için özel bir çaba harcardı.

Amiral, bugünkü Türk-Amerikan ilişkilerinin ciddileşmekte, üstelik kötüleşmekte olduğuna işaret etti. Kişisel olarak cesareti kırılır gibi olmakla birlikte *İsmet*'in iyi niyetine güveniyordu. Bu nedenle raporlara inanmayıp İsmet'i görmek istemişti. Örnekler sunabilirdi.

İsmet, Türk Hükümetinin iyi niyetinden kuşku duyulamayacağını belirtti. Tüm sorunlar titizlikle incelenmekteydi. Amiral'in aklından geçen örnekleri öğrenmek istedi.

Amiral, İsmet'in iyi niyetine ve durumu düzeltmek için harekete geçme yeteneğine inancını yineledi. İsmet'e olan güveni ve eski dostluğu bugünkü durumu düzeltme konusunda onu umutlandırıyordu."

Adamopulos olayı

"Amiral ilk örnek olarak *Adamopulos* olayını ele aldı. Adamopulos sonradan uyruğa alınmış bir vatandaş değildi. (Yani sonradan Amerikan uyruğuna geçmiş değildi). Altı aydır hapisteydi. Daha önce yargılanmış ve suç kanıtı bulunamamıştı. Bununla birlikte mahkeme, kendi yargı alanına girmediğini belirterek, dosyayı Yargıtaya göndermişti. Yargıtayca dava başlangıçtaki mahkemeye geri gönderilmiş, burada da tanıklar çelişkili ifadeler vermiş ve bazı tanıkların bulunduklarını iddia ettikleri yerlerde olmadıkları anlaşılmıştı. Ayrıca tanıklar yazılı ifadelerinden farklı şeyler söylemişti. Tüm bunlara karşın mahkeme bir karar vermek yerine davayı Askeri Mahkemeye havale etmişti. Milli Savunma Bakanlığı Adamopulos'un Af Yasası gereğince birkaç gün içinde serbest bırakılacağı yolunda Amiral'e güvence vermişti. Bu güvence altı hafta önce verilmişti ama Adamopulos serbest bırakılmamıştı. Oysa öbür siyasal suçlular ve hatta Yunanlılar serbest bırakılmışlardı. Adamopulos ile başka iki kişi hâlâ hapiste tutuluyordu.

Daha sonra Adamopulos hakkında yeni suçlamalar öne sürülmüştü. Birkaç gün önce yeni bir duruşma başlamış, ancak hiçbir tanık gelmediği için bir hafta sonraya ertelenmişti.

Adamopulos olayı, Amiral tarafından Amerikan vatandaşlarına iyi davranılmadığı konusunda bir örnek olarak İsmet'e sunuldu ama İsmet ve çevresindekilerin adil davranılmasından yana olduğundan hiç kuşku duymuyordu.

İsmet yanıtında olayın açıkça yargıyı ilgilendirdiğini belirtti. Bir mahkemede görülmekte olan dava konusunda ya da tanıkların nitelikleri üzerinde görüş öne sürmenin mümkün olmadığına değindi. Böylesine sorunlar dışardan incelenemezdi ve incelemeye kalkmak da doğru olmazdı. Doğal olarak bir insanın acı çekmesini, ıstırap çekmesini istemezdi ama bu olay, benzerleri gibi işlem görmeliydi. İsmet, bu konunun bir Dışişleri Bakanı ile bir diplomatik temsilci arasında görüşülmesini de hayretle karşılıyordu. Bu davanın özellikle Amerikan vatandaşlarına iyi davranılmadığına kanıt gösterilmesini de anlamıyordu. Dışişleri Bakanlığı davanın son safhasını şimdi öğreniyordu. Son iki aydır bu konuda bilgileri yoktu.

Amiral'e göre, İsmet, Türkiye'de bir Amerikan vatandaşı haksız bir uygulamayla karşılaşırsa kendisi ya da başka bir Amerikan temsilcisi bu Amerikalının çıkarları için başvuruda bulunamaz, demek istiyor olamazdı. İnanıyordu ki, İsmet Amerika'da olsaydı ve bir Türkün çıkarı yeterince güvence altında değilse, Dışişleri Bakanlığına, aynen kendisinin (Amiral Bristol) İsmet'e yaptığı gibi başvururdu. İsmet bu gibi konuların diplomatik kanallardan ele alınamayacağı gibi bir düşüncedeyse, dışarıdaki Türk vatandaşlarını korumak açısından sakıncalı bir yol açmış olurdu. İsmet anlamalıydı. Amiral Bristol sadece mahkemede dürüst bir işlem istemekteydi. Böylece bir Amerikalı Türk mahkemesine düştü mü adil yargılanacağı konusunda güven içinde olacaktı. Konu dışı bir istemde bulunmak değildi bu. Mahkemeler hükümetin bir parçası olduğu için Amiral adaletin yerine getirilmesi için hükümete başvuruyordu. Böylece Türk Hükümeti de Amerikan vatandaşlarını ve çıkarlarını koruyacağını göstermiş olurdu. İsmet'e şunu söylemek istiyordu ki, mahkeme adil davranmamıştı ve inanıyordu ki İsmet bir haksızlık yapılmadan bunu düzeltebilecek bir yol bulabilirdi.

İsmet, Amiral'in haklı olduğunu kabul etti. Ancak olayın mahkeme önünde olması bakımından yardım edecek bir yol arıyordu.

Amiral, mahkemenin haksız davrandığını belirtmek için geldiğini söyledi. Amerikalılar Türk mahkemelerinde adalet bulamazsa durum ciddileşebilirdi. Amiral'in ve onun hükümetinin adalet duygusu düzeltilirse bu Türkiye'nin yararına olurdu.

İsmet bu olayı not ettiğini bildirdi."

"Amiral, Adamopulos olayının Amerikan çıkarlarına karşı haksız davranış olaylarından sadece biri olduğunu belirtti. İkinci örnek olarak bazı Amerikan okullarını gösterdi.

Amerikan okulları

Dedi ki: Bizim bütün okullarımız yeni Cumhuriyet rejimine ve yasalarına uymak arzusundadırlar. Amiral bunu, hem Amerika'dan aldıkları emirlerden, hem de bu okullardaki çalışmalarla ilgili kendi gözlemlerinden çıkarıyordu. Kendi hükümeti ise, okullara İsmet'in mektubuna uygun biçimde davranılmadığı kanısındadır. (*İsmet Paşa'nın Lozan Konferansında verdiği mektup.*) Amiral örnek olarak *Tarsus*'taki *St. Paul* Kolejini gündeme getirdi. Bu okula, Türk yasalarına uyması, bir Türk müfettişi herhangi bir uyarıda bulunursa derhal yerine getirmesi emri verilmişti. Nisan ayında Amiral oradayken, kişisel olarak durumu incelemişti. Okulun, Türk yetkilileriyle uyum sağladığı kanısına varmıştı. Ama ziyaretinden birkaç gün sonra, uyarı yapılmadan okul tamamen kapatıldı. Üç gerekçe öne sürüldü. Bu gerekçeler tamamen gerçekdışı ve değersizdi. Okulun kapatılmasından ve denetlemelerden sonra bir emir yollandı ve okulun yeniden açılmayacağı bildirildi. Bu, keyfi bir davranış örneğiydi. Ayrıca Türkiye'de Amerikan çıkarlarının nasıl güvensiz koşullar altında olduğunu göstermekteydi. Tarsus okulu büyük bir yatırımı temsil etmekteydi. Maddi bir karşılık beklemeden Türkiye'nin yararına çalışmıştı. Aynı durum işadamlarımızın başı-

na da gelebilirdi. Amiral ve hükümeti bu olumsuz duygular içindeydi. Amerika'da ya da başka bir ülkede bir okul böylesine keyfi biçimde kapatılamazdı. Yasalar dışına çıkıldığı suçlamaları olursa ve müfettişler kendi hükümetlerine bu yolda rapor verirse, adil ve haklı davranmak için bu suçlamalar okula bildirilir, onların savunma yapmalarına fırsat verilirdi. Onlara adil bir biçimde davranmak gerekirdi.

Maraş ve Mersin okullarının kapatılması da Tarsus okulununki gibi olmuştu. Bu okullar için bir ayrıcalık istenmedi, sadece basit biçimde uluslararası anlaşmalar ve Türk yasalarına göre dürüst biçimde uygulama görmeliydiler. ABD ile Türkiye arasında dostane ilişkiler kurulacaksa Türkiye böyle davranmalıydı. Amiral, İsmet'in adalet duygularına güvenini belirtti.

İsmet Paşa'nın yanıtı

İsmet, Münir Beye, okullar konusunda Milli Eğitim Bakanlığının Dışişleri Bakanlığına gönderdiği bir yanıtı çevirtti. Şöyle ki:

"Maraş'taki Amerikan Okulu bölgede yeteri sayıda Amerikan vatandaşı bulunmadığı için değil, zamanında iznini yenilemediği ve geçmişte yasalara ve yöneticilere birkaç kez uymadığı için kapatılmıştır. Genç Hıristiyanlar Örgütüne bağlı olan Tarsus Koleji ise dini propagandayı durdurmayı reddettiği, bulunduğu ülkenin törelerine uyumsuz tavır takındığı için, ayrıca Türkiye'nin çıkarlarına aykırı hareket eden bir Arap öğretmeni kullanmakta direnmesi nedeniyle kapatılmıştır. Bu ağır gerekçelere karşın birkaç kez kapatma işlemi ertelenmiş, ancak okul iznini yenilememiştir. Bu davranışın Lozan mektubuna aykırı olduğu öne sürülmüştür. Yalnız mektupta okulların Türk yasalarına uyması gerektiğinin hükme bağlandığı unutulmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı bu mektubu bağlayıcı saymasa, amaçları ülkenin çıkarlarına aykırı olan bu okulları kapatmazdan önce bu kadar beklemezdi. (İsmet, Dışişleri Bakanlığının

bu okullar ve bunların gerçek çalışmaları konusunda harcadığı çabayı göstermek için bu çeviriyi yaptırttığını belirtti.) *Denetlemelerin sonucu olarak kuruluşların kapatılmasına birkaç kez erteleme ve yeniden açılışa izin vermekle Bakanlık hoşgörüsünü açıkça göstermiştir. Gösterilen bu kolaylıklar ise sonuçsuz kalmıştır. Bakan, söz konusu okulların görüşlerini değiştirmeyeceği ve milli irade ile uyum sağlayamayacağı kanısına varmıştır."*

Amiral, bu okunan yazıda yeni bir şey olmadığını söyledi. Ayrıntılara girmeyecekti, çünkü İsmet'in de kendisinin de önemli görevleri vardı. Amerika'da ya da başka bir ülkede bir okul, hükümetin bir bakanının kararıyla kapatılamazdı. Amerika'daki bir Türk okulu aynı koşullar altında kapatılamazdı. Çünkü bu davranış adil sayılmazdı. İsmet'in mektubu bu okulların tanınacağını söylüyordu. Tanınmışlarsa onların keyfi kapatılışı mektubun değerini ortadan kaldırmış oluyordu. Önemli olan nokta yasaların dışına çıkıldığının keyfi bir yöntemle saptanmasıydı. Amerikan kuruluşları bir yanardağ üzerinde oturuyordu ve bir kalemde silinebiliyordu.

Amiral Bristol inanıyordu ki İsmet bizim uyarımızın haklılığını tanırsa, bu keyfiliklerin iki ülke arasındaki ilişkileri tehlikeye soktuğunu görecekti.

İsmet Paşa: Arap propagandasını görmezlikten gelemeyiz

İsmet düşünüyordu ki, tüm sorunların Türk yetkililerce tam bir iyi niyetle işlem gördüğüne Amiral ikna olmalıydı. Bununla birlikte Amiral'in sempati ya da anlayış duymadığı bazı kimseler iki ülke arasında sorun yaratabilirdi. Türkiye'de, başka hiçbir ülkede izin verilemeyecek okullar bulunuyordu. Bunların devamına izin verilmesi uluslararası anlaşmalara saygısını gösteriyordu. Arap propagandası görmezlikten gelinemezdi. Dini propagandaya Türkiye'nin aldırmaması mümkün değildi. Büyük engeller karşısında bazı sorunların çözümü sağlanamıyorsa, bu, mümkün ol-

madığı için böyleydi. Bir okulun yasalara uygun olup olmadığının saptanmasına sadece Milli Eğitim Bakanlığı yetkiliydi. Dışardan başka hiçbir kuvvet buna karışamazdı. Bazı okulların sempati ile, bazılarının ise tam tersiyle karşılaşması, her olayın tek tek ele alındığını gösteriyordu. İsmet, Amiral'in konuya bir de bu açıdan bakmasını istedi.

Bristol tehdit ediyor

Amiral, konuya bu yönden de baktığını ancak araştırma yapılmadan keyfi biçimde karar verilmesinin kendini etkilediğini belirtti. Başka kuruluşların da aynı biçimde etkileneceğini sanıyordu. Milli Eğitim Bakanlığı Türk Hükümetinin bir parçasıydı. ABD ile Türkiye arasındaki ilişkiler bir bütün olarak yürütülür ve Milli Eğitim Bakanlığı ya da Hükümetin başka bir dairesi, davranışlarıyla Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin korunmasını sorun haline sokarsa çok yazık olurdu. Amiral, Amerika ve Amerikan çıkarlarına karşı Türk Hükümetinin iyi niyeti konusunda güvenini yitirmeye başladığını göstermek için bu örnekleri sergilediğini söyledi. Tarsus Kolejinin kapatılması değil, hangi yolla kapatıldığı önemliydi. Amerikan çıkarlarına karşı bu biçimde işlemler devam edecekse iki hükümet arasındaki dostane ilişkiler ağır bir tehlike karşısında demekti. Yerel duygular ve kanıtların dünya kamuoyu önünde önyargılı ve adaletsiz sayılabileceğini İsmet kabul edecekti herhalde. Amiral bazı kanıtların doğru ve geçerli olmadığı kanısındaydı. *Münir Beyin* bilgisi için belirtmek isterdi ki Tarsus Kolejindeki Arap öğretmenin işine son verilmiş ve buna karşın okul aniden ve uyarılmadan kapatılmıştı.

(Muhtıradan anlaşıldığına göre burada yemek arası veriliyor.)

Saat 13.00

İsmet'in Amiral'in dikkatine sunmak istediği bir nokta vardı. Okullar sorunu bir yıllık bir sorundu. Bu bir yıllık erteleme Türkiye'nin haksız davranmaktan ve yanlış anla-

şılmaktan kaçınma isteminin bir işaretiydi. Türkiye'nin Amerikan vatandaşlarına dostane tavrı olmadığı iddiası ise temelsizdi. Tam tersine Türkiye, sürekli biçimde ABD konusunda hayal kırıklığına uğramıştı. İsmet, bu konuda herhangi bir kanıt vermek isteğinde değildi.

Amiral ise kanıt gösterilmesini istedi. Amerika'ya karşı tavrın değişmekte olduğunu söylememişti. İsmet birtakım kişilerin davranışlarından söz etmişti. Amiral de Türk Hükümetinin davranış niteliğine değinmek istemekteydi. Amerikan Hükümetinin Türkiye'ye karşı davranışı adil ve dürüsttü. Amiral bu anlayış içinde İsmet'i görmeye gelmişti. Hem onun, hem de hükümetinin bir dostu olduğu için İsmet'in onu dinleyeceğini ummaktaydı. Amiral İsmet'in dürüstlüğüne ve bazı kimselerin iki ülke arasındaki dostane ilişkileri tehlikeye düşürmesine izin vermeyeceğine inanmaktaydı. ABD Hükümeti, Türkiye ile iyi ilişkileri tehlikeye sokacak Amerikalı bireyleri desteklemez, özellikle yerel raporlara dayanarak iyi niyeti tehlikeye düşürecek her hareketten kaçınırdı. Amiral'in verdiği örnekler iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin tehlikeye düşmesi olasılığını göstermekteydi."

Bir Amerikan şirketi ile kontrat

İsmet Paşa-Amiral Bristol görüşmesinden Amerikan şirketleriyle iş yapmanın güçlükleri de ortaya çıkıyor. Görüşmenin önemli bölümünde Ankara Belediyesi için yol yapımı işlerinde çalışacak Amerikan *Ulen* şirketi ile yapılan kontrat yüzünden çıkan uyuşmazlık ele alınıyor.

Tutanaktan anladığımız kadarı ile şirketin temsilcisiyle bir anlaşma yapılmış, sonradan şirketin merkezi bu anlaşmayı değiştirmek istemiş... Türk Hükümeti de başka istekler öne sürmüş. Sonuçta tam bir çıkmaz. Belediye bakmış ki olmayacak işlere kendi olanakları ile başlamış. *Amiral Bristol*'un telaşlı olduğu ve şirket sahibi *Mr. Ulen*'i kabul etmesi için İsmet Paşa'yı zorladığı görülüyor. Ama İsmet Paşa'da gerileme yok.

Tartışmayı tutanaktan izleyelim:

"İsmet şimdiye kadar iki sorunun ele alındığını belirtti. Adamopulos olayında işlem bakımından olanaklara bakacaktı. Okullar konusunda ne yapılabilir onu bilmiyordu. Amiral'in sunacağı başka örnekler var mıydı?

Amiral, *Ulen şirketi* temsilcisi *Mr. Carrel*'den telgraf aldığını, Hükümetin artık kontrat konusu üzerinde durmadığını öğrendiğini, bunun doğru olup olmadığını öğrenmek istediğini belirtti. Böyle ise *Mr. Ulen*'i Paris'te tutmak ve boşuna bir gezi yapmasını önlemek istediğini söyledi.

İsmet durumu açıklayacağını belirtti. Kontrat *Mr. Ulen*'in yetkili temsilcisi ile imzalanmıştı. *Mr. Carrel*, onaylatmak koşuluyla *(Ad referandum)* imzalamış, İstanbul'a gitmiş, daha sonra Ankara'daki yetkililere kendi merkez bürosunun bazı hükümleri –bazıları önemli– kabul etmediğini ve *Mr. Ulen*'in Türkiye'ye geleceğini bildirmişti. Dolayısıyla Ankara Belediyesi kararsızlık içinde kalmış ve vakit yitirmemek için elindeki olanaklarla işe girişmişti.

Saat 13.30

Amiral, *Mr. Carrel*'in önerisini Mart ayında yaptığını belirtti. *Mayıs* ayına kadar bir şey yapılmamış, Haziran'da protokol imzalanmıştı. Daha sonra Belediye, şirketin de rızasıyla bazı değişiklikler yapmıştı. Ama bunlardan bazıları kabul edilmemişti.

İsmet bu sorunu aylarca incelediğini söyledi. Kontrat şirketin temsilcisi tarafından sonradan onaylatılmak üzere imzalanmıştı. İmzadan bu yana değişiklik olmamıştı.

Amiral, değişiklikler olduğunu söyledi. Kendi sadece bir dost olarak hareket etmekteydi. Değişikliklere kanıt olarak şunları öne sürdü: Şirket 500 bin dolarla işe başlamayı kabul etmişti. Sonra Belediye bir 500 bin dolar daha önermiş, en sonunda bunun üçte ikisinin şirketçe, üçte birinin belediyece karşılanmasını istemişti. Birbiri ardından bu değişiklikler şirketçe kabul edilmişti, öteki istenen değişikliklerin önemini *Mr. Ulen* ile *Mr. Carrel* açıklayabilirdi. Amiral, sadece Mr. Ulen Paris'ten gelsin mi, gelmesin mi onu öğrenmek istiyordu. Konunun kapandığını mı düşünsündü?

İsmet, konunun bir yıldır tartışıldığını belirtti. Amiral ayrıntılar ister miydi?

Amiral, en son anda keyfi bir kararın uygulanacağı kuşkusunda olduğunu belirtti. Böyle bir şey, Amerikalı işadamları üzerinde çok olumsuz bir etki yaratabilirdi.

İsmet, asıl sorunu bu şirketin merkez bürosunun yarattığını söyledi. Kontratı reddedip etmedikleri belli değildi.

Amiral, kontratı reddetmediklerini, tüm değişiklikleri de kabul ettiklerini belirtti.

İsmet yeniden şunlara değindi: Kontrat şirket temsilcisince imzalanmış ve temsilci Ankara'dan ayrılmış, daha sonra Merkez Bürosunun bu kontratı kabul etmediğini bildirmişti. Dolayısıyla Belediye bir yandan işi başlatırken, bir yandan da Merkez Bürosunun tavrı belli olmadığı için Mr. Ulen'in görüşünü beklemeye başlamıştı. İlk kontrat Bakanlar Kuruluna sunulmuş, Bakanlar Kurulu bazı değişiklikler öngörmüş ve bunları Mr. Carrel kabul etmişti. İşlem zaman almış, ancak en sonunda sonuç ortaya çıkmış ve imzalanmıştı. Şirketin temsilcisi İstanbul'a gitmiş, merkezin yanıtını beklemişti. Gelen yanıt ise bazı noktalarda Belediyeye güçlükler çıkartmıştı.

Amiral, kesin kararı vermek için İsmet'in Mr. Ulen'in gelişini bekleyip beklemediğini sordu.

İsmet, bildiği kadarı ile Belediyenin *Mr. Ulen*'in görüşünü beklediğini söyledi.

Amiral kişisel olarak bu kontrattan bir çıkarı bulunmadığını, şirketin avukatı da olmadığını açıkladı. İsmet'in de hemen hemen aynı durumda olduğuna inandığını söyledi. *Mr. Ulen, Mr. Carrel* ve mühendislerle birlikte ayın 13'ünde Ankara'ya gelecekti. Gecikme, Türk Hükümetinin değişiklik isteklerinden doğmuştu. Bu Amiral'in kişisel görüşüydü. İsmet'in Mr. Ulen'i görmesi ve onunla konuşması yerinde olurdu.

İsmet, (şirketin) Merkez Bürosunun bazı değişiklikleri kabul etmediği yolunda Belediyeye haberler geldiğini söyledi.

Amiral, şirketin kabul edemeyeceği bazı değişikliklerin protokolün imzasından sonra Belediyece istendiğine işaret etti. İlk protokol, tahvillere bir Amerikan kuruluşunun güvence vermesine izin veriyordu. Amerika'da bir Amerikan kuruluşunun güvence vermediği tahviller işlem görmezdi. Bu konuda ayrıcalıklı bir uygulama yoktu. Belediye ise şimdi Osmanlı Bankasının güvence vermesini istiyordu. *Mr. Ulen* bu konudaki güçlükleri ayrıntılarıyla anlatabilirdi. Amerikan bankalarından alınan kredilerin güvencesini *İngiltere*'de bile bir Amerikan bankası üstlenirdi.

İsmet Türkiye'de bir Amerikan bankası bulunmadığını belirtti.

Amiral ise *American Express* şirketinin böyle bir banka sayılabileceğini bildirdi. Dünyada uygulanan normal ticari işlemlerden ötede bir şey istemiyorlardı.

İsmet, bunun uzmanlarca incelenmesi gereken bir sorun olduğunu belirtti.

Amiral, bunun bile Mr. Ulen'i beklemeye yeter bir neden olduğuna işaret etti. Bir dost olarak Amiral, Ulen kontratının bozulması halinde Türkiye'nin ticari itibarının dünyanın her yerinde gözden düşebileceğini İsmet'e haber vermek istiyordu.

İsmet, konuyla özellikle ilgilenmişti ve Mr. Ulen ile bir anlaşmaya varılabileceği duygusu içindeydi. Ancak şirketin istediği değişiklikler, onun anlayışına göre umut kırıcı idi.

Amiral, Türk Hükümetinin istediği değişikliklerin de umut kırıcı olduğunu belirtti.

İsmet, Belediye yetkililerinin huzurunda konuyu Amiral'le görüşmek istediğini belirtti.

Amiral, şirketin temsilcisi olmadığını, dolayısıyla Mr. Ulen'in beklenmesinde yarar olacağını söyledi. Aksine bir davranış gene keyfilik anlamına gelirdi.

İsmet, Mr. Ulen'in Ankara'ya gelişini engelleyecek bir hususun haberdar olmadığını belirtti.

Amiral, Mr. Ulen'in gelişine kadar hiçbir değişiklik yapılmayacağı kanısına varıp varamayacağını sordu.

İsmet, Belediyeye danışacağını bildirdi. Sonradan Amiral'e bilgi verecekti.

Amiral, gecikme Belediyenin istekleri yüzünden ortaya çıktığına göre, niye bir hafta bekleyemeyeceklerini anlayamadığını söyledi. Amiral'in izlenimine göre Ulen Şirketi bir gecikmeye neden olmamıştı. Bu beyanı kesin değildi, çünkü taraflar bu görüşmede temsil edilmiyordu."

İsmet Paşa-Amiral Bristol görüşmesinin bir bölümü ise Robert Kolej'den uzaklaştırılması istenen bir profesör ile diplomatik dokunulmazlık üzerinde dönüyor. Anlaşıldığı kadarıyla Prof. Fisher bir konuşmada Türk Hükümetine hakaret etmiş ve bu profesörün görevinden alınması istenmiş... Bristol bu profesörün savunmasının alınmasını istiyor. Bu konu kısa sürede kapanıyor ama ardından "diplomatik dokunulmazlık" konusu ortaya çıkıyor. Amiral Bristol'un bir yardımcısı gözaltına alınmış. Bristol bu adamın dokunulmazlığı olduğunu öne sürüyor. İsmet Paşa ise karşı görüşte. Bu arada Dışişleri Bakanlığı genel sekreteri Tevfik Kâmil Beyin de bir hata yaptığı anlaşılıyor. İsmet Paşa bu hatayı da kapatıyor.

Gene tutanaktan izleyelim.

Prof. Fisher'in durumu

(Amiral, şimdi de Robert Koleji ilgilendiren bir sorunun ele alınması gerektiğini söyledi. Bir turist gemisinde yaptığı konuşmada Türk Hükümetine hakaret ettiği gerekçesiyle *Profesör Fisher*'in görevine son verilmesi Kolej yetkililerinden istenmiştir. Kolej ise konuşmanın eski sanatlar ve İstanbul'un anıtları üzerine olduğu, Türk Hükümetini küçük düşürecek söz söylenmediği, dolayısıyla bir yanlış anlama olduğu yanıtını vermişti. Hükümet, birkaç gün önce isteğini tekrarlamış ve üç günlük bir süre vermişti. Robert Kolej, bir öğretim üyesinin işine son verebilmek yetkisine sahip

Dr. Gates ile haberleşmek üzere, kararı bir süre erteletmek için Vali ve İstanbul'daki Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisine itirazda bulunmuştu. Önce 9 Ağustosa kadar süre uzatıldı, ancak bir gün sonra bu karardan cayılarak işten uzaklaştırmanın hemen uygulanması isteği tekrarlandı, bu yapılmazsa Kolejin kapatılacağı bildirildi. Bu da keyfiliğin başka bir örneğiydi. Tanıklar dinlenebilirdi. Profesör Fisher'e yapılan haksızlıktı.

Saat 2.15

İsmet bu olayı ilk kez duyduğunu, inceleteceğini söyledi.

Amiral, Türk Hükümetinin, çeşitli kuruluşların kendi işlerine kendilerinin bakması yolundaki görüşünü bildiğini belirtti. Bu olayda da aynı yöntem izlenmişti.

Dokunulmazlık tartışması

Amiral bir de *Mc Carthy* olayının bulunduğunu öne sürdü. Ayrıntılara girmeyecekti, çünkü *İsmet* ve *Tevfik Kâmil* konuyu biliyordu. Esas nokta, *Tevfik Kâmil*'in, diplomatik dokunulmazlık konusunda karşılıklılık ilkesine göre Amiral'in temsilcisi *Mc Carthy*'ye dokunulmazlık tanınabileceğini söylemiş olmasıydı. *Tevfik Kâmil* konunun Adalet Bakanlığı ile bir ilgisi olduğuna değinmemişti. Amiral bunun üzerine telgraf çekmiş, kendi hükümetinden izin almış, bu kez Adalet Bakanlığının bu durumu kabul etmediğini ve yapılacak bir şey olmadığını bildirmişti. *Tevfik Kâmil*'in güvencesi Dışişleri Bakanlığından gelmişti ve ABD Hükümeti de Dışişleri Bakanlığı Türk Hükümetini temsil ediyor diye bu güvenceye dayanarak hareket etmişti. Hükümetimizin Adalet Bakanlığı ile görüşmesi söz konusu olamazdı. Hükümetimiz *Mc Carhty*'ye benzer olaylarda diplomatik dokunulmazlık tanımaktaydı. *Washington*'da Romanya Büyükelçiliğinin şoförü buna bir örnekti. Amiral, yukarda söylediklerinin *Tevfik Kâmil* Bey tarafından teyit edilmesini istedi. Amiral Bristol şunu belirtti ki, Dışişleri Bakanlığından verilmiş bir söz, bir anlaşma gibidir ve inançla sürdürülmelidir.

Bu normal bir işlemdir. Diplomatik dokunulmazlık vermek son derece doğal bir şeydir ve her yerde uygulanmaktadır. Bu soruna Adalet Bakanlığı karışamaz. Uluslararası bir uygulamadır ve mahkemelerin karışacağı bir durum yoktur. Uluslararası bir haktır ve Amerika'da her zaman uygulanır.

İsmet olayın bugünkü durumunu sordu.

Amiral, *Mc Carhty*'nin kefaletle serbest bırakıldığını söyledi.

Amerika ile özel anlaşma yok...

İsmet konunun iki açıdan incelenebileceğini söyledi. Böyle bir olayda nasıl bir yol tutmak doğru olurdu? Dokunulmazlıktan kim yararlanır belliydi: *Resmi maiyet*. Öbürleri böyle bir haktan yararlanamazdı. Türk Hükümetinin davranışı uluslararası uygulamaya karşıt değildi. İkinci görüş ise hükümetler arası özel anlaşmalara bağlıydı. Resmi maiyette bulunmayan bir kişinin dokunulmazlıktan yararlanması özel anlaşmaya bağlıydı. Türkiye ile ABD arasında bir özel anlaşma var mıydı? Türkiye böyle bir özel anlaşma yapmaya da niyetli değildi. Hele kapitülasyonlar gibi böyle bir dizi özel anlaşmadan kurtulduktan sonra hiç değildi. Genel bir ilke söz konusuydu. Amerikalılara karşı özellikle kötü davranmak diye bir düşünce yoktu. *Tevfik Kâmil* Bey daha çok akademik bir biçimde konuşmuş olabilirdi. Temsilcimize böyle bir sorunda hükümetinin ne gibi bir yol izleyeceğini belirtmek durumunda olmadığını söylemiştir. Sözleri kişiseldir. İsmet ayrıca bu görüşme sırasında Ulen konusunda kendisini bağlayıcı herhangi bir söz söylememeye dikkat ettiğini de belirtti.

Amiral, *Tevfik Kâmil* Beyin Dışişleri Bakan Vekili olarak güvence verdiğini ve bunu hemen kendi hükümetine ilettiğini söyledi. Bu gibi güvencelere kendi hükümeti bundan böyle hangi gözle bakacaktı? Dışişleri Bakanlıklarının güvenceleri dünya çapında bağlayıcıdır. Bu gibi güvenceler bir anlaşma yerine geçer. Diplomatik dokunulmazlık konu-

sunda Dışişleri Bakanlığı yetkilidir. Böyle bir olayda ABD'nin hemen dokunulmazlık vermesi de bunun bir yenilik olmadığını göstermektedir.

ABD Hükümeti, Dışişleri Bakanlığının beyanlarını bir anlaşma gibi saymakta haklıdır. Kişisel görüşmeler yazılı bir anlaşmadan daha az bağlayıcı sayılamaz. Yoksa dostane bir biçimde bir anlaşmaya ulaşmak mümkün olmaz. Amiral, Türkiye'nin yeni anlaşmalara girmekte titizlikle davranmasını anlayışla karşılamaktadır. Ancak Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler Türkiye'nin anlaşmalara bağlılığı kanıtlandıkça gelişmektedir. Bu son olayda önemli nokta budur. Her iki tarafta da yazılı ya da sözlü anlaşmalar, iyi niyetle ele alınıp sadakatle yürütülmelidir.

Sözlü anlaşma

İsmet, anlaşmaların elbette, yazılı da sözlü de olsa, aynı güçte olduğunu belirtti. Kimse yazılı biçimin daha bağlayıcı olduğunu öne sürmüyordu. Ancak bu konunun olayla ilgisi yoktu. Tevfik Kâmil Bey tarafından bir sözlü güvence verilmiş değildi. Amiral acaba İsmet Paşanın anlattığı biçimde Tevfik Kâmil Beyin sözlerinde bağlayıcı herhangi bir nokta görüyor muydu?

Amiral'in isteği üzerine *Mr. Shaw,* Tevfik Kâmil'in *Mr. Barnes*'e söylediklerini onun söylediği biçimde İngilizce anlattı. *Münir* Türkçeye çevirdi.

Amiral bu sözleri resmi sözler olarak kabul ettiklerini belirtti. Bunlarda normal olmayan bir şey yoktu ve olduğu gibi kabul edilmeyecek şeyler değildi. Sonuç olarak *Adnan Beye* verilen bir nota taslağını Amiral almış ve temsilcisi aracılığıyla Dışişleri Bakanlığına göndermişti.

İsmet yanlış anlamaya benzer bir durum olduğunu söyledi. Böyle yanlış anlamaları gidermek için ne yapmak gerektiğini sordu.

Amiral, *Tevfik Kâmil* Beyin normal biçimde ve iyi niyetle davrandığına inandığını söyledi.

İsmet, (Amerikan) temsilcisinin (Mr. Barnes) *Tevfik Kâmil* Beyin sözlerinin bir bağlayıcı yanı olmadığını anladığını, ancak görüşmeye bu yönden bakmadığını belirtti.

Amiral karşılıklı güvence isteminin bir bağlayıcı anlaşma sayılabileceğini vurguladı.

İsmet, (Amerikan) temsilcisinin *Tevfik Kâmil*'in sözlerini yanlış yorumlamasından doğduğunu öne sürdü.

Amiral, ABD'nin de bu olayda Türkiye gibi davranması halinde ne düşüneceğini İsmet'e sordu.

İsmet, böylesine diplomatik dokunulmazlık konularında resmi olmayan maiyet üyelerine dokunulmazlık tanımak için özel anlaşmalar yapmaya Türkiye'nin taraftar olmadığını bildirdi. Karşılıklılık ilkesini öne sürmek ise Türk Hükümetinin bu konuda bağlı olduğu anlamına gelmezdi.

Amiral Bristol bu konuda güvence veren notanın Dışişleri Bakanlığına (*Foreign Office*) iletilmesinin bir anlaşma sayılacağını öne sürdü.

Yanlış anlama

İsmet bu konuda yanlış anlamalar bulunduğunu, açıklığa kavuşturmak için araştırma yapılacağını bildirdi.

Amiral, en iyisinin anlaşmaya uyulması olacağını belirtti. Bu telkini, ABD'nin çıkarları için değil, İsmet'in bir arkadaşı ve *bugüne kadar* Türk Hükümetine inanmış bir kişi olarak yapıyordu.

İsmet bunu yapmanın maiyetteki resmi olmayan kişilere de diplomatik dokunulmazlık verilmesi anlamına gelip gelmeyeceğini öğrenmek istedi.

Amiral böyle bir dokunulmazlık anlamına geleceğini söyledi.

İsmet Paşa, özel olarak konuştuğunu belirterek, böyle bir ilkenin kabulü halinde başka ülkelere tanımak istemediği bir örnek oluşturmanın Türkiye'yi rahatsız edeceğini belirtti.

Amiral konunun hükümetler arası güven gibi yaşamsal bir sorun olduğunu ifade etti. Hükümetler arası güven oluşturmak en önemli şeydi.

İsmet Amiral'in açıklamasını kabul etmiyor değildi ama Dışişleri Bakanlığı herhangi bir söz vermiş değildi. Bunu da açıklamıştı.

Amiral, İsmet'in çok kötü bir örnek yarattığını beyan etti. İsmet, aslında taraflardan biri hoşnut kalmazsa anlaşmalar uygulanmaz, demek istemekteydi. Kendisi ise İsmet'in konu üzerinde yeniden düşünmesi halinde bu anlaşmaya uyacağına inanmaktaydı. Aksi halde gelecekte Amiral de başka bir konuda *"yanlış anlama"* gerekçesini öne sürebilirdi.

İsmet, bir ilke sorunu olmasaydı konunun çözümlenebileceğini belirtti.

Amiral, İsmet ile kendisinin asker olduğuna işaret ederek, savaş alanında yapılan hatalardan geri dönüş olmayacağını İsmet'in bilmesi gerektiğini söyledi."

İsmet Paşa ile *Amiral Bristol* görüşmesinin sonunda yeniden ortaya güvence sorunu atılıyor. *Amiral Bristol* Türk Hükümetinden daha çok güvence istiyor. İsmet Paşa ise Amerikalıların ve Amerikan çıkarlarının yeteri kadar güvence altında olduğunu bildiriyor. Ve o dönemdeki gelenekler gereğince toplantının başından beri ele alınan konuları *İsmet Paşa* yeniden özetleyerek kararlarını Amiral Bristol'a bildiriyor.

Bristol ise İsmet Paşa'nın verdiği kararların hepsine yeniden itiraz ediyor ve baştan beri söylediklerini tekrarlıyor. Böylece tüm görüşmenin bir özetini daha açıkça görüyoruz.

Tutanağın sonuç bölümünü izleyelim.

Saat 16:00

"Amiral'e göre iki ülke arasındaki yaşamsal sorun, güven sorunuydu. Örnekler oluşturmanın ise ikinci derecede önemi vardı.

Amiral Bristol, İsmet başka bir konu getirmezse yarın

İstanbul'a dönme niyetinde olduğunu belirtti. Ayrılacaktı. İsmet'e tam bir güveni vardı. Dönmeden önce iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin başka bir çabaya gerek kalmadan düzelmesi için eldeki sorunların çözüleceğine inanıyordu. Amiral Bristol kişisel olarak Türkiye'deki Amerikalıları ilgilendiren sorunlar ortaya çıktığı zaman onlara sorunların adil bir biçimde çözülebileceği yolunda cesaret verdiğini belirtti. Şimdi de, İsmet'in aynı güvenceyi Amerikalılara verecek biçimde sorunları çözeceğine inanmaktaydı. Amiral böylesine güvence vermeye devam edemezse çok üzücü olurdu doğrusu.

Türk-Amerikan dostluğu

İsmet, Amiral Bristol'un beyanından Türk-Amerikan dostluk ilişkilerinin uyum içinde olduğu sonucunu çıkarıp çıkaramayacağını sordu. Kendisinin gösterdiği örnekler, Türkiye'deki Amerikalıların iyi muamele gördüğünü kanıtlamaktaydı. Gerçekten bir anlaşma olmasa da, Amerikan çıkarları titizlikle korunuyordu. Amerika ile yoğun ticari ilişkiler kurmak isteği Türkiye'nin iyi niyetinin başka bir kanıtı idi. Amiral Bristol'un toplantı sırasında söylediği olaylar Türkiye'nin yararına çözümlenmişti.

Amiral, İsmet'e dostane ilişkileri zedeleyebilecek birtakım ciddi durumların adil bir muameleye tabi tutulması gerektiğini söyledi. İsmet'in bu ilişkileri bozmayacak biçimde davranacağına inancı vardı. Doğruydu. Türkiye'de Amerikalı işadamları çalışmaktaydı ve Amerikan çıkarlarına saygı gösteriliyordu, ancak bazı kuruluşlara yapılan işlemler, Amiral'i ve Amerikan Hükümetini bu işlemlerin başka kuruluşlara da uygulanabileceği düşüncesine sürüklemişti. Bu durum iki ülke arasındaki ilişkileri gerginleştirmekteydi. Normal diplomatik ilişkiler kurulmamıştı. Bu ilişkiler ABD'nin iyi niyeti ve Türkiye'nin çıkan olayları dikkate alışıyla yeniden kurulabilirdi.

Saat 16:20

İsmet, Amiral'in Amerika'ya gideceği yolundaki gazete haberlerine değindi.

Amiral, Avrupa'ya gideceğini bildirdi.

İsmet geleceğin daha tatmin edici olacağını umduğunu söyledi. Amerikan işadamları konusunda Türkiye bazı hayal kırıklıklarına uğramıştı. Şimdi ele alınan konuları tekrar gözden geçirmek istiyordu. Önce Adamopulos olayı: Adaletin yerine gelmesini istiyordu. Bir yöntem bulmak için çaba harcayacaktı.

Amiral, Adamopulos'un hemen yargılanmasını ve adaletin yerine gelmesini istedi.

İsmet ikinci sorunun, *Maraş, Mersin* ve *Tarsus*'taki okulların kapatılması olduğunu söyledi. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığının mektubu Amiral'e okunmuştu.

Amiral suçlamaların yeniden incelenmesini istedi. Savunmaya yer vermeden karar alınmış olmasını sorunun temeli olarak gösterdi. Adamopulos olayında da kendisinin ve avukatlarının kanısı, adaletin yerine getirilmediği yolundaydı. Yargılanan Türk adaletiydi.

İsmet üçüncü sorunun *Profesör Fisher*'le ilgili olduğunu belirtti. Bu konuda bir görüş beyan etmemişti, ancak uygun bir davranışta bulunabileceği umudunu ifade etmişti.

Amiral aynı ilkenin Adamopulos olayında da geçerli olduğunu söyledi.

İsmet, Ulen kontratına atıfta bulundu ve Amiral'e sonradan haber vereceğini belirtti.

Amiral, İsmet'in Mr. Ulen'i yeniden göreceği umudunda olduğunu ifade etti.

İsmet son olarak *Mc Charty* olayına değindi ve burada bir ilke ayrılığı ile karşılaşıldığını bildirdi. Bu yanlış anlamayı gidermek için her çaba harcanmıştı.

Amiral, İsmet'in bu konuda daha ciddi düşüneceği umudunu sergiledi. Bir çözüm bulunacağı umudunu belirtti.

İsmet şimdi toplantının özetini tamamladığını bildirdi.

Amiral, mal transferi gibi başka konular bulunduğunu da söyledi. Bu sorunlar Dışişleri Bakanlığı tutanaklarındaydı. Asıl önemli sorun ise güven sorunuydu. Özel ayrıcalıklar değil sadece adalet ve eşitlik istemişti."

VIII. BÖLÜM

CUMHURİYETİN İLK YILLARI

Amerikan belgeleri arasında Cumhuriyetin ilk yıllarında yazılmış ilginç raporlar buluyoruz. Genç Türkiye Cumhuriyeti kuruluş döneminin sancılarını çekiyor o yıllarda. Bir yandan Kürt isyanları, bir yandan uygulanmaya başlanan devrimlere karşı direnç, uğraştırıyor devleti. Türkiye, dünyada saygın bir yer kazanmak için diplomatik çabalar harcıyor. Amerika'nın Türkiye Cumhuriyetini tanımasını istiyor, ancak gerek Wilson'un cumhurbaşkanlığı döneminin sona ermesi, gerekse Senato üzerindeki Ermeni ve Rum baskısı, bu işi 1927 yılına kadar uzatıyor. Öyle ki Amerikan Senatosu uzun yıllar Lozan Antlaşmasını bile onaylamıyor. Zamanla bu pürüzler gideriliyor ve 1927 yılında Grew, büyükelçi olarak Türkiye'ye gönderiliyor.

Amerikan belgeleri içinde bu dönemle ilgili olarak Türk basını, komünist tutuklamaları, İzmir suikastı duruşmaları, Mustafa Kemal'in kişiliği, İstanbul sinemaları konularındaki raporları sunuyoruz:

Türk Basını Üzerine Rapor

Birleşik Devletler Yüksek Komiserliği
Amerikan Büyükelçiliği
Sayın Dışişleri Bakanı
Washington

15 Ocak 1925, İstanbul

Efendim, aşağıda adları yazılı Türk gazetelerinin etkinliği, siyasal eğilimleri, mali durumları, yazarları ve sahipleri konusunda ayrıntılı bilgileri saygı ile sunuyorum.

İkdam
Hakimiyet-i Milliye
Tanin (Fransızca baskısı)

La Volonté
Vatan
Toksöz
İstiklal
Son Telgraf
Yeni Alem

Bu bilgiler zaman zaman Yüksek Komiserlik için hazırlanmış olup doğru ve tarafsız olduklarına inanılmaktadır.

Saygılarımı sunarım efendim.

Mark L. Bristol

BASIN

Fransızca *Tanin*'in, Pera'da Ali Namık Beyin apartmanına yerleşmesi konusunda duydum ki, Tanin'in ödediği kira ayda 150 Türk lirasıdır. Ancak, Fransızca Tanin'in gerçek sahibi Reşit Benaiad ile Ali Namık Bey arasında yapılan bir anlaşma gereğince, Ali Namık Bey Tanin'de hisse sahibi olacaktır. Ali Namık Bey, ardında çoğunluğu gayrimenkulden oluşan büyük bir servet bırakmış, eski büyük vezir Küçük Sait Paşanın oğludur. Ali Namık Bey bir amatör olarak zaten gazetecilikle uğraşmış, *"Stamboul"* gazetesinde çoğu siyasal nitelikte makaleler yayınlamıştı.

Bu günlerde, Tanin'in tirajı *"Gazette"*den daha çoktur. 4000 basmakta, bundan 3000'i ayrı olarak satılmaktadır, ayrıca gazeteler için yılın en uygun döneminde bulunmaktayız. Gene de Fransızca Tanin zarar etmektedir. Muhalefete mensup olduğu için hükümetten bir destek *görmemektedir*. Hüseyin Cahit'in sahibi olduğu Türkçe Tanin'e gelince, durumu daha iyi, baskısı daha çoktur. Hüseyin Cahit Beyin son zamanlarda 9000 liraya güzel bir *Berliet* otomobil aldığı bana bildirildi. Bunun 6500 lirasını peşin olarak ödedi, geri kalanını gazetesinde ve başka yerel gazetelerdeki reklamlarla karşılayacak.

"Volonté" gazetesine gelince, yöneticisi *Muzaffer Bey* gazetenin adını değiştirmeyi düşündüğünü bana söyledi. Bunun nedeni şu: Almanca bir sayfa çıkarıp Fransızca iki say-

fanın arasına koymak istiyor. Alman Büyükelçiliği bütün masrafı karşılamaya hazır olduğunu bildirmiş. *"Volonté"* sözcüğünün Almanca karşılığı *"Die wuesche"* iyi ses vermediğinden, gazete için başlık yapamıyor. Bu nedenle gazetenin adını *"Courier du Soir* (Akşam Postası)" diye değiştirmeyi düşünüyor. Bu ad kolayca Almancaya çevrilebilecek. Gazetenin satışı çok az. Muzaffer Bey bu durumun kendisini hiç rahatsız etmediğini söylüyor. Bir tek nüsha satsa bile masrafları karşılanıyormuş. Böylece Berlin'le burası arasında telgraf servisi hızlanmış olacak, Alman Hükümeti de Anadolu Ajansının kullandığı Fransız *Havas* Ajansı telgrafları ile mücadele ederek kendi görüş ve isteklerini yayacak... Anadolu Ajansının Pera (Beyoğlu) bürosu İstanbul'daki *Havas* Ajansı muhabiri *Mr. Mothu*'nun yönetimindedir.

Son Telgraf: Türkçe günlük akşam gazetesi.

Sahibi: Suphi Nuri Bey. *Celal Nuri Beyin* kardeşidir. Celal Nuri Bey Gelibolu milletvekili ve Türkçe *"İleri"*nin yönetmenidir.

Başyazarı: Aynı Suphi Nuri Beydir. Girit'ten gelme eski bir aileye mensuptur, büyük babası Abidin Paşa, Epir valisi idi. Babası Nuri Bey, Jön Türkler tarafından senatör yapılmış ve bu görevi senatonun kaldırılmasına dek sürdürmüştür. Nuri Beyler, gene Giritli *Ahmet Saki* ve Agayef'lerle birlikte Balkan Savaşından önce Girit sorununu herkesten fazla karıştıranlar arasındaydı. Çok güçlü olduklarından, öyle bir hava yarattılar ki, Jön Türkleri Girit konusunda uzlaşmaz bir politika izlemeye götürdüler. Bu da Venizelos'un Sofya ile Balkan anlaşması yapmasına, o da Balkan Savaşma neden oldu.

Nuri Beyler, şimdi biraz yumuşamış olmakla birlikte, radikal milliyetçidirler. Milliyetçiliği sömürerek servet yapmışlardır. Suphi Bey aynı zamanda *"Stamboul"*un yazarlarından biri olup orada bir Türk olmak nedeniyle Türk iç politikasını etkilemek üzere çalıştırılmaktadır. Nuri Beyler

ana dilleri olan Rumcayı çok iyi bilirler, evlerinde Rumca konuşurlar.

Yazarlar: Son Telgrafta çalışanlar arasında sivrilmiş bir yazar yoktur. Bir fikir gazetesi olmaktan çok telgraf gazetesidir. Yazarlar arasında Girit'ten gelme Mithat Bey adında birini sayabiliriz. O da Rumcayı çok iyi bilir ve Genel Savaşta sansür işinde çalışmıştır.

Baskısı: Baskısı yaklaşık 4000 nüshadır. Başka bir akşam gazetesi olan *"Akşam"*, başlıca rakibidir. Akşam gazetelerinin baskıları sınırlıdır.

Eğilimi: Nuri Beyler halen hükümette görev almadıkları için şimdilik eğilimleri ılımlıdır. Celal Nuri Bey pek hükümeti destekleme taraflısı değildir.

Okuyucuları: Bu gazetenin okuyucuları iktidar ile muhalefet arasında kalan ve tarafsız denilen çevrelere mensuptur. Ayrıca bu gazeteyi çoğunlukla akşam haberlerini okumak isteyenler alırlar.

Etkinliği: Etkinliği pek büyük değildir. Sanki *"İleri"*nin etkisinin bir uzantısıdır. Her iki gazetenin politikası birbirine benzemektedir.

Tarihçe: Gazete pek eski değildir. Birkaç yıldır çıkmaktadır. *Son Telgraf* aslında *"Müstakil"* gazetesinden gelmiştir. O gazete de *"Tercüman-ı Hakikat"*ten çıkmıştır. Bu iki gazete, binlerce lira harcadıktan sonra mali sıkıntı yüzünden kapanmışlardı.

Geliri: Geliri yoktur. Bu gazete, öbür gazetelerin rekabeti nedeniyle ortaya çıkan masraflar yüzünden, zorlukla ayakta durmaktadır. *Müstakil*'in ya da daha öncekinin kaderiyle karşılaşacağa benzemektedir.

Toksöz: Bu gazete Adana'dan İstanbul'a gelmiştir. Günlük sabah gazetesidir. Gazetenin yöneticileri, taşra yerine İstanbul'da gazetenin gelişmesi için, haklı olarak, daha uygun ortam bulacaklarını düşünerek buraya getirmişlerdir.

Sahibi ve başyazarı: *Abdülkadir Efendi*. Siyasete atılmak için ordudan ayrılan bir eski subaydır. Orduda önemli bir

mevkiye gelmemiştir. Ayrıca, listeler yeniden düzenlenirken, istifa yerine ordudan uzaklaştırılmışa benzemektedir. Abdülkadir Efendi, basında, siyasal bir programı değil de, ekonomik bir programı temel alarak, Adana'da kurulmaya çalışılan bir partiyi temsil ediyor, denilebilir. Adana ili, şimdi Türk illerinin hepsinden daha fazla üretim yapmaktadır. Özellikle bölgedeki sermaye yokluğuna rağmen pamuk üretimi artmaktadır. Yeni partinin, eski partilerle, özellikle İttihat ve Terakki komitesiyle hiçbir ilgisi yoktur.

Siyasal eğilim: Toksöz'ün siyasal eğilimi şimdilik tam anlamıyla muhalefettir. Hükümetin şimdiye kadar ülkenin ekonomik kalkınması ile ilgili sorunları karmakarışık ettiği görüşünü savunmaktadır. Bu, aynı zamanda gazetenin muhalefet etmediği ve hükümetten yana dönebileceği anlamına gelebilir. Ayrıca Abdülkadir Efendi, Toksöz'ü, sözcüğün tam anlamıyla iş yürütmek için çıkarmaktadır.

Baskısı ve geliri: Toksöz'ün Adana'da okuyucuları bulunmaktadır. Gazete oraya posta ile gönderilmektedir. Adana'da bir çeşit bürosu bulunmaktadır. Okuyucuları çok sayıda değildir. Günde 4000 kadar basmaktadır. Celal Nuri Beyin "İleri" gazetesinin yok olmasına rağmen, İstanbul'da yedi günlük sabah gazetesi vardır ve bunlar sert rekabet içindedir. Celal Nuri Bey, Büyük Millet Meclisinde Gelibolu milletvekili ve Adalet Komisyonu (?) başkanı olarak, siyasal etkinliğe sahip olmasına rağmen, masraflara dayanamamıştır. Öte yandan kimi gazeteler örneğin (Hükümet yanlısı, resmi) *"Cumhuriyet"* ve *"Tevhid-i Efkâr"* bol para harcayarak ve gazetelerini geliştirerek iyi duruma geçmişlerdir. Bununla beraber, Abdülkadir Efendinin bir miktar parası bulunmaktadır. Söylentilere göre para harcayıp gazetesini öbür rakipleri düzeyine getirmeyi tasarlamaktadır. Ne olursa olsun bir süre için öbürleriyle arasında mesafe kalacaktır.

Hâkimiyet-i Milliye: Ankara'da basılan günlük Türkçe sabah gazetesi.

Sahibi ve genel yayın müdürü: Siirt milletvekili *Mahmut Bey*. Bir askerdir. Mustafa Kemal'in emrinde çalışmıştır. Cumhurbaşkanı'nın ona tam bir güveni vardır. Bu gazete yalnız Kemalistlerin körü körüne organı değil, Anadolu diktatörünün kişisel davranışlarının da savunucusudur. Hâkimiyet-i Milliye'yi, Mustafa Kemal'in isteğiyle Anadolu hareketinin daha başlarında, 1921'de kurmuştur. Bu gazete daima Mustafa Kemal'in organı olmuştur.

Yazarlar: Hâkimiyet-i Milliye'deki yazıların çoğu imzasızdır. Bu açıdan *"Tepms"*a benzer. Böylece, kişisel olmayan yazılar, hükümetin görüşünü daha iyi yansıtır. Mustafa Kemal'in en güçlü yandaşlarından milletvekili *Ahmet Bey Ağaoğlu* bu gazetede arada bir yazmaktadır.

Eğilimi ve etkisi: Yukarda söylenenlerden herkes Hâkimiyet-i Milliyenin eğilimini anlayabilir. Bu gazete Ankara Hükümetinin resmi sözcüsüdür. *Yenigün*'ün ortadan kalkmasıyla, Ankara'da çıkan tek gazete olarak kalmıştır. Etkinliği, Ankara Hükümetinin bildirilerini yayınlamak için kullandığı bir resmi organ oluşundan gelmektedir. Daha çok Anadolu'da okunmaktadır. İstanbul'da, daha iyi görünümde, daha ilginç olan öbür gazetelerle güçlükle rekabet edebilmektedir.

Baskısı: Ankara gazetesi olmasına rağmen, zorla 3000 kadar bakı yapabilmektedir. Bunun nedeni, İstanbul-Ankara havayolunun çalışmaya başlaması ve İstanbul gazetelerinin iki saatte Ankara'ya gitmesidir. İstanbul'da Hâkimiyet-i Milliyenin pek okuyucusu yoktur. Daha çok İstanbul gazetelerinin bürolarında bulunur.

Geliri: Hâkimiyet-i Milliyenin geliri ölçülüdür. Gazete daha çok hükümetin desteğiyle yaşamaktadır. İçişleri komiserliğinin özel fonlar listesinde önemli bir meblağ ile yer almaktadır. Yıllık açıklarını hükümet kapatmaktadır. Bu gazete, Mustafa Kemal hükümetin başında olduğu, hükümet de Ankara'da bulunduğu sürece yaşayacaktır. Hükümet, Ankara'da iki gazeteyi desteklemek istemediği için *Yeni Gün* kapanmıştır. Hükümet, Yenigün'ün sahibi, milletvekili

Yunus Nadi'nin İstanbul'da çıkardığı *"Cumhuriyet"*i desteklediği için, Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye tercih edilmiştir. Türk Hükümetinin bugün iki resmi organı vardır: Ankara'da *Hâkimiyet-i Milliye*, İstanbul'da *Cumhuriyet*.

İstiklal:

Sahibi ve başyazarı: *İsmail Müştak Bey*. İttihat ve Terakki komitesi tarafından eskiden senato sekreterliğine atanmıştır. Daima bu komiteye bağlı kalmıştır. İdarede hiç görev almamıştır. Bu parti en güç durumlara düştüğü zaman bile ilişkilerini yadsımamıştır. Mütarekede İngilizlerce tutuklanmış, İttihat ve Terakki'nin öteki liderleriyle Malta'ya sürülmüştür. Uzun yıllar Türkçe Tanin ve Fransızca Tanin'le işbirliği yapmıştır. İstiklal'in kuruluşundan beri bu gazetelerle ilişkisini azaltmış, ama tamamen koparmamıştır.

Siyasal eğilimi: İstiklal'in siyasal eğilimi Tanin gibidir. Bu gazete de akşam gazetesidir ama Tanin'le rakip değildir. Bu durum İsmail Müştak Beyin gazetesini kurmadan, Hüseyin Cahit Beyle yaptığı bir anlaşmadan ileri gelmektedir. İstiklal'in muhalefet eğilimi Tanin'den daha belirgindir. Ayrıca İsmail Müştak Bey, Hüseyin Cahit Beyden daha hırçın ve radikal eğilimlidir. Bu iki gazetenin amacı bugünkü hükümetin temellerini yıpratmak, İttihatçıların iktidara gelmesini kolaylaştırmaktır.

Baskısı ve etkinliği: İstiklal'in baskısı sınırlıdır, bütün Türkçe akşam gazetelerinde olduğu gibi... Daha atılgan bir gazete olan *Akşam*, muhalefete eğilim gösterdikçe ve aynı okuyucu kitlesine seslendikçe, ciddi bir rakip olmaktadır. İstiklal'in şimdilik pek etkinliği yoktur. Ayrıca Tanin'in uydusu durumundadır. Baskısı güçlükle 3000'e ulaşmaktadır.

Geliri ve geleceği: İstiklal'in kuruluşunda, İttihat ve Terakki komitesinin başlangıç sermayesini verdiği söylenmektedir. Şimdi ise gazetenin geliri yoktur. Ödeme yapamamaktadır. Mali yardım devam ettiği sürece yaşayacaktır. Geleceği ise kuşkuludur.

Yeni Alem: Türkçe günlük sabah gazetesi.

Sahibi: *Şükrü Bey*. Eskiden Türk gazetelerinde muhabirlik ve foto muhabirliği yapmıştır. Gazetenin yayımı için verilen izin belgesi onun adınadır. Yeni Alemin çıkışından bu yana Şükrü Bey, Vahit Bey adında biriyle ortaklık yapmaktadır. Bu Vahit Bey de "Gazette" ve başka Türkçe gazetelerde muhabirlik yapmıştır. Adını andığımız bir kişi Vali Doktor Reşit ile meydana gelen olaydan sonra girişimden çekilmiştir. Olay iyi bilinmektedir ve mahkemeye düşmüştür. Yeni Alemin yöneticisi, bir gece saat 2'de Vali'yi uyandırır ve Mustafa Kemal'e karşı yöneltilen bir komplonun ortaya çıkarıldığı haberinin doğru olup olmadığını sorar. Vali bu haberi yalanlar ama kaynağını öğrenmek ister. Gazeteci mesleki sır gerekçesinin ardına saklanır. Huylanan Vali, gazetenin merkezinin aranması için polise emir verir. Ondan sonra da konu mahkemeye gider. Gazetenin yayımı birkaç gün durur ve yeni bir ekip işbaşına gelir.

Yazarlar: Bu gazete daha yeni çıkmaya başladığı için belli başlı bir yazarı yoktur.

Baskısı: Yeni Alem 3000 basmakta, güçlükle 2000 satmaktadır.

Eğilimi: Yukarda sözü edilen olaydan sonra gazete hükümet yanlısı olmuştur. Başlangıçta tam muhalifti. İlk sermayeyi, Türk göçmenlerinin çıkarlarını korumak için Drama'dan gelen bir göçmen grubu sağlamıştı. Bu grup gene de mevcuttur ama politikaları daha ılımlıdır.

Geliri: Yoktur. Gazete zorlukla yaşamaktadır. Şimdiden borç içindedir. Haftalık ödemeleri bile güçlükle yerine getirmektedir. Az yaşayan bir gazete olacağa benzemektedir. Yayıma daha iki ay önce başlamıştı.

Etkinliği: Etkinliği şimdilik sıfırdır. Hükümet taraftarı oluşu, okuyucu sayısını azaltmıştır. İstanbul halkı daha çok muhalefeti tutmaktadır.

İkdam: Günlük sabah gazetesi.

Sahibi: *Ahmet Cevdet Bey*. Eski Türk gazetecilerinden

biridir. En eskisi olduğu söylenebilir. Kendisi tam profesyonel gazetecidir ve başka bir iş yapmamıştır. Olanakları olduğu gibi, çok sayıda gayrimenkule sahip bir kimsedir. Bunlar arasında Pera'da Sıraselviler'de Belçika Büyükelçiliğinin yanındaki büyük apartman da vardır. Bu durum şöyle açıklanabilir: Eskiden İstanbul'da sadece iki sabah gazetesi çıkardı. Bunlardan birisi *"Sabah"*tı, sahibi ise Ermeni *Nihran Efendi* idi. Bu gazete İstanbul'a milliyetçi ordunun gelişiyle yayımına son vermek zorunda kalmıştır. Gıyaben yargılandıktan sonra İzmit'te Milliyetçilerce linç edilen ünlü Ali Kemal, Sabah'ta yazıyordu.

Ahmet Cevdet Beyin ahlaki yönü daima yüksek olmuştur ve gazetecilik hayatında kuşku yaratan bir davranışı görülmemiştir. Siyasal görüşleri ise Cumhuriyetçilerden çok anayasal monarşiye yönelik olanlara benzer. Eski rejim döneminde, Abdülhamit çağında kendi çıkarları ve görüşlerini Yıldız Sarayının politikasıyla uyuşturmayı bilmiştir. O dönemin gazeteleri olan "Sabah" ve "İkdam" Saraydan ayda 150 altın lira destek almışlardır. Tabii o zaman gazetelere önceden sansür uygulanıyordu, ama Abdülhamit bu gazetelerin sahiplerini elinde bulundurmayı uygun görmüştü.

Mütareke zamanında *İkdam* ılımlı bir politika izlemiş ve milliyetçi akıma karşı tarafsız kalmaya çaba harcamıştır. Bu durum, İstanbul'da milliyetçi rejimin yerleşmesinden sonra da gazetenin devamını sağlamıştır. Gene de Ankara Hükümeti bu gazeteye iyi gözle bakmamaktadır. Ayrıca Ahmet Cevdet Bey, Milliyetçilerin siyasetini paylaşmadığı için gazetesine ekonomik bir hava verip, siyasal olayları yorumlamaktan kaçmaktadır.

Başyazar: Ahmet Cevdet Bey gazetesinin aynı zamanda başyazarıdır. Birkaç yıldır oturduğu İsviçre'den bile günlük makalelerini düzenli olarak yollamıştır. Ahmet Cevdet Bey görüşlerinde çok ılımlıdır. "Eski Türk" olarak nitelendirilebilir. Eski çağa bağlıdır. Bu nedenle görüşleri Ankara'dakilerle uyuşmamaktadır. Jön Türklerle görüşleri hiç uyuşma-

mıştır, bu nedenle genel savaş başlayınca İsviçre'ye gidip karısının akrabalarının yanında kalmayı tercih etmiştir. Karısı İsviçrelidir. Kızlarına tam bir Avrupalı eğitimi vermiş ve İsviçre'de yetiştirmiştir.

Yazarlar: İkdam'da sivrilmiş yazar yoktur. Ayrıca bu gazetede yazıların çoğu imzasızdır. Bir zamanlar Ali Kemal bu gazetede yazıyordu ama Ahmet Cevdet Beyle uyuşmayınca işbirliğinden caymıştır.

Baskısı: İkdam, eski rejim zamanındaki tirajının büyük bir bölümünü yitirmiştir. Milliyetçi gazeteler bu gazeteyi geçmiştir. Şimdiki halde daha çok abonelere gönderilen bir gazete durumundadır. Baskısı günde yaklaşık 6000 nüshadır.

Eğilimi: Yukarda yazılanlardan bir eğilim kolayca anlaşılır. İkdam, Abdülhamit'in mutlakiyetine düşmeden eski rejimin ruhunu yansıtmaktadır. Cumhuriyetçilere karşı tavrı çok ılımlı ve dikkatlidir.

Okuyucuları: İkdam'ın okuyucuları daha çok eski Türklerden ve ılımlı görüşlülerden ibarettir. Bu görüşleri temsil eden tek gazetedir bugün. "Eski Türk" deyiminden, bağnaz Türk anlamıyoruz. Yabancı ve Hıristiyan düşmanı olanlar *Tevhid-i Efkâr*'ın okuyucuları arasındadır. Burada söz konusu ettiğimiz eski zamanın iyi Türküdür, hoşgörülü, konuksever ve Türkiye'nin ün kazandığı değerleri yücelten Türktür.

Varlık ve geliri: İkdam şimdiki gazetelerin en eskisidir. 32 yıldır çıkmaktadır. Sahibinin servetinin nakit ve gayrimenkul olarak 200 bin lira kadar olduğu sanılmaktadır. İkdam kendi binasında basılmaktadır ve önemli bir basımevi vardır. Daha çok eski rejim döneminde bu servet yapılmıştır.

Vatan: Günlük Türkçe sabah gazetesi.

Sahibi: *Ahmet Emin Bey*, eskiden Vakit gazetesinin yöneticisi ve ortağı.

Başyazarı: Aynı *Ahmet Emin Beydir*. Meslekten gazetecidir, henüz gençtir. Asıl öğrenimini Birleşik Devletlerde

yapmıştır ve mükemmel İngilizce bilir. Genel Savaş sırasında İstanbul'da bazı roller oynamaya başlamış ve Türk Basın Birliğinin başkanı seçilmiş, Almanların Alman Büyükelçiliğine yerleştirdikleri propaganda servisi ile Türk basını arasında bağlantı kurmuştur. O zaman Almanlar mahalli gazetelere kâğıt dağıtıyorlardı. Bu, daha çok Alman görüşünü yaymak için Türk gazetelerine sağlanan bir destekti. Ahmet Emin Bey bu dağıtımda aracılık yapmıştır. Koşullardan, o zaman yayınlanmaya başlayan *Vakit* gazetesi için geniş biçimde yararlanmıştır. Emin Bey ayrıca Genel Savaş sırasında Almanya'yı ve genel karargâhı ziyaret eden Türk basın heyetinin başındaydı. O sıralarda Almanlar ve mihver devletleri lehine heyecanlı konuşmalar yapmıştır. Bunun dışında, Berlin'e birçok gezi yapmıştır. Bu durum, Ahmet Emin Beyin siyasal eğilimini göstermeye yeterlidir. İç politika açısından görüşleri İttihat ve Terakki komitesine bağlıdır ama daima ılımlı bir partizan olmuştur, başkaları gibi saldırgan bir milliyetçi olmamıştır. Ilımlı bir biçimde milliyetçi akımı savunmuştur. Görünüşe göre Ahmet Emin Bey sadece gazeteci kalmak istemekte ve işini iyi yapmaya çalışmaktadır. Buraya kaydedelim ki ABD'deki öğrenimi onu Amerikan sempatizanı yapmıştır. Bu durum gazetesinde kimi zaman Amerikan görüşlerini savunmaya itmiştir.

Yazarlar: Yazarları arasında Ahmet Şükrü Beyin iyi tanınan bir kişiliği vardır. Ilımlı görüşlüdür. Siyasal bakımdan Vatan'ın öteki yazarları önemsizdir.

Baskısı: Sabah gazeteleri arasında Vatan'ın sınırlı bir baskısı vardır. 7-8.000 nüsha basmaktadır.

Eğilimi: Tarafsızlık eğilimindedir. Çoğunlukla ılımlı politika izlemektedir. Ahmet Emin Bey hiçbir zaman siyasete çok girmez, böylece zorunluluk doğunca karışıklıktan kurtulmayı sağlar.

Etkinliği: Etkinliği büyük değildir. İnsan bu gazetenin bir politika izlediğini güçlükle söyleyebilir.

Geçmişi: Bu gazete yaklaşık bir yıl 3 aydan beri çıkmaktadır.

Geliri: Muhabirlere ve klişelere verilen para daha çok olmasına, Türk gazetelerinin Fransız gazetelerine göre daha pahalıya mal olmasına rağmen, Vatan masraflarını karşılayıp yaşamaktadır. Bununla birlikte, genel bunalım gazetelerin ilan gelirlerini azaltmıştır.

Tarihçe: Vatan gazetesi, *Vakit* gazetesini yayınlayan *Mehmet Asım Beyle* Ahmet Emin Bey arasında çıkan bir tartışma sonucu kurulmuştur. Birbirlerinden ayrılmaları gerekmiş, Mehmet Asım *Vakit*'te devam etmiş, Ahmet Emin Bey ise Vatan'ı kurmuştur. Tartışma, Vakit'in sahipliği sorunundan doğmuştur.

La Volonté: Fransızca basılan, akşamları satılan Türk gazetesidir. Bu gazete, pazartesi günü yeniden günlük gazete olarak çıkacak ve *Muzaffer Beyin* yönetiminde kalacaktır. Fransızca Tanin'in kurulmasında, *Volonté*'nin yeniden çıkışında, Türk çıkarlarını "Stamboul" gazetesine karşı dengelemek isteği yatmaktadır. Gazete, Tünel'in yanında eski Alman Basımevi *Loeffer*'de basılacaktır. Bu basımevi, İzmir'den *Abbazoli* adında biri tarafından alınmıştır. Bu kişi İtalyan geçinmektedir ama adı *Abbazoğlu* olup Ermeni kökenli olduğu söylenmektedir.

Muzaffer Bey bana Akşam'ın başlıca yazarlarından *Necmettin Sadak Beyin*, "Gazette"de yazan *Reşit Saffet Beyin* işbirliğini sağladığını söyledi.

Muzaffer Bey kısa bir süre için Ankara'ya gidip Hükümetten destek almayı düşünmektedir. Hiç olmazsa gazete kâğıdını bedava temin etmeyi ummaktadır.

(Aynı gazete hakkında başka bir rapor:)

La Volonté: Günlük akşam gazetesi, Fransızca.

Sahibi: *Muzaffer Bey*. Eski asker. Eski büyük vezir ve dışişleri bakanı İzzet Paşanın yaveri. Fransızcayı, yazabilecek kadar iyi bilmiyor. Çok güzel bir Türk hanımın kocasıdır. Kadının etkisi ile yabancı diplomatik çevrelerle ilişki kurmuştur. Bu konuda dedikoducu ağızlar pek çok söylen-

ti çıkarmışlardır. Dış ve iç politika konusundaki görüşlerine gelince, kendisiyle sık sık konuştuğum Muzaffer Bey tam bir oportünisttir. Çıkarları neredeyse, rüzgâra göre oraya döner. Gazetesini yayınlamak için her kapıyı çalmıştır. Şimdilik Alman Büyükelçiliğinden yardım görmektedir. Gerçekte bu büyükelçiliğin desteğiyle gazetesini yayınlamaktadır. Çoğu kez Ayazpaşa'ya gider oradan daktilo edilmiş haberleri alır ve değiştirmeden yayınlar. Gazetesi için Almanya'dan reklam sağlamaktadır. Kişisel olarak hiç parası olmadığı için daha şimdiden bu elçilikten para almış sayılabilir, yoksa gazetesini yayınlayacak parası yoktu. Volonté eskiden haftalık bir gazeteydi, günlük gazeteler pazartesi günleri de yayınlanmaya başlayınca rekabet yapmadığı için yapımını durdurmuştu. İç politika bakımından Muzaffer Bey Kemalist hareketi savunmaktadır, oysa eskiden İttihatçı idi. Şimdiden Ankara Hükümetinden öbür gazeteler gibi kâğıdı gümrüksüz getirebilmek iznini almıştır. Bu arada şunu belirtmek gerekir ki, Hükümet azınlık haklarını çiğneyerek, Rum ve Ermeni gazetelerine, hatta Fransızca yayınlanan gazetelere bu ayrıcalığı tanımamaktadır. Millet Meclisinde kabul edilen bir yasa gereğince Türkçe gazeteler bu ayrıcalıktan yararlanmaktadır. Gene bu yasaya göre, hangi gazeteye bu ayrıcalığın uygulanacağı Hükümetin yetkisine bırakılmıştır, bu da Hükümetin yaptığı haksızlığı göstermektedir.

Yazarlar: Volonté'de başyazar yoktur gerçek anlamda. Akşam'ın yazarı *Necmettin Sadak Bey* bu işi yapmaktadır. Halk partisiyle ilişkileri pek parlak değildir. Necmettin Bey son seçimlerde görev almamıştır. Bu nedenle *İsmet*'e kişisel kırgınlık duymaktadır. Akşam'daki yazıları bunu göstermektedir.

Yazarlar: Volonté'nin yazarları arasında *Reşit Saffet Beyi saymak* gerekir. Jön Türk zamanı Maliye Bakanı *Cavit Beyin* özel kabinesinin eski müdürü idi. Şimdi ise *"Banque Français pour les pays d'orient"* (Doğu ülkeleri için Fransız bankası)nda çalışmakta, bu bankanın Türk Hükümeti ile

ilişkilerinde aracılık yapmaktadır. Ayrıca "Gazette"de yazmaktadır. Volonté'de çoğu kez imza kullanmıyor. Kendisi Fransız eğiliminde olduğu için bu gazetenin Almancı eğiliminden pek hoşlanmamaktadır. Tanin'in yöneticisi *Osman Sadık Beyin* durumu da aynıdır. O da makalelerini Volonté'ye göndermekte ve *"Mesageries Maritimes"*in mahalli acentesinde çalışmaktadır.

Volonté'nin bürosunda sekreter mösyö *L. de Grati*'dir. Katolik bir Latindir. Eski rejimde dışişleri bakanlığı sansür işlerinde çalışırdı. Tam tarafsızdır, başka geliri olmadığı için çalışmaktadır. Türklerden bir emekli aylığı vardır ama, o da halen ödenmemektedir.

Geliri ve baskısı: Volonté 2500 adet basılmakta ama 1000'den fazla satamamaktadır. Bu gazete yeni doğduğu için gelirinden söz etmeye olanak yoktur. Almanlar desteklemektedir ama bu destek ne kadar sürecek belli değildir.

İZMİR SUİKASTI İLE İLGİLİ RAPORLAR

Amerikalılar nedense İzmir Suikastı ile çok ilgileniyorlar. Burada vereceğimiz örnekler dışında, tüm duruşmaların tutanakları da var. Meraklılarına duyururuz.

Raporlarda İzmir suikastı konusunda bugüne kadar süregelen bütün söylentilere yer verildiğini, bunların gerçekçi biçimde değerlendirildiğini görüyoruz.

Rapor
ABD Büyükelçiliği

Sayın Dışişleri Bakanı
Washington D.C.

22 Haziran 1926, İstanbul

Efendim,

Daha önce 18 Haziran tarihinde gönderdiğim ve Cumhurbaşkanının hayatını almaya yönelen bir suikast girişiminin ortaya çıkarılması konusundaki telgrafıma ilişkin olarak ayrıca saygılarla belirtmek isterim ki, basında yapı-

lan yayınlar, suikastın Terakkiperver Partisinin ve Milliyetçi Akımın ilk günlerinde Mustafa Kemal'e muhalefet eden milletvekillerinden kurulu eski ikinci grubun, önde gelen üyelerince düzenlendiğine işaret etmektedir. Belirtildiğine göre, suikastçılar, daha önce, işlerini Ankara'da ve Gazi'nin uzatılmış gezisi sırasında Bursa'da gerçekleştirmek istemişlerdir. Sonunda yakındaki Sakız ve Midilli gibi kaçılması kolay Yunan adaları dikkate alınarak İzmir kenti seçilmiştir.

Bildirildiğine göre on gün kadar önce, suikast eylemini yönettiği öne sürülen İzmir milletvekili Şükrü Beyin kartını taşıdığı için Gümrükte denetlenmeyen valizlerle, bir küçük grup suikastçı, İstanbul'dan İzmir'e gemiyle hareket etmişlerdir. Bu valizlerde otomatik tabancalar ve el bombaları taşıyorlardı. Bu bombalar Gazi, Bursa'dan 16 Haziran da İzmir'e geldiğinde, istasyondan otele giderken çiçek buketlerinde saklanıp atılacaktı. Suikastçılardan biri dikkatsiz davranarak, 1922 yılındaki Türk-Yunan savaşı sırasında kendi yönetiminde bulunan bir eski askeri de görevlendirmiş, bu asker de söylendiğine göre, İzmir Valisine suikast hazırlığını bildirmiş, böylece eylemi önlemiştir.

Yoksa, geliştirilmiş hazırlıklar amacına ulaşabilir, Cumhurbaşkanının öldürülmesi sağlanabilir ve Terakkiperver liderleri ve öbürlerinin yönetiminde yeni bir hükümet kurulabilirdi.

Suikastı düzenlemekle suçlananların tutuklanmaları ve onların yaptıkları açıklamalar sonunda, çok sayıda siyasi kimselerin ve muhalefet mensuplarının ülkenin çeşitli yerlerinde bunların etkilediği elliye yakın kişinin gözaltına alındığı ve İzmir'e gönderildiği, Ankara'dan İzmir'e gelen İstiklal Mahkemesinin bunların duruşmalarına başladığı bildirilmiştir.

Gazi'nin görünmez bir tehlikeden kurtulması şerefine 20 Haziran'da, Ankara'da, İstanbul'da ve İzmir'de bu kentlerin üniversite öğrencilerinin yönetiminde büyük mi-

tingler düzenlenmiştir, bu mitinglere okul çocukları, sivil dernek üyeleri ve çok sayıda vatandaş katılmıştır.

Dolaşan bir söylentiye göre, Hükümet ya böyle bir suikastı uydurmuş, ya da siyasal olmayan gerçek bir suikastı, artık sert iç yönetime rağmen, susturulamayan genel muhalefet karşısında Terakkiperver Parti yöneticilerini gözden düşürmek için kullanmıştır. Bildirildiğine göre muhalefet, Musul anlaşmasının tamamlanmasından sonra güçlenmiştir. Terakkiperver Parti bu anlaşmayı, Türk haklarından gereksiz yere ödün vermek biçiminde yorumlayıp reddetmektedir.

Mark L. Bristol

Rapor
ABD Büyükelçiliği

3 Ağustos 1926, İstanbul

İzmir duruşması konusunda daha önce verdiğim bilgilere ek olarak şunu belirtmek isterim ki 14 Temmuz'daki idam cezalarının infazı, Cumhurbaşkanına karşı düzenlenen suikast olayı duruşmalarının ilk faslını kapatmış olmaktadır.

11 Temmuz'da savcı, kişisel her olayı genel olarak anlattıktan sonra, mahkemeden, sanıklardan 10'unun ölüm cezasına, 6'sının mahkemece kararlaştırılacak sürelerde hapis cezasına, duruşmalarına Ankara'da devam edilecek olan az sayıda sanıklar dışında geri kalanların beraatına karar verilmesini istedi. Mahkeme heyeti kararını 13 Temmuz'da açıkladı. Savcının isteklerini genel olarak yerine getirdi. Ancak şu farkla ki, Savcı, *İsmail Canbulat Bey, Rüştü Paşa* ve *Halis Turgut Bey* için hapis cezası istediği halde, mahkeme heyeti bunların da ölüm cezasına çarptırılmasına karar verdi. Ertesi sabah erkenden yerine getirilen idam cezalarına çarptırılanların listesi şudur:

1. *Şükrü Bey*, İzmir milletvekili,
2. *İsmail Canbulat Bey*, İstanbul milletvekili,
3. *Arif Bey*, Eskişehir milletvekili,
4. *Abidin Bey*, Saruhan milletvekili,

5. *Halis Turgut Bey*, Sivas milletvekili,
6. *Rüştü Paşa*, Erzurum milletvekili,
7. *Ziya Hurşit*, eski Lazistan milletvekili,
8. *Hafız Mehmet Bey*, eski Trabzon milletvekili,
9. *Laz İsmail*,
10. *Gürcü Yusuf*,
11. *Çopur Hilmi*,
12. *Sarıefe Edip Bey*,
13. *Emekli Albay Rasim*,
14. *Kara Kemal Bey*, eski gıda bakanı-gıyaben
15. *Abdülkadir Bey*, Eski Ankara valisi-gıyaben.

(Polis tarafından tutuklanırken 27 Temmuz'da intihar etmiştir.)

Konya'da on yıl sürgüne mahkûm edilenler:

1. *Vahap Bey*, Hafız Mehmet'in yeğeni,

Duruşmalarına daha sonra Ankara'da devam edilecek olanların listesi ise şöyledir:

1. *Rauf Bey*, İstanbul milletvekili (yok),
2. *Adnan Bey*, eski İstanbul milletvekili (yok),
3. *Rahmi Bey*, eski İzmir valisi (yok),
4. *Hilmi Bey*, Ardahan eski milletvekili,
5. *İhsan Bey*, Ergani milletvekili,
6. *Cavit Bey*, eski maliye bakanı,
7. *Selahattin Bey*, Mersin eski milletvekili,
8. *Kara Vasıf Bey*, Sivas eski milletvekili (cezada adı geçmemiştir.)
9. *Hüseyin Avni Bey*, Erzurum eski milletvekili.

Savcının önerilerini bir yana bırakıp mahkemenin, *Halis Turgut, Rüştü Paşa* ve *İsmail Canbulat*'ı niye ölüme mahkûm ettiği şimdiye dek ortaya çıkmamıştır. Bu konuyu düşünmenin nedenleri vardır: Türk İstiklal Mahkemelerinin başlıca özelliklerinden biri, savcı ile yargıçların oybirliğiyle davranmaları olmuştur. Bu durumda savcı ile üç yargıç arasında görüş ayrılıkları olduğunu düşünmek uzak bir olasılıktır. Geçerli bir teori şu olabilir: Duruşma sürerken yarı-resmi gazetelerde çıkan birtakım yazılar mahkemeyi

duyarlı kılmış ve yasal geçerliğini göstermek için, gerçek bir mahkeme havasına bürünmek zorunluluğunu duymuştur. Ancak böyle safça bir davranışla, mahkemenin, herkesi başka türlü düşünmeye yöneltmesi olasılığı da, kavranabilir gibi değildir.

Rauf Bey ve *Adnan Bey* dışında, mahkeme tarafından 13 Temmuz'da okunan cezalar ve beraat kararları, Terakkiperver Parti liderleri konusundaki bütün davaları kesinlikle çözmüştür. Hükümetle Rauf arasındaki davaya özel bir önem verildiği ve bu davanın denetlendiği görüşü halk arasında yaygındır. Halk arasında söylenenlere göre, Rauf Bey, Ankara'da son günlerde kullanılan deyimle, önemli ölçüde gericidir, suikast işine karışmasa da İttihatçı topluluğun gizli eylemlerine katkıda bulunmuştur ve şimdi iktidarda olanlar, kıskançlık değilse bile ondan kuşku duymaktadırlar. Aynı suçlamalar, bu sonuncular dışında daha az ölçüde Adnan Beye de yönetilmektedir. Rauf ve Adnan şimdi İngiltere'dedirler. Gerçi onların geri gönderilmesinin istendiği söylenmekte ise de, yakın bir gelecekte Türkiye'ye dönmeleri için çok az bir olasılık vardır.

İstiklal Mahkemesi tarafından verilen idam cezaları ve öteki cezalar, Türk kamuoyunda, bir yandan buruk bir eleştiriye kadar uzanan kuşku ve korkuyla, öte yandan ferahlama gibi bir duygunun karışımı biçiminde bir tepki yarattı. Önceki görüşle ilgili olarak, birçok Türk ve yabancıların hemen hepsi, Hükümetin Canbulat ve Halis Turgut'u ölüme mahkûm ettirmekte çok ileri gittiği duygusuna kapıldılar ve bu gibi cezaların, Kemalist diktatörlüğe başka bir Abdülhamit rejiminin niteliklerini kazandırdığı kanısını öne sürdüler. Daha soğukkanlı ve yapıcı eleştiride bulunmak isteyenler, Türk devriminin, bu gibi ek güç gösterilerine gerek duymayacak ve başvurmayacak bir noktaya geldiğini, bunlara başvurulursa, hoşnutsuzluk doğurabileceğini belirttiler. Bu konuyla ilgili olarak Hükümetin, ya da Hükümete yakın milletvekillerinin görüşü ise, bu ikisinin gerçekte İttihatçı oldukları, gizli eylemlerine araç yapmak için

Terakkiperver Partisine girdikleri, bugünkü suikast sorunu içinde yer alarak ölüm cesazını hak ettikleri yolundadır. Terakkiperver Partinin göze batmayan bir üyesi olan *Rüştü Paşanın* idamı ise pek yorum uyandırmamıştır. Cezaları izleyen kimi eleştiriler, Canbulat ve Halis Turgut'un kin ve kuyruk acısı kurbanı oldukları biçimindedir. Ayrıca kimi gerici eğilimli Türkler, o kadar ileri gitmişlerdi ki, İzmir'de suikastın gerçekleştirilmesi için görev alanlar dışında kalanların kişisel düşmanlık nedeniyle idam edildiklerini öne sürmüşlerdir. Kimi zaman, mahkemenin verdiği ağır cezaların bir bölümünü, İsmet Paşanın İttihatçı aleyhtarı olmasına bağlayanlar ve onun mahkeme işlemlerinde asıl kararı veren olduğunu söyleyenler olmuştur. Bu varsayımda bir gerçek payı olabilir ama belki yıllar boyunca bunu ortaya çıkarmak mümkün olmayacaktır.

Tümüyle incelendiğinde, İzmir duruşmaları hem yasal, hem de siyasal yönden ilginç olmuştur. Yasal yönden, devlet başkanının hayatına kasteden bir suikast girişimi yargının önüne getirilmiştir, hiç olmazsa Hükümetin görüşü ve Türk basınının görüşü budur. Batı kavramlarına göre ölçüye vurulduğunda, bu noktada Türk yargılama biçimleri, gerek delillerin inandırıcılığı, gerekse duruşmaların sürdürülüşü açısından, çok ince bir yargılama olarak görülmüyor. Yerleşmiş kurallardan en önemli uzaklaşma, sanıkların savunma için avukat bulamayışları ve temyiz haklarının olmayışıdır. Siyasal bakımdan, parlamento politikası açısından, duruşmaların önemi, Terakkiperver önderlerinin yeniden sevgi kazanabilmeleri için yıllar geçmesi gerekecek ölçüde gözden düşmüş olmalarıdır. Duruşmalar sürerken, Terakkiperverler arasında en önemlileri olan *Ali Fuat Paşa* ve *Kâzım Karabekir* saygı görmüşler ve zaman zaman ulusal amaçlara yaptıkları katkılara değinilmiştir. Bununla beraber, hem yargı yönünden hem de basın yönünden sürdürülen eleştiriler halk üzerinde etki yapmıştır. Mahkemenin paşalara karşı sürdürdüğü eğilim öyle iyi örtülmüştür ki, beraatları okunduğunda herkes derin bir soluk almıştır. Onların özgür

bırakılması üzerine, hiç olmazsa çok kişinin izlenimi şöyledir: Hükümet, bu gibi önde gelen vatanseverlere idam cezası uygulamanın yaratabileceği sorunları görmüş ve onları göze batan güvensizlik lekesiyle özgür bırakmayı, böylece hem onların etkisini çürütmeyi, hem de ilerde tüm bir barışma sağlanması olanağını sağlamayı yararlı bulmuştur. Nedenleri ne olursa olsun, bu liderler özgür bırakılınca ferahlayacaklar ve bundan böyle hükümet partisinin uygun önerilerini, eski deneylerini dikkate alarak kabul edeceklerdir.

İzmir duruşmalarının nasıl yönetildiği konusunda lehte ya da aleyhte akademik birtakım görüşler öne sürülebilir. Mahkemenin davranışlarının, hukuk dışı, kestirme ve keyfi olduğu konusu tartışılamaz. Ama şunu hatırda tutmak gerekir ki "İstiklal Mahkemeleri" temelinden hep böyleydi, dolayısıyla bu noktayı tartışmak bir ilke sorununu ortaya koymaktadır ki, bugünkü durumun nedenleriyle bir ilgisi yoktur. Türk devriminin, normal yasal işlemlerin yeterli olacağı bir düzeye erişip erişmediği konusunda, her Batılı Türkiye'de iktidarda olanlarla görüş ayrılığına düşecektir. Bu gerçeğin dışında, bizim eşitlik anlayışımıza göre, hukukun iyiye yöneltici etkisi bakımından çok az dikkat harcanarak bu yargılamalar yürütülmüştür, bu noktada, Hükümetin davranışını az da olsa desteklemek olanağı vardır. İdam edilen kişiler, Canbulat ve Halis Turgut da dahil komitacı (committadji) niteliktedirler, hepsi kamuya karşı suç işledikleri kanıtlanmış kimselerdir, içlerinden çoğu (Canbulat dahil) birinci dereceden adam öldürme suçunun sanıklarıdır. Dolayısıyla Türkiye, toplumsal bakımdan, bu kişilerin yitirilmiş olmasından pek zarar görmeyecektir. Hükümetin daha şiddetli baskı yöntemlerine gidip gitmeyeceğini söyleyebilmek için ise, insanın Yakındoğu'da bir siyasal gözlemciden daha ilerde bir görüş yeteneğine sahip olması gerekir. Siyasal idam cezalarının uyandırdığı tepkiyle duygularımın değiştiğini kabul etmekle birlikte, kişisel olarak Ankara'nın satılmış katillerle onlara yön verdiği saptanmış olan *Şükrü* ve *Arif*'in idamıyla yetinmesi daha yerinde

olurdu inancındayım. Benim görüşüme göre böyle ortalama denilebilecek bir çözüm yolu, yasanın gereklerini karşılar ve ilerdeki eylemli siyasal çabaların etkilerinden de halkı korumuş olurdu. Tabii Türkler, kendi halkının davranışlarını daha iyi bildiklerinden ve alınacak önlemleri bir yabancıdan daha iyi saptayabileceklerinden bu konuda daha fazla bir şey söyleyebilmek güçtür.

Ankara'da bugün başlayacak duruşmalar ise, birçok yönden İzmir'dekinden farklı olacaktır. İzmir'dekiler bir devlet adamının hayatına yönelmiş bir suikastın yasal bakımdan (söz gelişi) incelenmesiydi, Ankara'dakiler ise, uzun süren siyasal görüş ayrılıklarının temizlenmesini sağlayacak ve bundan böyle Türk devriminin ne yol izleyeceği sorununu çözümleyecektir. Son iki yılda ortaya çıkan yıkıcı eylemler, örneğin Kürt isyanı, şapka ayaklanması vs. ciddi gerici gösterilerdi ama belki de bunların, Kemalist grupla eski İttihatçılar arasında yıllarca süren temel sorunlarla, özellikle İzmir duruşmalarında ortaya çıkanlara bakılırsa, en azından İttihatçılar yönünden gerçekten ciddi nitelik taşıyan sorunlarla, ancak ikinci dereceden bir ilgisi bulunmaktaydı. Hükümet, Türkiye'yi Batılı güçler düzeyine çıkarmaya çaba harcayan ve bu konuda araç ve inanca sahip tek kuruluş olma iddiasındadır. Dolayısıyla Hükümet, İttihatçılara, Abdülhamit dönemindeki gibi özel çıkarlar için çalışan bir grup gözüyle bakmaktadır. Ankara'nın partizanları, daima, triumvira İttihatçıları ile milli harekete katılmış olan İttihatçılar arasındaki ayrımı işaret etmeye dikkat etmektedirler. Onlara göre, bugün duruşmalarla ilgili olarak kullanılan deyim, eski rejimin üzücü bir kalıntısı olarak, kafasında ülkenin gelişmesi için hiçbir programı olmayan, vatansever duygulardan uzak, sadece kişisel çıkarlarını düşünen siyasal kişilikleri kapsamaktadır. Şimdi Ankara'da duruşmayı bekleyen İttihatçılar için Hükümetin ne düşündüğünü, 12 Temmuz'da Dışişleri Bakanı ile yaptığım görüşmede geçen bir sözle açıklayabilirim. Bana dedi ki, "İzmir duruşması, Türkiye'yi Batı uygarlığının siyasal ve

toplumsal düzeyine eriştirmek isteyen bugünkü Türkün isteklerine ters düşen ve kökleri Selçuklulara kadar giden bir görüşün son kalıntılarını ortaya koymuştur." Türk devrim tarihinin kanla ve idamlarla lekelenmesinden üzüntü duyduğunu, ancak bunların kaçınılmaz ve koşullar nedeniyle zorunlu olduğunu belirtti.

Sanıkların eylemlerinin Lozan Anlaşmasında belirtilen tarihten sonraya ait olduğu öne sürülerek bu anlaşmanın af hükümleri teknik bakımdan bir yana bırakılmaktadır. Ankara İstiklal Mahkemesi, şimdi İttihatçıların, Mondros Mütarekesinden hemen önce ve sonra yaptıklarını, Kurtuluş Savaşı ile ondan sonraki devrimci dönemden, İzmir suikastına kadar olan süredeki eylemlerini incelemeye hazırlanmaktadır.

Ankara basınının haber ve yorumlarına göre, İttihat ve Terakki Partisi, Kasım 1334 (1918)de, hemen mütarekeden sonra kongre kararıyla feshedilmiştir. Liderleri yurtdışına sürülmüştür. Gene de bu partinin eski liderleri, aralarında gizli ilişkileri sürdürmüşler, İttihatçılardan sonra kurulan İzzet Paşa kabinesini siyasal yönden etkilemeye devam etmişler, ülkenin denetimini yeniden ele almaya çaba harcamışlar, ulusal zaferden sonra da şimdiki hükümet ve rejime karşı gizlice çalışmışlardır. Ayrıca, eski İttihat ve Terakki Partisinin önde gelenlerinin, yukarda sözü edilen dönemlerde, siyasal karışıklık çıkarmaktan sorumlu oldukları konusunda Hükümetin elinde belgeler bulunduğu da belirtilmektedir.

Milliyet'e göre, Enver Paşa, İttihatçıların düşüşünden sonra Türk ordusunu parçalanmaktan kurtarabilecek tek kişinin Kemal Paşa olduğunu belirtmiş, buna rağmen İttihatçı grup, İzzet Paşa kabinesinde Harbiye Bakanlığının Mustafa Kemal Paşaya verilmesini engellemiştir.

Aynı gazete, tutuklananların ifadelerinden ve dağınık bilgilerden şu sonucu çıkarmaktadır: İttihatçı önderler, özellikle Enver Paşa, Milliyetçi Akımın örgütlenmesinden sonra Kafkasya İslam Ordusu (Batum Kongresi)ni kullana-

rak, zorla Anadolu'yu eline geçirme planını izlemiş, ancak Sakarya Zaferi bu girişimi önlemiştir.

Son olarak, Milliyetçi Akımın zaferinden sonra ülkeye dönen İttihatçıların düzenli biçimde Cumhuriyetçi Hükümeti gözden düşürmek için çalıştıkları öne sürülmüştür. Cavit Beyin (eski Maliye Bakanı) evindeki toplantılar, çeşitli meclis çalışmaları sırasında İttihatçı girişimleri, bir İttihatçı örgütü bulunduğunu kabul ederek "Gazi kabul edersе Halk Partisi ile işbirliğine hazır bir İttihatçı örgütü bulunduğunu kabul eden" *Hüseyin Cahit Beyin* Tanin'indeki makaleleri, basın ve Meclisteki muhalefet, son olarak da İzmir suikastı, bazı İttihatçıların, sürekli, Hükümete karşı girişimlerde bulunduğunun kanıtı olarak görülmüştür. Ayrıca İttihat ve Terakki Partisinin fonlarının tam olarak ortadan kaldırılmadığı ve yaklaşık 300.000 Türk lirasının *Kara Kemal, Dr. Nazım, Mithat Şükrü* ve *Hüseyinzade Ali* Beylerin yönetimindeki bir dini vakfa aktarıldığı, mütarekeden sonra Türkiye'den kaçan önderlere bir bölümünün dağıtıldığı yolundaki ifadeler de, aynı biçimde kuşkuları kanıtlayacak nedenler olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, İttihat ve Terakki fonlarının, İttihatçılardan kurulu birtakım şirketlere aktarıldığı ve bu şirketlerin eylemlerde merkez rolü oynadığı kuşkusu öne sürülmüştür. Yöneticilerin çoğunun tutuklandığı bu şirketler şunlardır:

1. *Kantariye Şirketi*
2. *Milli Mahsulat Şirketi*
3. *Milli Ticaret Şirketi*
4. *Milli İktisat Bankası*
5. *Milli Mensucat Şirketi*
6. *Ekmekçiler Şirketi*
7. *Tesanüt*

Bu şirketlerin hemen tümü kapatılmıştır. Hesapları dikkatle incelenmektedir.

İttihatçıların girişimlerinin psikolojik yönüyle ilgili olarak, *Cumhuriyet* gazetesi, Mondros Mütarekesinden sonra eski büyük hataları nedeniyle, kimse kendilerine bir şey sor-

madığı için İttihatçıların cesaret bulduklarını öne sürmektedir. *Cumhuriyet* o görüştedir ki, bu nedenle, bu kişiler ülkenin, keyiflerine göre yönetebilecekleri "babalarının çiftliği" olduğuna inanmışlardır. Bu zihniyet, özellikle bazı İttihatçılar arasındaki yazışmalarda *"ülkenin yönetimi Mustafa Kemal ya da başkalarına bırakılamaz"* cümleleriyle ortaya çıkmaktadır. *Cumhuriyet*'in görüşüne göre Ankara duruşmaları, İttihatçı rejimin başlıca niteliği olan bencil ve çürümüş anlayışı ortadan kaldırmakla büyük bir yarar sağlayacaktır.

Milliyet ise İttihatçılardaki vatan sevgisi yoksunluğu üzerinde durmakta, onların, Türkiye saldırganlara karşı bir ölüm kalım savaşına girdiği sırada bile hıyanet niteliğindeki programlarından caymadıklarını belirtmektedir.

İttihatçılar konusunda, Ankara duruşmasının niteliğiyle ilgili olarak, *Milliyet*'le *Cumhuriyet* arasında ortaya çıkan tartışma ilginç bir noktadır. *Milliyet* bu duruşmanın amacının İttihatçı sorununu tümden ortadan kaldırmak olduğunu öne sürmüştür. Bu gazetenin yazarları, *Falih Rıfkı* ve *Burhan Cahit Beyler*, İttihat ve Terakki Partisinin tam anlamıyla suçlu olduğu, bu suçun hem bugüne, hem de geriye dönük nitelikte bulunduğu görüşündedir. Öte yandan, eskiden İttihat ve Terakki'de önemli bir mevkide bulunan Cumhuriyet başyazarı Yunus Nadi Bey ise hemen hemen bütün başyazılarında Ankara Mahkemesinin, ortadan kalkmış olan İttihat ve Terakki Partisini yargılamadığını, dolayısıyla duruşmaların, bu partiyi kötüye kullanarak, bugünkü rejimi yıkmaya ve Cumhurbaşkanını öldürmeye kalkan bir grup İttihatçının gizli entrikalarıyla sınırlı kalması gerektiğini ileri sürmektedir.

Kısa süre önce, bu görüş ayrılıkları Ankara İstiklal Mahkemesinin başkanınca verilen bir demeçle giderilmiştir. Ona göre, önderlerinin siyasal hataları ve içten vatansever üyelerinin ayrılıp Cumhuriyet rejiminde görev almaları nedeniyle İttihat ve Terakki Partisi kesinlikle ortadan kalkmıştır. İstiklal Mahkemesi, eski İttihat ve Terakki adını alıp

onu gizli bir örgüt biçimine sokan ve ne pahasına olursa olsun ülkenin yönetimini ele geçirmeye çalışan kimseleri yargılayacak ve cezalandıracaktır.

Savcının, bu yarı-resmi bildirisinin yayınlanmasından önce, Ankara İstiklal Mahkemesinden *Kılıç Ali Beyin Yunus Nadi Beye* verdiği demeç de, Ankara duruşmalarının niteliği konusunda, *Cumhuriyet*'in anlayışını doğrulamaktadır.

Vakit gazetesi ise *Falih Rıfkı* ve *Yunus Nadi* beyler arasındaki tartışmalara değinerek, Ankara duruşmasının yasal yönü üzerinde durmakta, Lozan Anlaşmasının afla ilgili hükümlerine dikkati çekerek, Ankara İstiklal Mahkemesinin ancak İzmir suikastına karışanlarla, af bildirisinden sonraki eylemleri yargılayabileceği görüşünü öne sürmektedir. *Vakit*, düzenin sağlanmasıyla gizli ve yeraltı girişimlerinde bulunan örgütler konusundaki yasaları hatırlatmakta, İstiklal Mahkemesinin, sadece bu yasaları çiğneyenleri yargılayabileceğini belirtmektedir. *Vakit*, gene de İstiklal Mahkemesinin, birtakım İttihatçıların girişimlerini tam anlayabilmek için Af ilanından önceki eylemlerine de bakma yetkisi bulunduğunu kabullenmektedir.

Saygılarımla.

Hizmetkârınız
Mark L. Bristol
Tuğamiral

Telgraf

Dışişleri Bakanı
Washington

27 Ağustos 1926, İstanbul

Ankara İstiklal Mahkemesinde dün aşağıdaki cezalar verildi. *Cavit Bey, Dr. Nazım, Nail* ve *Hilmi* beyler ölüm cezasına, *Rauf* ve *Rahmi* beyler gıyaplarında müebbet sürgün cezasına, *Ethem, Vehbi* ve *Hüsnü* beyler bir süre için sürgün cezasına çarptırıldılar. Ötekiler beraat ettiler. Ölüm cezaları dün gece saat 11'de yerine getirildi.

Crosby

Amerikan belgeleri arasında komünistlerin girişimleriyle ilgili olanlar da var. Komünist Enternasyonalin TKP'ye çektiği bir telgrafta, Türkiye'deki reformların ve Türk dış politikasının desteklenmesi isteniyor. Öbür raporlar ise 1927 yılındaki komünist tutuklamalarıyla ilgili.

Komünist Enternasyonalin TKP'ye direktifi
Amerikan Büyükelçiliği

10 Ağustos 1926
Riga, Latvia

Gizli
Sayın Dışişleri Bakanı
Washington,

Efendim, Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Bölümü Sekreterliğinin 1 Temmuz tarihinde, Moskova'dan Türk Komünist Partisi merkez komitesine gönderdiği ve bu partinin gelecek aylardaki girişimlerini de kapsayan bir haberleşmeyi gizli kaynaklardan edinmiş bulunuyoruz. Saygılarımla sunarım.

Hizmetkârınız
F. W. B. Coleman

Ek: Yukarıdaki haberleşmenin çevirisi.

Komünist Enternasyonal
Yürütme Kurulu
Doğu Bölümü Sekreterliği
1 Temmuz 1926
No: 0/83/465.6
Moskova

Türkiye Komünist Partisi
Merkez Komitesine

Sayın Yoldaşlar,

Türkiye'deki komünist örgütlerinin bir süredir yaşadığı baskı ve boğulma durumundan kurtulmaya başladıkları yolundaki haberlerinizi mutlulukla aldık. Bütün Doğu komünist partileri içinde, Doğu proletaryasının uyanması ve Doğu'nun İngiliz emperyalizminden kurtulması davasında önemli bir rol oynamak için göreve çağrılan tek parti Türk partisidir. Türk proletaryasının Hindistan köylülüğü ile birliği, gene Türk proletaryasının SSCB ve İran proleteryası ile kardeşçe dayanışma ilişkileri, gelecekte Batı Avrupa ve Amerikan sermayesinin boyunduruğundan Doğu'yu siyasal, ekonomik ve ulusal-kültürel açıdan kurtarmak için verilecek büyük uğraşın başarı güvencesi olabilir.

Bugün için, İngiliz emperyalizminin baskısı altında, İngiltere'ce desteklenen Türk gericilerinin gizli çalışmaları karşısında Türk Hükümeti belki de Komünist Partiye karşı aşırı baskı yapmak ve Komsomol örgütlerini boğmak gibi taktikleri uygulamayacaktır. Hiç olmazsa bu yönde Kemalist Hükümet tarafından, SSCB'nin Ankara'daki temsilcilerine birtakım güvenceler verilmiştir.

Türk Hükümeti, Türk Komünist Partisine yasal örgütlenme olanağı verilirse, devrimci yöntemlerle aşırı bir kampanyaya gireceğinden korkmuştur ve bugün de korkmaktadır. Bu günlerde ise, bir ölçüde Komünist Enternasyonalin sömürge sorunu konusundaki programını ve Komünist Partinin ulusal-devrimci akım içindeki rolünü tanıdıktan sonra, Türk Komünist Partisinin çalışmalarını daha takdir eder bir eğilime girmiştir.

Gene de, Türk komünistlerine atfedilen tedhişçi eylemler ile Kemalist Hükümete yöneltilen suikastlar konusunda, genç Türkiye'nin devrimci çevrelerini ikna etmek bakımından Türk Komünist Partisi merkez komitesine çok şey düşmektedir. Komünist Enternasyonal yürütme kurulu, Türk Komünist Partisine, Türk Hükümetine dış politikasını tüm olarak desteklediği, ve onun İngiliz emperyalizmi ve başka emperyalizmlere karşı uğraşında yanında olacağı konusunda güven vermesini öğütler.

Programını değiştirmeden, Türk Komünist Partisi, şimdi küçük burjuva görüşleri de olsa devrimci işçilerden kurulan bugünkü Türk Hükümetinin getirdiği iç reformlara karşı çıkanları reddederek ve onlarla mücadele ederek Türkiye'nin en güçlü siyasal topluluklarından biri durumuna gelebilir. Ki bu reformlar Marksist görüş açısından bile kabul edilebilir niteliktedir.

Türk Komünist Partisinin gelecek aylar için uygulayacağı temel program şöyle olmalıdır: 1) Mümkün olduğu kadar çok sayıda üyeyi hücrelere, Komsomol ve köylü örgütlerine kazandırmak 2) SSCB, İran ve Hindistan proleteryası ile yakın ilişkiler kurmak 3) Kemalist Hükümetçe yapılan iç reformlara karşıt görüşleri çürütmek 4) Uluslararası emperyalizme karşı olduğu sürece Türk Hükümetinin dış politikasını enerjik biçimde desteklemek.

Ayrıca parti okulları örgütlemeye ve parti üyelerinin eğitimine önem veriniz.

Komünist saygılarımızla
sorumlu sekreter:
Roy. C. Pyatnitsky

Tutuklamalar

Amerikan Büyükelçiliği

Dışişleri Bakanı
Washington

25 Kasım 1927, İstanbul

Efendim,

Geçen Eylül ayında, İstanbul'da tütün fabrikasında çalışanlar arasında bazı komünist kimselerin görüldüğü, komünist propagandası yaptıkları gerekçesiyle bazı işçilerin polisçe tutuklandığı yolunda yerel basında birtakım küçük haberler yer almıştı. Bu konuda *Vakit* gazetesinde o zaman çıkan haberler önemsizdi ve görünüşe göre bir komünist çağrısı tütün işçileri arasında dolaştırılmıştı. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Moskova'da yayınlanan resmi Pravda gazetesi, Türkiye'de sınıf ayrımının bulunmadığı yolunda yarı resmi *Milliyet*'te çıkan bir yazıya değinerek Türkiye'de sürekli gelişmekte olan bir işçi akımının bulunduğunu bildirmişti. Aynı gazetede başka bir makalede ise "Türkiye Komünist Partisi şimdilik gizlice çalışmak zorunda bırakılmıştır" denilmekteydi.

19 Kasım'a kadar bu durumla ilgili olarak yerel basında başka hiçbir şey yayınlanmadı, sonra 19 Kasımda büyük başlıklarla, geçen Eylül ayında İstanbul polisinin incelemeleri sonunda tütün işçileri arasında, teksire basılmış komünist çağrılarının dolaştırıldığının anlaşıldığı *"Türkiye Komünist Partisi"* adıyla bir gizli örgütün ortaya çıkarılarak bunun çok sayıda üyesinin tutuklandığı açıklanmıştır. Basına göre, tutuklananlar arasında iki yıl önce Ankara İstiklal Mahkemesince, Türkiye'deki rejimi devirmek amacıyla komünist propagandası yaptığı gerekçesiyle 15 yıl hapse mahkûm olan *Dr. Şefik Hüsnü* Bey ile Sovyet Arcos şirketi memuru, ekonomi doktoru *Vedat Nedim Bey* adında biri bulunmaktadır.

Yayınlanan haberlere bakılırsa, *Dr. Şefik Hüsnü* Bey cezası uygulanmadan ülkeden kaçmış, sonra gizlice İstanbul'a dönmüş, Almanya'da eğitim gördüğü söylenen ve

Komünist Partisinin genel sekreteri olarak tanınan SSCB bankası memuru Vedat Nedim Bey ile gizli ilişkilerini sürdürmüştür. Öteki tutuklanan kişilerin adları şöyledir:

Binbaşı Salih Bey, emekli askeri veteriner,

Mahmut Bey, Demiryolu müfettişi,

Adnan Bey, öbür adı *Sadık*, Rusya'da öğrenci.

Nuri Bey, elektrikçi.

Şevket Süreyya, "Arcos" şirketi propaganda başkanı,

Hamdi Şamilof, Parti propaganda bürosu başkanı ve "Arcos" şirketi genel sekreteri.

Fahri Hasan Sait, Arcos şirketi enformasyon müdür yardımcısı.

Vanlı Kâzım Bey, SSCB Nakliyat şirketinden,

Küçük Hakkı, liman kumpanyasından,

Niko, Rum Stenia'da işçi

Sultanhamam'da bir kuyumcu ve kâtibi *Stefan*,

Kâzım , Galatasaray'da şoför

Derviş, Vilayette memur

Hilmi, Mahmutpaşa'da kundura yapımcısı

Yohakim, Rum, Galata da bir fabrikada çalışıyor.

İzmir'den ve Adana'dan da getirilecek zanlılarla birlikte şimdiden 70-80 kişi gözaltına alınmıştır. Tutuklamalar, Siyasi Şube Müdürü *Hüsnü Beyin* gözetiminde yapılmıştır, İstanbul Cumhuriyet Savcısı *Kenan Bey* ise soruşturmayı sürdürmektedir.

Vakit gazetesi 19 Kasım tarihinde yayınladığı başyazıda, komünizmin milliyetçi politikaya tam karşıt olduğunu belirtmiştir. Türkiye bağımsızlığını ve son birkaç yıldaki reformlar nedeniyle gerçekleştirdiği büyük atılımı, milliyetçi politikanın başarısına borçludur. Dolayısıyla bu gazete, komünizmi, Türkiye'nin milliyetçi ve ilerici politikasına engel olarak nitelemiştir. Aynı gazete ayrıca şu görüşü öne sürmüştür: Türkiye'nin bugünkü bağımsızlığına ve birliğine dayanamayan yabancı bazı çevrelerin Türkiye'yi kötü göstermek için çabaları ve bugünkü rejimi kötü göstermek için komünizmi kullanmak istemeleri böyle bir örgütün ortaya

çıkmasına neden olabilir. Bu kişiler, kapitalist sınıfları temsil etseler de gerçek değişmez. Öte yandan bunların amacı Türkiye'de "yapay" bir komünist akım yaratarak Türk-Rus dostluğunu gölgelemek olabilir. Bununla beraber, Vakit gazetesi, yukarda adı geçen gizli örgütün birtakım maceracıların yıkıcı eğilimlerinin belirtisi olabileceğini de kabul etmektedir. Vakit gazetesinin makalesinin sonunda, Türkiye'de Cumhuriyet rejimini yıkmaya, ya da ülkede bugünkü düzen ve dirliği bozmaya eğilimli hiçbir akıma izin verilemeyeceği belirtilmektedir.

Tutukluların amacı ister Türkiye'deki bugünkü rejimi yıkmak, ister tutuklananlardan bir bölümünün belirttiği gibi işçileri kalkındırmak ve aralarında komünizm doktrinini yaymak olsun, komünizm ya da aşırı sosyalizm biçimlerinden birinin tohumunu atmak için verimsiz bir bölge seçtiklerinde kuşku yoktur.

Komünizmin ya da başka aşırı doktrinlerin beslenebileceği, gelişebileceği bir ortam Türkiye'de yoktur. Elinde fabrikalar, makineler ve sınırsız sermayesi bulunan bir kapitalist sınıf ile ona karşıt, tatmin edilmemiş, güçlükler içinde çabalayan bir işçi sınıfı, Türkiye'de yoktur. Ülkede bu biçim ekonomik koşulların bulunmayışı, komünizm ve sosyalizmi engelleyeceğe benzemektedir. Büyük arazi sahipleri, kişilerin yönetiminde büyük topraklar yoktur, çiftçi küçük arazi sahibidir, çoban, hayvanlarını boş arazide otlatır. Sanayileşme ve kapitalizmin sorunlarıyla ilgili *"Metropolis"* adlı Alman filmi birkaç geceden beri tıklım tıklım dolu sinemalarda gösteriliyordu. Bugün polisin emri üzerine filmin gösterilmesi yasakladı.

Şimdiye dek basın, son tutuklamalarla ilgili olarak Sovyet Büyükelçiliği, Konsolosluğu ya da öteki Sovyet kuruluşlarıyla bir ilişki kurmaktan kaçınmıştır. Bununla beraber Arcos şirketi ile Sovyet Hükümeti arasındaki ilişki yadsınamaz, ama bu şirketin Londra'da başına gelenlerin burada tekrar edilmesi, ya da Paris'te olduğu gibi Sovyet Büyükelçisine *Persona non grata* ilan edilmesi beklenemez,

ancak gelecekteki incelemeler, ülkedeki akredite Sovyet temsilcileri için can sıkıcı olabilir. Nitekim son zamanlarda onların, Ankara'da, etkileri ve nüfuzları azalmaya başlamış gibidir.

Tutuklanan komünistlerin duruşması henüz başlamamıştır.

Joseph C. Grew

Amerikan Büyükelçiliği

Sayın Dışişleri Bakanı
Washington

31 Ocak 1928, İstanbul

16 Ocak tarihinde, İstanbul Ceza Mahkemesinde, geçen Kasım ayında İstanbul, İzmir ve Aydın'da tutuklanan Türk Komünistlerinin duruşması başlamıştır. Çoğunluğu işçi, aralarında 5 gayrimüslim bulunan 48 sanık, a) Türk anayasasını ve toplumsal düzenini değiştirmek amacıyla "Türkiye Komünist Partisi" adıyla bir gizli örgüt kurmak, b) İşçileri hükümete karşı kışkırtmak amacıyla komünist çağrıları dağıtmak ve asmak suçlarıyla yargılanmaktadır. Türkiye'de komünist ve sosyalist girişimlere adı karışmış *Dr. Şefik Hüsnü Bey* adında biri bu gizli örgütün beyni olmakla suçlanmaktadır.

Gerçekten de, Dr. Şefik Hüsnü Bey, Fransa'da tıp okurken, Fransız sosyalist akımının gelişmesini izlemiş ve dönüşünde ona benzer bir akım yaratmak için *Türkiye Sosyalist İşçi ve Köylü Partisini* kurmuştur. (1919). Bu partinin çalışmaları 1925 yılında Takrir-i Sükûn yasasının çıkışıyla sona erdirilmiş, partinin komünist organları *"Aydınlık"* ve *"Orak ve Çekiç"*in (Tshekitsh ve Orak) yayımı durdurulmuş, aynı zamanda Ankara İstiklal Mahkemesi bu parti üyelerini tutuklamıştır. Bununla beraber, arkadaşlarının tutuklanmalarından önce Dr. Şefik Hüsnü Bey ve partinin önde gelen birtakım üyeleri ülkeden çıkmayı başarmışlar, dolayısıyla İstiklal Mahkemesinin bu parti üyelerine verdiği ağır cezalardan kurtulmuşlardır.

Şefik Hüsnü Bey 15 yıl hapis cezasına çarptırılmış, daha sonra bu cezası 1 yıla indirilmiştir. Gene de, Ankara Hükümetinin komünist eğilimleri bastırmak için aldığı kesin önlemler Şefik Hüsnü Bey ve arkadaşlarını durdurmamış olacak ki yurtdışında komünist amaçları için çalışmayı sürdürmüşlerdir. Duruşmalarda Türk komünistlerinin açıklamalarına göre Viyana'da 1926'da yapılan kongrede, Türkiye'de gizli bir Komünist Partisi kurulması, bu örgütü Arcos şirketi memurlarından ekonomi doktoru Vedat Nedim Beyin genel sekreter olarak yürütmesi, bu arada aldıkları ceza nedeniyle Türkiye'ye dönemeyen Dr. Şefik Hüsnü ve arkadaşlarının çalışmalarını Rusya'da sürdürmesi kararlaştırılmıştır. Bu kararın alınmasından sonra İstanbul'da bir merkez komitesi yaratılarak bu gizli örgütün temelleri atılmış, ayrıca İzmir, Adana ve belki de Eskişehir şubeleri çalışmaya başlamıştır. Bununla beraber, partinin "Dışişleri Bürosu", Vedat Nedim Beyin yönetimindeki Türkiye örgütünün çalışmalarını yeterli bulmamış, olağanüstü yetkilerle donatarak Dr. Şefik Hüsnü Beyi Türkiye'ye göndermeyi kararlaştırmıştır.

"Dışişleri Bürosu"nun kararı gereğince, Dr. Şefik Hüsnü Bey, gizli bir biçimde geçen Ağustos'ta İstanbul'a gelmiş ve komünist eylemlerin yönetimini üzerine almıştır. Öyle görünüyor ki, Şefik Hüsnü Beyin başkanlığında Komünist Partinin çalışmalarını genişletmek amacıyla İstanbul'da toplantılar ve konferanslar düzenlemiştir. Bu toplantıların sonucu olarak komünist bildirileri ve broşürleri işçiler arasında dağıtılmaya başlanmış ve böylece gizli bir Komünist Partinin varlığı daha da ortaya çıkmıştır, bu durumun, parti için öldürücü nitelikte olduğu geçen Kasım ayında partinin gün ışığına çıkarılmasıyla kanıtlanmıştır.

Komünistlerin duruşması beş gün sürmüştür. Sanıkların çoğu polise verdikleri ifadelerin baskı ile alındığını öne sürerek mahkemede farklı ifadeler vermişlerdir.

Sanıklar içinde komünist bir örgütün varlığını kabul eden tek kişi Vedat Nedim Bey olmuştur. Geri kalanlar, Şe-

fik Hüsnü Bey dahil hepsi böyle bir örgütün varlığını reddetmişlerdir. Dolaştırılan komünist bildirisinden kimse haberli görünmemektedir. Sanıklardan bir bölümü, özellikle örgütün başında olduğu sanılanlar, Marksist doktrinin inançlı savunucuları olduklarını kabul etmişler, ancak Türkiye Cumhuriyeti Anayasasını değiştirmek amacıyla gizli bir örgüt kurduklarını öbür sanıklarla birlikte reddetmişlerdir. Dr. Şefik Hüsnü Bey, Ankara İstiklal Mahkemesince hakkında verilen hükmün gözden geçirilmesi konusunda bazı hukukçularla temas etmek gibi basit bir nedenle İstanbul'a geldiğini, şimdilik bir Komünist Parti kurmanın zamansız olacağını düşündüğünü, ancak işçilerin yaşamını yükseltmeyi amaçlayan bir işçi örgütü kurulabileceğine inandığını belirtmiştir. Ancak, evrakı arasında bulunan notların siyasal niteliği, "T.C.P."ye seslenen görüşleri, –ki bu "T.C.P." Türkiye Komünist Partisi olarak açıklanmıştır.– "Doğu Balkan Bürosu"na kendi el yazısıyla yazılı bir mektup, bu mektupta Türkiye'nin bugünkü siyasal koşullarını sert biçimde eleştirmesi ve yakında yapılmış olan seçimleri "denetim altında seçimler" olarak nitelendirmesi, zorunlu fonu sağladığı takdirde, "partilerine" bir eğitim bölümü eklemeye söz vermesi, Türkiye'ye sırf kişisel nedenlerle gelmediğine işarettir.

Duruşma 21 Ocak'ta sona ermiştir. İstanbul Cumhuriyet Savcısı bizzat mahkemede hazır bulunmuştur. Bu da duruşmaya verilen önemi göstermektedir. Savcı sanıklardan 25'inin beraatını, geri kalanının, Anayasayı değiştirmek amacıyla gizli örgüt kurmaktan hapis cezasına çarptırılmasını istemiştir. Sanıklar, İstanbul Barosunun tanınmış avukatlarınca savunulmuştur. 23 Ocak'ta açıklanan karar ise beklenenden daha yumuşak olmuştur.

Mahkeme heyeti, bir komünist örgütün varlığını kanıtlanmış saymış, ancak savcılıkça belirtildiği biçimde örgütün Anayasayı değiştirmek amacıyla kurulduğu yolunda ikna edici kanıtlar bulamamıştır. Böylece yedisi komünist olmak üzere 30 sanık kamu güvenliğine karşı gizli örgüt

kurmaktan suçlu bulunmuştur. Dr. Şefik Hüsnü Beye, İstiklal Mahkemesince verilen ve bir yıla indirilen cezası da dahil edilerek bir yıldan beş yıla kadar hapis cezası verilmiştir, öbürleri de dört ayı geçmeyen çeşitli hapis cezaları almıştır. 25 sanık ise beraat etmiştir.

Joseph C. Grew

MUSTAFA KEMAL'İN KİŞİSEL YAŞAMI VE ETKİNLİĞİ

Genç Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal'in kişisel yaşamı herkesi olduğu gibi Amerikalıları da ilgilendiriyor. 30 Ağustos 1925 tarihli maslahatgüzar *Shelton David Crosby* tarafından yazılan bir raporda *Mustafa Kemal* ile *Latife Hanımın* evlilik bağlarının kopuşu anlatılıyor. Rapordan anlaşıldığına göre, sert bir tartışmadan sonra Latife Hanım İzmir'deki annesine bir telgraf çekiyor. Annesi gelip, kızını alıp götürüyor. İşin garibi, başta *İsmet Paşa* olmak üzere bütün Bakanlar Kurulu istasyona uğurlamaya geliyorlar. İsmet Paşa, Latife Hanımın kalması için dil döküyor ama başarılı olamıyor.

Başka bir raporda ise Atatürk'ün yaşam biçimi elden geldiğince anlatılıyor. *Grew*'ün yazdığı bir raporda, Gazi'nin çok az kişiyle temasta olması yüzünden hakkında çeşitli dedikodular çıktığı belirtiliyor ve bunların çoğunun gerçekdışı olduğuna işaret ediliyor. Aynı raporun bir bölümünde ise Mustafa Kemal'in etkinliği üzerinde duruluyor. Bir bölümü aktarıyoruz:

[Mustafa Kemal'in kişisel etkenliğinin azalıp azalmadığı konusunda, Ankara'da Irak Büyükelçisi olan *Sahib Neşat Beyin*, Büyükelçiliğin bir üyesine anlattıkları, çözüm getirebilir. Neşet Bey köken olarak Iraklı bir Arap olmakla birlikte, yıllarca Türk uyruğunda idi. Dünya Savaşında subay olarak yıllarca Türk ordusunda çalıştı. Gazi ve Mareşal Fevzi Paşa ile birlikte okulda bulundu. Türkiye'de Cumhurbaşkanı ile yakın ilişkileri olan tek diplomattır ve Gazi son olarak Ankara'da verilen bir baloda onu Türk usulüyle iki yanağından öpmüştür.

Neşat Bey soruna yanıt verebilmek için insanın kafasında Türkiye halkını ikiye bölmesi gerektiğini söylemiştir.

Geniş çoğunluğu kapsayan ilk bölüm, ülkenin tarım kesimindeki cahil kişileri kapsamaktadır. Ona göre bu sınıf, hem bugünkü rejim açısından hem de Gazi açısından bir şeye aldırmaz. Bu aldırmazlık, bir ölçüde halkın kaderci görüşüne ve geleneksel olarak sürekli emirlere gözü kapalı boyun eğme duygusuna bağlanabilir. Onun görüşüne göre, Gazi ve Cumhuriyet bir gecede, sihirli bir değnekle ortadan kalksa ve eski padişah rejimi gelse, bu olayı, bu sınıf aynen Tanrının isteği gibi kabullenir ve kaçınılmaz bir şeymiş gibi boyun eğer. Ülke iki yıldır kuraklıktan perişan olmuş ve tarım kesimi anlatılmaz güçlükle karşılaşmış, ancak bu gelişme, Gazi'nin ne ününü artırmış, ne de azaltmıştır. Ayrıca şu da açıktır ki küçük tüccarlar ve çiftçiler daha çalışkan ve iyi eğitim görmüş Rum ve Ermeni Osmanlı uyruklarıyla rekabet halinde değildir, bu da, ülkede Gazi'nin durumunu güçlendirmeye yaramıştır. Neşat Bey ahalinin tutumunu şöyle özetlemiştir: *"Tanrı bize Gazi'yi verdi. Ona boyun eğip emirlerini dinlememiz gerekir."*

Iraklı diplomata göre öbür sınıf ise okumuşlar takımıdır. Gene bu grubun üçe bölünmesi gerektiğini bildirmiştir.

Birinci grup yüksek Hükümet memurlarını, (özellikle ordudaki subayları), aynı zamanda şu ya da bu biçimde Cumhuriyetin gelişinden yararlanan tüccarları kapsamaktadır. Bu topluluk doğal olarak Cumhurbaşkanına bağlı destekçilerdir.

Neşat Beyin görüşüne göre, ikinci grup çok önemlidir. Ülkenin gençliğini kapsamaktadır. Yani bağımsızlık için Türkiye savaşa başladığında genç olanları içine almaktadır. Bu sınıf, değişikliklerden kişisel olarak çıkar sağlamasa da yürekten reformları desteklemektedir. Vatanseverlikle doludurlar ve Gazi'yi, yavaş da olsa, ülkeyi güvenilir adımlarla aydınlığa götüren bir kişi saymaktadırlar.

Üçüncü toplulukta ise, son değişiklikten hiç yararlanmayan, belki eskiden olsa daha iyi yaşayacak olan küçük memurlar ve tüccarlar yer almaktadır. Bu sınıfta geniş bir hoşnutsuzluk vardır, Gazi'yi ve reformlarını sevmezler. Hükü-

met, ülke içinde en küçük hoşnutsuzluğu bile izlediği için, bunların görüşlerini açıklaması yerinde olmaz. Gene de, Neşat Beyin görüşüne göre böyle bir sınıf vardır ve Gazi'nin halk arasında sevilip sevilmediği araştırılırken görmezlikten gelinemez.

Hoşnutsuzlar topluluğuna, değinmeye değer olmasa da, eski tutucuları, dindarları da katmak gerekir. Bunlar, Cumhuriyetin getirdiği, din ve eğitim alanlarını kapsayan reformları bir türlü benimseyememişlerdir. Bu sınıf azınlıktadır ve yeni düzeni ciddi biçimde etkileyebileceğini düşünmemek gerekir.

Saygılarımla.

Joseph C. Grew

1926 yılında Amerikalılar, Türkiye'de sinema konusuyla ilgileniyorlar. Aslında, dünya pazarlarına açılmaya hazırlanan Hollywood'un bir girişimi buna neden oluyor. Dışişleri Bakanlığı çeşitli ülkelerde yabancı filmlere, özellikle Amerikan filmlerine karşı o yıllarda tepkiler olup olmadığını bütün büyükelçiliklerden soruyor. Türkiye'de böyle bir tepki olmadığı ortaya çıkınca, bu defa yüzeysel bir pazarlama araştırması yapıyorlar. Bu arada İstanbul sinemalarında "korsan" Amerikan filmleri oynatılıyor. Yani Amerikalılara para ödenmeden, bazı filmlerin kopyaları Avrupa'dan getirtilip gösteriliyor. O dönemdeki Amerika Temsilcisi Bristol buna engel olmaya olanak bulunmadığını, Türkiye'nin telif hakları konusundaki Bern Sözleşmesini imzalamadığını, dolayısıyla bir şey yapılamayacağını, ancak Amerikan filmlerinin haklarının Türkiye'de de kaydının yaptırılması halinde para alınabileceğini belirtiyor.

Bunun dışında Amerikan Konsolosluğu tarafından Türkiye'deki sinemalarla ilgili bir rapor da gönderiliyor. Raporda sinema salonlarının yalnız İstanbul'da değil, Anadolu ve Trakya'nın önemsiz merkezlerinde bile belirmeye başladığı, Türk prodüktörlerin bile bulunduğu, Türkler tarafından yazılmış senaryoları Türklerin filme çektiği, Türk seyircilerin ise bu endüstriyi desteklemek için paralarını esirgemediği belirtiliyor. Rapor özetle şöyle:

[Beyazperdenin, halifelerin ve Türk hanımlarının eski ülkesine yerleşmek üzere geldiğine kuşku yok. Türk hanımları, artık eskimiş geleneklere uygun çarşaflarına bürünerek geldikleri karanlık salonlarda rahatça peçelerini kaldırıp, canlı sahneleri izleyebiliyorlar, haremin bu utangaç üyeleri, Fransız romanları yerine dış dünyayı buradan görebiliyorlar.

Amerikan ve Avrupa ölçülerine göre pek az sayıda sinema salonu varsa da, bu yüzyılın başından beri bu eğlenceye karşı ilgi büyümektedir. Filmler çoğunlukla geçici olarak projeksiyon makinelerinin yerleştirildiği salonlarda gösteriliyor.

İstanbul'daki sinemalar çoğunlukla küçük, havalandırması kötü, rahatsız koltuklar ya da sandalyelerle donatılmış yapılardır. En iyi yapılar, Pera'da bulunuyor. Şimdilik üç sinema var ve çoğu yeni yapılmıştır. Bir dördüncüsü yapılmaktadır.

Bunların yapımında en büyük güçlük, İstanbul'da, genellikle cadde üzerindeki arsa cephelerinin darlığıdır. Bunun dışında, arsalar o kadar değişik adlarla anılıyor ki, kimisi Evkafa bağlı oluyor, kimisi özel kişilere, dolayısıyla buralarda sinema binası kurmak için çok ender çaba harcanıyor. Sonuçta mevcut olan yapıların değiştirilip sinema salonu haline sokulması yoluna başvurulmuştur.

Buradaki sinemalar daha çok bulundukları yere uygun bir biçim almıştır. Belli başlı üç sinemadan biri kentin büyük bir meydanında bir köşe başında yer almıştır. Yan sokak, çıkışları kolaylaştırmaktadır. Ön tarafı büyük bir mağazanın girişini andırmaktadır.

Büyük cam vitrinin gerisinde, geriye yaslanmış tahta raflarda oynayan filmden alınmış fotoğraflar yapıştırılmıştır. Afişler ise giriş duvarlarına asılmıştır. Oynayan filmin başlıca sahnesi bir ressam tarafından doğal büyüklükte çizilmiş ve girişin dışındaki büyük bir levha üzerinde yer almıştır. Bu resim geceleri aydınlatılmaktadır.

Sinemanın içinde 600 koltuk vardır. İçi ise Amerika'daki 10 sentlik eski sinemalar gibi düzenlenmiştir.

Sinema Majik ise daha çarpıcı bir yapıdır, kentin başlıca meydanlarından birinde iyi bir yerdedir. Modern bir tiyatro gibi, balkon ve galerileri ayrı ayrı düzenlenmiştir. İyi bir havalandırma düzeni bulunmaktadır. Geniş çıkış kapıları, kolayca sokağa çıkma olanağı sağlamaktadır.

Binanın cephesi sinema amacına uygun bir biçimdedir. Geniş lobisinde iki bilet gişesi ve gelecek seansa girecekleri alacak geniş bir bekleme salonu bulunmaktadır.

Elhamra sineması

Modern ve uygun yapıda bir sinema, Elhamra sinemasıdır. Yeni bitirilmiştir. Geniş bir yapıdır bu, altı katlıdır, apartman daireleriyle sinemayı bir araya getirmiştir. Sinema geriye doğru uzanmıştır. Caddeden buraya apartman dairelerinin bulunduğu bölümden bir kemer altından geçilerek gidilmektedir. Elektrik ışıklarıyla aydınlatılan bu kemerin içi modern mağazalarla donatılmıştır.

Sinemanın, kendi incelenmeye değer. Bazı yönlerden Batı sinemalarıyla karşılaştırıldığında yapı ve araçlar bakımından eşsiz birtakım yönleri bulunmaktadır. Ana caddedeki cephesi mimari bakımdan arabesk görünümdedir. Sinemanın içi ise Doğulu bir yapıya, Batılı araçları yerleştirmek bakımından başarılı bir çabadır.

Zeminin planı hemen hemen dörtgendir. Orkestra çukurundan geriye doğru hafifçe yükselmektedir. Sandalyeler geniş aralıklarla ve eliptik biçimde sıralanmıştır, bunları geride içbükey dizilmiş bir sıra loca kaplamaktadır. Locaların hemen önünde birkaç sıra deri kaplı koltuklar yer almaktadır. Bunlar sinemanın en pahalı koltuklarıdır. Bunlar için 25 sent karşılığı ödemek gerekmektedir. Herkes de bu koltukları beğenmektedir. Localarda dört koltuk bulunmaktadır. Avrupa standartlarına göre en beğenilen bölüm olan balkonda, aralıklı birkaç yüz sandalye bulunmaktadır. Giriş yerleri kırmızı ışıklarla belirlenmiştir. Bu ışıklar, ortalık kararınca çok işe yaramaktadır.

Değerli zemin alanından yararlanmak için projeksiyon odası balkonda sütunlar üzerine yerleştirilmiş ve iç dekorasyonun bir parçası haline getirilmiştir. Parlak renklerle kaplı bu köşk, içmimariyle uyum sağlamakta ve salona girince hemen göze çarpmaktadır.

Büyük avize ve duvar lambaları pirinçten yapılmış ve Doğu el sanatlarının en iyi örnekleriyle süslenmiştir. Duvar dekorasyonu ise şöyledir: Zeminden balkon kenarlarına kadar Kütahya mavisi çinilerle kaplanmıştır. Kubbe

gibi olan tavanda mavi renk, suluboya freskolarla sürdürülmüştür.

Balkon girişlerinde ise yağlıboya ile Bin Bir Gece Masallarından alman sahneler sergilenmiştir. Böylece Doğu'ya has bir ekzotik hava uyandırılmıştır.

Projeksiyon araçları

Sinemalarda kullanılan araçlar, *Fransız* ve *Alman* yapımıdır. Fransız *Gaumont ve Pathé Kardeşler* şirketi, Alman *Ernemann* şirketi daha çok bunları satmaktadır. Bu araçların fiyatları 350 ila 800 lira arasında değişmektedir. Aşağı yukarı 180 ile 450 dolardır. Elektrikle çalışan araçlardır.

Perdeler, genellikle üzerine beyaz boya sürülmüş ketenden yapılmıştır. Ya da *Sinema Majik*'te olduğu gibi üzeri beyaz boyanmış bir duvar, bu işi görmektedir.

Buradaki sinemalarda yangına karşı çok az güvenlik vardır. Bazı sinemalarda yaygın söndürücü araçlar uygun yerlere konulmuştur. Başka sinemalar ise yangın musluklarına güvenmektedir. Ama bunların hiçbiri güvenli değildir.

Türkiye'de sinemaseverlik gittikçe yaygınlaşmaktadır. Özellikle duygusal ve güldürücü filmler tutulmaktadır. Yerel sinema sahiplerinin filmlere ödeyebileceği para fazla değildir, bu nedenle daha çok eski filmleri alabilmektedirler. İtalyan, Fransız ve Alman filmleri haftalık programları kapsamaktadır. Ancak bir kısım iyi sinemaların geçen yıl Amerikan filmleri göstermeleri ve bunların tutulması üzerine daha küçük sinemalar da şimdi Amerikan filmleri göstermeye başlamışlardır. Ancak sadece kaç-kovala tipi güldürücü filmlerle, macera filmleri seçilmektedir.

Türkiye, filmlerin dağıtımı konusunda, Bulgaristan ve Yunanistan'la birlikte Balkan bölgesi içinde sayılmaktadır. Filmler Türkiye'ye kiralık olarak gönderilmemekte, Yunanistan'daki ya da Türkiye'deki dağıtıcı Balkanlar'da ve Yakındoğu'da dağıtım haklarını elde ederek filmi satın almak-

tadır. Genellikle Fransız, İtalyan ve Alman kaynaklarından ya da Viyana'daki dağıtımcılardan yararlanmaktadırlar.

Film pazarı olarak İstanbul, üç bölge olarak düşünülebilir. İstanbul ve Üsküdar, kentin Türk bölgeleridir. Avrupa yakasındaki Pera, daha çok Rumların, Ermenilerin ve başka yabancıların bulunduğu bir bölgedir. Tüm nüfus bir milyon tahmin edilmektedir. Sinemalara günde en az 50 bin kişinin gittiği sanılmaktadır Müslümanların dinlenme günü olan cuma günleri, pazar günleri ve başka tatil günlerinde bu rakam bir misli artmaktadır.

Yaz aylarında sinemaların çoğu kapanmaktadır. Sadece küçük sinemalar çok ucuz filmler göstermektedir. Kimi sinemalar lobilerini dondurma ya da soğuk içkiler satış yeri haline getirmektedir. Çoğu sinemalar makinelerini boş alanlara, bahçelere götürmekte ve açık havada film göstermektedir.

İstanbul'da günde genellikle dört-beş seans yapılmaktadır. Büyük sinemaların seansları öğleden sonra saat 3,5 ve 7'de başlamakta ve geceleri 10.30'da bir seans daha yapmaktadır. Programlar genellikle bir haber filmi, bir moda filmi, hayvan ya da böcek yaşamından sahneler, iki rulo komedi ve bir esas filmi kapsamaktadır. Konulu film çok uzunsa parçalar halinde birkaç haftada gösterilmektedir. Bu gibi filmler için, önce bir gala yapılmakta ve müzikli bir programla bütün film gösterilmektedir.

Giriş ücretleri

Sinemaların günlük müşteri sayısı üç bin kadar tahmin edilmektedir. Haftalık program, cuma günleri, ya da tatil günlerinde değişmekte ve o zaman seyirci sayısı artmaktadır.

Giriş ücretleri birinci sınıf için 50 ila 90 kuruş, ikinci mevki için 35 ila 50 kuruş arasında değişmektedir. Üçüncü sınıf mevkiler ise 20 ya da 30 kuruştur. Bir dolar, aşağı yukarı 180 kuruştur.

Kesilen biletlerden çeşitli belediye vergi ve resimleri alınmaktadır. Bunlar da fiyatlara dahildir.

Filmlerin fiyatları

Öyle görünüyor ki yeni filmler için burada çok sınırlı bir pazar bulunmaktadır. Kullanılmış filmler bolca ithal edilmektedir. Seyirci de, bunların yeni filmlerle farkını anlayacak durumda değildir. Bu filmler kent içindeki çeşitli göstericiler arasında el değiştirmekte, ayrıca Anadolu'daki dağıtıcılara gönderilmektedir. Yeni filmleri önleyen başka bir neden de, sık sık Amerikan filmlerinin korsan kopyalarının piyasaya sürülmesidir.

Yetkililerin bu konuda bir şey yapamamaları üzücüdür. Bu nedenle İstanbul'da bir temsilcinin bulunması, filmlerin kaydedilmesi, izinsiz gösterilerin önlenmesini kolaylaştıracaktır.

Türkiye'de film fiyatları genellikle 60 dolardan 500 dolara kadar değişmektedir. Bu fiyatlar filmin durumuna, tutulup tutulmadığına bağlıdır. Kimi zaman bazı konulu filmlere bin dolar ya da daha fazla fiyat ödendiği olmuştur. Bu son fiyat ortalama bir Amerikan filminin fiyatıdır.

İstenen film tipleri

Türkiye'de bugün daha çok duygusal komediler, dramlar ve güldürücü filmler tutulmaktadır. Seyirciler arasında en çok tutulan Amerikan oyuncuları şunlardır:

Harold Lloyd, Charlie Chaplin, Jackie Coogan, Eddy Polo, Douglas Fairbanks, Constance Talmadge, Norma Talmadge, Pearl White, Anita Stewart, Nazimova.

Amerikan filmleri ancak geçen yıl İstanbul'da düzenli olarak gösterilmeye başlanmıştır. Geçen yıl sonbaharda kentin başlıca meydanının çevresindeki bütün sinemalar bir hafta devamlı Amerikan filmi göstermişlerdir. Amerikan filmleri için talep yaratılmış durumdadır. Amerikan

yapımcılarının buradaki temsilcileri gerekli fiyat uzlaşmalarını sağlarsa, ucuz Avrupa ürünleriyle rekabet edebilirler ve bu pazardaki Amerikan üstünlüğü kolayca yerleşebilir.

Pathé Şirketi, Union Cinè Theatrale d'Orient ve Societé des Etablissements Gaumont, şimdilik buradaki en güçlü acentelerdir. Kimi yerel sinemaları denetledikleri de bildirilmiştir.

İthalciler ve kiracılar

Aşağıda İstanbul'daki kiracı acentelerin ve ithalatçıların bir listesi yer almaktadır. Bu kişilerin iş durumları hakkında herhangi bir sorumluluk yüklenilmiş değildir:

*Edgar Bg. Howard, (Philadelphia)** – 37-39 Demirkapı Caddesi, Sirkeci-İstanbul.

*MacNamara ve Kumpanyası** – Arslan Han, Galata.

*Union Ciné Theatrale d'Orient** – Grande Rue de Pera No. 86

*Comptoier de Cinematographie** – Cite de Syrie, Pera.

Magic Soc. Internationale de Films – St. Pierre Han 12, Galata.

Geo Mano ve B. Zarb – Alexiades Han 7, Galata.

Alex. Nordo – Ticaret Han 22, Galata.

A. L. Silberman – Adalet Han 17-18, Galata.

Société des Etablissements Gaumont – Bereket Han, 11-17 Galata.

Saitz ve A. Ferajo – Ada Han 18-19, Galata.

Camille Vaccaro – Ticaret Han 22, Galata.

Weinberg – Grand'Rue de Pera.

Alfred Zarb – Ada Han 18-19 Galata.

Th. Zeneri ve E. Topapoulo – Adalet Han 10-11, Galata.

*T M. Phouphas** – Yeni Han, Fermeneciler, Galata.

*Photo Sport** – 320, Grand'Rue de Pera.

* İşaretliler Amerikan Doğu Ticaret Odası üyeleridir.

Filmlerin adları ve parçaları Türkçe ve Fransızca hazırlanmalıdır. Böylece Türk olmayanlar da anlayabilirler.

İstanbul'da çeşitli film dergileri satılmaktadır. Bunlardan bazıları aşağıdadır:

Adı	*Basıldığı yer*
Le Couriere du Cinema	İstanbul
Ciné Review	İstanbul
Courier du Cinema	Paris
Mon Ciné	Paris
Der Film	Berlin
L. B. B.	Berlin
La Revista Cinematografica	Roma

Sinema filmlerinden alman gümrük vergisi 100 kilo başına 33,750 kuruştur. Sinema filmlerinin gümrüksüz sokulmasının düşünüldüğü bildirilmiştir.

ABD'den Türkiye'ye ulaşım Atlantik limanlarından gemilerle 25 gün sürmektedir. Daha kısa bir yolla, mallar, Avrupa üzerinden, Doğu Ekspresi ile gönderilebilir.]

Orhan Duru, 18 Aralık 1933'te İstanbul'da doğdu. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'ni bitirdi (1956). Bir süre veterinerlik ve aynı fakültede asistanlık yaptı.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra 147'ler arasında üniversiteden uzaklaştırılınca gazeteciliğe yöneldi. Ulus'ta başladığı bu mesleği Cumhuriyet, Milliyet, Güneş ve Hürriyet gazetelerinde sürdürdü.

Öykü ve deneme yazarlığının yanı sıra çeviri ve tiyatro uyarlamaları da yaptı. İlk öyküsü 1953'te Küçük Dergi'de yayımlandı. Mavi, Evrim, Yeni Ufuklar, Pazar Postası, Yelken ve Dost dergilerindeki ürünleriyle dikkat çeken Duru, Ağır İşçiler adlı öyküsüyle 1970 TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda başarı ödülü kazandı.

Yapıtları:

Öykü: Bırakılmış Biri (1959); Denge Uzmanı (1962); Ağır İşçiler (1974); Yoksullar Geliyor (1982); Şişe (1989); Bir Büyülü Ortamda (1991); Sarmal-Toplu Öyküler (1996; Sedat Simavi Vakfı Edebiyat Ödülü); Fırtına (1997; Sait Faik Ödülü, Erdal Öz'le birlikte).

Deneme: Kıyı Kıyı Kent Kent (1977, genişletilerek Mavi Gezi adıyla 1986 ve 1987'de yeniden basıldı); Hormonlu Kafalar (1992); İstanbullin (1995)

Anı: O Pera'daki Hayalet (1996, Sezer Duru'yla birlikte)

Çeviri: Sierra Madre'nin Hazinelerl (B. Traven'den); Gizli Tarih (Prokopius'tan); Çağdaş Fizik'te Doğa (Werner Heisenberg'den, V. Günyol'la birlikte); Amerika (Ginsberg ve Ferlinghetti'den şiirler, F. Edgü'yle birlikte)

Tiyatro (Uyarlama): Durdurun Dünyayı İnecek Var (1968, Antony Newley ve Leslie Bricuss'tan); Sınırdaki Ev (1970, Slawomir Mrozek'ten); Üzbik Baba (1990, Alfred Jarry'nin Kral Übü'sünden)

Derleme: Kısas-ı Enbiya (1979, 1997)

KDV dahil fiyatı: 4.400.000 TL

Elinizdeki kitapta, Kurtuluş Savaşı sürecinde ve Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Türkiye'de görev yapmış Amerikan temsilcilerinin; büyükelçilerin, konsolosların, komiser ve yüksek komiserlerin gönderdikleri telgraflar, raporlar ve istihbarat raporları yer alıyor.

Üç yüzden fazla mikrofilm rulosunu tarayarak oluşturduğu kitabında Orhan Duru, ABD'nin o dönemlerde Türkiye'de olup bitenleri en küçük ayrıntısına kadar nasıl izlediğini ortaya koyuyor. Belgelerde de göreceğiniz gibi, Amerikalı temsilciler, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının başlattığı harekete önceleri "ayaklanma" olarak bakıyor, onlardan "asi" diye söz ediyorlar. Ancak sonradan "Milliyetçiler" demeye başlıyorlar ve Ankara Hükümetini de "Milliyetçi Hükümet" olarak niteliyorlar.

O dönemde olup bitenleri izleyen görevliler içinde Amiral Bristol, Kurtuluş Savaşı'na olumlu gözle bakan, hiç olmazsa yan tutmayan bir kişi olarak beliriyor.

Orhan Duru'nun titiz bir çalışmayla hazırladığı bu belgesel yapıt, Amerikalıların yeni kurulacak Türk devletinden koparmayı düşündükleri imtiyazlar ve kendi çıkarlarıyla ilgili planları da dahil olmak üzere, daha pek çok şeyi aydınlatıyor.

ISBN: 975-458-257-2
OTM: 10303401